This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

EÖTVÖS KÁROLY

NAGYOKRÓL ÉS KICSINYEKRÖL

Digitized by Google

BERKELEY
LIBRARY
VERSITY OF
ALIFORNIA

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Eötvös Károly Munkái
XIX. kötet

NAGYOKRÓL ÉS KICSINYEKRŐL

Digitized by Google

EÖTVÖS KÁROLY MUNKÁI

XIX.

NAGYOKRÓL ÉS KICSINYEKRŐL

BUDAPEST MDCCCCVI
VIII., ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

Digitized by Google

EÖTVÖS KÁROLY

NAGYOKRÓL ÉS KICSINYEKRŐL

BUDAPEST MDCCCCVI
VIII., ÜLLŐI-ÚT 18. SZÁM.

RÉVAI TESTVÉREK
IRODALMI INTÉZET R.-T.

Digitized by Google

LOAN STACK

AZ ÖSSZES JOGOK FENTARTÁSÁVAL.

Révai és Salamon könyvnyomdája Budapest, VIII. ker., Üllői-út 18. szám.

Digitized by Google

PRESERVATION
COPY ADDED
ORIGINAL TO BE
RETAINED

·· 19 1995

PH3241
E6
1901
v.19

A MI KIRÁLYNÉNKRÓL.

(Erzsébet magyar királyné a osztrák császárné életét 1898. évi szeptemberben orgyilkos keze oltotta ki. Kis József a költő megkért: irjak hetilapja számára emléksort. Erre felelet ez a kis czikk.)

Kedves barátom!

Megkértél: irjak valamit Erzsébet királynéról. Magyar politikusnak nehéz e fönséges alakról irni. Egész könyvet könnyü lenne, pár czikkecskét igen nehéz.

A korona csodálatos ékszer. Nemcsak ragyog, de melegit is. Nemcsak uralkodik, de vonz is. Hatása egészen hasonló eszményi szépségü szűz hajadon tekintetének hatásához. De hát a korona mily hatalom akkor: a mikor eszményi szépségü nő homlokán ragyog? A ki e mellett még hű feleség és jó anya is?

Renan azt mondja, hogy pár fiatal nő hite és rajongó szerelme alkotta meg a keresztyénséget. Nem tudom. A világtörténet csak férfiakat fogad el a vallások alapitói gyanánt. De a ki a világtörténetet ismeri, az tudja abból, a nagy és nemeslelkü férfi tudja saját életéből is, hogy a női alak fensége meg nem határozható és el nem hihető hatalmat tud gyakorolni egyesekre, nemzetekre, korszakokra.

877

Digitized by Google

Százötven év előtt borzasztó indulatok dulták annak szivét, a ki jó magyar volt.

Idegenek lettek urrá a nemzeten. Elfajzásnak indult a nemesség legmagasb rétege. Katona, pap, udvari ember, méltóságok kegyeltje, szolga, alázatos kéregető, hitehagyott vagy fajtagadó lett, a ki könnyen vagy kényelmesen akart élni, de koldussá vagy bujdosóvá kellett lenni annak, a ki megtörni nem tudott s németté, a ki élni s nemzetségében még virágozni akart.

Pedig élt még, noha aggon, az a nemzedék, mely a szabadság kurucz lobogóinak árnyékában Brassótól Pozsonyig verte a király seregeit. Élt és keserü honfi indulat forrt és habzott szivében. És élt a bujdosók serege a Márvány-tenger partján, a ki csak azt várta, hogy a riadó szó hangját Duna-Tisza partjától vigye hozzá a szél; fegyverre igaz magyar!

S jött a riadó szó. Európa támadta meg azt a fejedelmi hatalmat, mely kétszáz év óta irtotta már a magyart.

De egy királynő, a ki szép és fiatal volt, egy szép és fiatal hölgy, a ki királynő volt, egyetlen szavával utját állta e riadó szónak, a vén kurucz nem huzta ki kardját s a bujdosó nem hozta haza lobogóját. S a ki tette: kardját, lobogóját a királyi trón védelmére emelte magasba.

Pedig Mária Terézia nem volt magyar asszony. Nem beszélt a mi nyelvünkön. Közvetlen közelről nem hallható a magyar sziv dobogását.

Erzsébet királyné magyar asszonynyá lett. Pedig se

Digitized by Google

azzá nem született, se azzá nem nevelték. Fölséges lelke önjószántából tette őt magyar menyecskévé.

Ki az a korona közelében, a ki ő hozzá hasonló? Ki volt elődje ezer év alatt, a ki nagyobb lett volna nála? A ki jobban szerette volna a magyart? A ki nyelvét, költészetét, irodalmát, szivét-lelkét ugy szerette volna a magyarnak? Hol az az osztrák? Hol az a Habsburg?

Nincs sehol és senki.

Talán Albert királynak felesége, vagy talán Nagy Lajos királynak leánya volt az utolsó magyar királyné, a ki nemzetünk nyelvét ismerte és édes szerelemmel szerette.

Közel félezer év telt el, a mióta a magyar nemzetnek nem volt igazi magyar királynéja.

Erzsébet az volt.

Busulj szomoru halálán s áldd örökké dicső emlékezetét, oh magyar népem. Zrinyi Ilona bujdosó dala jusson eszedbe, mikor halálára gondolsz!

Ti pedig nemzetünk költői és történetirói: irjátok meg életét s életének részleteit nagy könyvekben és kis lapokon a tudósok és a tanulók, az államférfiak és az elemi iskolák számára egyaránt.

És te kedves barátom, köss még egyszer géniuszoddal szent szövetséget s vedd lantodra Erzsébet királyné emlékezetét. Ne azért, mert királyné volt, hanem azért, mert magyar nő volt.

Digitized by Google

KI VOLT IRÁNYI DÁNIEL?

(Irányi Dániel, eredeti nevén Halbschuh. Született 1822-ben, meghalt 1892 november 2-án. 1848 előtt publicziszta, 1849 után menekült és bujdosó. A külföldön franczia és olasz író. Ujabb alkotmányos életünkben a függetlenségi irány erős harczosa. Mocsáry Lajos után a függetlenségi párt elnöke haláláig. Az elnökségben 1892. évi november óta én váltottam föl.)

Pártomnak elnöke és vezére volt. Bizalmas és jó barátom az alkotmányos függetlenségi harczok mezején — másfél évtizeden keresztül. Szerettem és becsültem őt még akkor is, a mikor egy s más kisebb kérdésben nem hangzott össze véleményünk. Ott voltam temetésén. Az én komor szavaim kisérték le a sir fenekére. A párt elnökségét és vezérségét én rám hagyta sulyos örökségül. Meg kell emlékeznem róla ma is.

Magas-közép termet, egyenes állás, hátraszegzett fej, szelid és bátor tekintet. Önérzet az arczon. Afféle lélek, mely elveivel, kötelességének tudásával s önlelkiismeretével mindig tisztában van. Komoly mindig, de sohase rideg. Haja gondosan fésült, bajusza soha sincs kipödörve, de nem is kusza, szakála szabályosan nyirott és simitott. Ruhája mindig fekete. Sohase látta senki más ruhában, csak feketében. Semmi ékszer.

Digitized by Google

Még magyar diszruháján, egyszerü zsinóros atilláján sincs semmi csillogó.

Nem ősmagyar alak. Látása nem az Árpádok, nem a Hunyadiak, nem a Rákócziak képét juttatá eszünkbe. Abból a felsővidéki németségből származott, melynél nemesebb faj nincs a világon s melynél hivebb magyar sohase született. Mely Bocskay, Bethlen, Thököly és Rákóczi harczaiban oroszlán hősiségével küzdött, vérzett, szenvedett velünk jogért, alkotmányért, a magyarnak és a lelkiismeretnek szabadságáért, a vallásért és az igazságért. Irányi méltó szülőttje volt ennek a fajnak.

Eredetileg neve is német volt. Csak a mult század negyvenes éveiben változtatta nevét Irányira. Tanárnak készült. A tudományos elmélkedés lett volna gyermekkori ábrándjai szerint hivatása. De a nemzeti ébredés nagy korszaka, Petőfinek s társainak lángolása őt is a politikai élet harczainak nagy, nehéz, de dicsőséges mezejére vonzotta.

Az 1848-iki első nemzetgyülésbe őt is beválasztották képviselőnek. Még pedig Pesten, az ország szivében.

Sajátságos választás volt ez. A Belváros is, a Lipótváros is meg akarta választani őt is, Kossuthot is. Pedig Kossuth miniszter volt s az uj korszak vezére, Irányi pedig csak Deák Ferencz miniszteriumában titkár volt s csak a jövendő emberének tekintették. A választók mégis versenyeztek a fölött, melyik legyen az ő emberük. Ütközetre természetesen nem került a dolog. Irányi a Lipótváros képviselője lett.

Önálló gondolkodását megőrizte mindig mindenkivel

Digitized by Google

szemben egészen a merevségig. Mintha a tudományos elmélet szigoru embere lett volna a politikában is.

Meglehetősen az volt is haláláig.

Egyszer 1848-ban beszédet akart tartani a kormány ellen. Erős ellenzéki beszédet. A Batthyányi-Kossuth-kormány ellen, melynek Deák Ferencz igazságügyminiszter is tagja volt, kinek pedig Irányi épen titkárja volt.

No hiszen most kisértené meg egy miniszteri titkárocska mennydörgő beszédet tartani a képviselőházban saját kormánya ellen!

1848-ban a képviselők franczia minta szerint a szószékről beszéltek.

Irányi javában mennydörög a szószéken és sulyos érvekkel ostromolja a kormányt, a mikor épen Deák Ferencz megy el a szószék előtt. Egy pillanatra megáll, meghallja a támadást s félig komolyan, félig tréfásan halkan odaszól Irányihoz.

— Jobb volna Dani, ha a jegyzőkönyvet vezetnéd, mintsem hogy rajtunk tipródol.

Irányi meghallja a szót, megáll beszédében, élesen ránéz Deákra s hangosan azt mondja:

— Miniszter ur, ön ugy látszik feledi, hogy én itt a népfenséget képviselem.

Deák tovább megy. Csak ugy féloldalról szól vissza:

— Igazad van Dani, feledékeny az ember!

A képviselők egyik része nevet, másik része éljenzi Irányit.

Irányi sohase engedte ellankadni ezt a nagy és

Digitized by Google

nemes erkölcsi függetlenséget. Korunk megváltozott izlése néha szükségtelennek találta ezt, néha meg is mosolyogta, sőt kis dolgokban még gyöngeségnek is nézte, de Irányi változatlan maradt.

A tökéletes erkölcsi függetlenség volt az ő jelleme. Születése, tudatos akarata s egész élete igy alakitotta meg azt a jellemet.

De hát Irányi szegény ember volt. Semmi vagyona nem volt soha. A sors kénye pedig sokat játszott vele. Hol magasra emelte, hol mélybe taszitotta. Volt törvényhozó, volt az országnak teljes hatalmu biztosa, volt számüzött és földönfutó. De mindig vagyontalan. Miként maradhatott tehát független?

Nem is olyan nehéz kérdés ez, mint első pillanatra látszik.

Nőtlen maradt. Asszony, gyerek nem csüngött a nyakán. Költséges élvezet ismeretlen volt az ő lelke előtt. Képviselői fizetéséből mindenre telt.

Ma ugyan, az ő halála óta már 3200 forint a képviselők évi tiszteletdija s ezt negyedévenként egyenlő részletekben pontosan és biztosan fizetik. De az ő idejében szükebben mérték a képviselők pénzét.

Minden napra 5 forint és 25 krajczár járt élelemre, ruhára és költségre, utazásra, élvezetre. Ezen kivül 800 forint volt lakásra. Egész éven át legföljebb kilencz hónapra terjedtek az ülések, nagy ritkán tizre. Az összes képviselői jutalék tehát 2100 forint körül volt s igy egy-egy hónapra esett mintegy 175 forint.

Irányinak sohase volt adóssága. Volt eset számüzetése

Digitized by Google

idejében, hogy koplalt, fázott, nélkülözött, száraz kenyéren élt, de adósságot soha nem csinált. A korszerü társadalmi lét legnagyobb betegsége tehát őt nem bántotta soha.

Ott lakott a Belvárosban, a Rózsa-téren, a Lakatos-utczában. Ma már se a tér, se az utcza nincs meg, se a ház. Mérnök legyen, pedig tudós, a ki meg tudná mondani, hol feküdt egykor az a kis egy emeletes ódon házacska, a melyben Irányi élt és meghalt. Királynak, főherczegnőknek, katonáknak palotái állanak ma ama ház helyén és egész vidékén. Az utcza még egy darabig fennállott, a főváros el is nevezte Irányi-utczának, de utóbb eltünt bizony az utcza is. Ma az egykori Pléh-Kalap-utczát nevezik Irányi-utczának, hol Irányi soha nem lakott.

A Lakatos-utczáról keskeny, sötét kapualján régi falakba épitett régi lépcsőn kellett fölmenni rácsos folyosóra s azon balra kanyarodni. A folyosó végén nyilt egy kis zárt folyosó, abból egy kis szoba egy diákos ágygyal. Ez volt Irányinak előszobája s egyuttal hálószobája. Ágyterítője lehetett száz esztendős, faágya még régibb. Itt volt egy pár faszék, itt volt diákkori utazó ládája, mely megjárta Európát s ez nem maradt el tőle bujdosása közben se. Itt volt egy ruhafogas s a fehérre meszelt falon egy-két aczélmetszetü kép a franczia forradalom néhány alakjával Ha vendége jött, szálló vendége, például nagy ritkán agg nővére: akkor a vendég lakott e szobában s az hált az ágyban.

Digitized by Google

Ebből nyilott még egy szoba. Két kis ablaka a térre. Ez volt Irányi nappali szobája, dolgozószobája, elfogadóterme és diszpalotája. Ebben már pamlag is volt. Egy pár álló zárt szekrény a falak mellett. Asztal tele könyvvel, levelekkel, irományokkal. Néhány szék. Egyik üresen, le lehetett rá ülni. A többi országgyülési nyomtatványokkal megrakva. Ha öt-hat ember berontott: tele volt a szoba egészen. A falon Teleky Blanka grófnőnek, a nagy vértanunak aczélmetszetü képe. Azon kivül de Gerando Atillának, Irányi egykori tanitványának egyszerü diszmagyar ruhában ábrázolt ifjukori képe. Mind szives ajándék, emlékdarab, kegyelettel őrzött.

Szegény protestáns lelkésznek vagy tanitónak lakása volt biz ez. Költséges is volt. Felszökkentek a házbérek; kellett érte fizetni évenként négyszáz forintot s ezen kivül a bejáró tisztogatónénak is kellett adni havonként négy forintot.

Kocsit, fiakkert, egyfogatut soha nem használt.

Étkezni valamelyik közeli tisztes vendéglőbe járt, élete utolsó évtizedében a Ferenczieк-bazárjába. Reggeli, déli és esti étkezése naponként belekerült harmadfél forintba. Nyaralása abból állt, hogy néhány hétre kirándult egyik-másik bensőbb barátjához vagy felső videki közel rokonához. A Teleky-család, Gaál Péter s kivált Vályi János több nyáron élvezhették látogatását.

Ez volt életmódja. Ily életmód mellett évenként meg tudott takaritani szerény képviselői dijaiból közel két-

Digitized by Google

száz forintot, hogy ha betegség, aggkor, tehetetlenség egykor megrohanja, ne kelljen más kenyerére, még az országéra se szorulnia. Mintegy ötezer forintnyi örökséget hagyott szegény rokonaira.

Az ily törvényhozó számára nem kell összeférhetlenségi törvényt hozni; a társadalmi és politikai működés utjain, berkein, ligetein, gyümölcsösein nem kell tilalomfákat felállitani. Ez az igazi függetlenség.

De még ez se a teljes függetlenség.

Ő független tudott lenni még barátai befolyása, még a közvélemény áramlata ellenében is.

A 72-iki országgyülés vége felé 1874-ben programmalkotó tanácskozásokat folytatott a függetlenségi párt. Irányi ellenzett minden kijelentést, melyet félreérteni vagy félremagyarázni lehetett. A párt többsége általánosabb elvi kijelentést látott jónak, a mely alá odaférjen Kossuth is s oda férjenek a 48-asok és 49-esek is, sőt egy kis erőltetéssel még a köztársaságiak is.

A nagy többség Irányi ellen döntött. De ő nem alkudott, nem engedett. Ha maga marad is, kilép a pártkör kötelékéből. S valóban kilépett. Lesz-e mandátuma, támogatja-e őt a közvélemény, nem fordul-e ellene a függetlenségi párt nagy tábora: mind e fölött nem tünődött. A többség Kossuth jelszava alatt alakult. Még ez se riasztotta meg őt.

Független tudott lenni. Kilépett. Csak ketten maradtak vele: Csanády és Almássy. S tekintélye nem szenvedett csorbát. Tiz egész éven át, 1884-ig volt különállása. Csak akkor tudtunk vele egyesülni.

Digitized by Google

Ezt a függetlenséget bámultam és szerettem benne. Ifjukori ábrándjai, lelkesedésének hajdani tüze, az elvek sulyában és szentségében való hite meg nem csökkentek soha. Élete utolsó éveiben sok bántalom érte, pártjának egy-két tagja sokszor elkeseritette. Pártvezéri babérjait durva kezekkel törekedtek leszaggatni. Nem egyszer gondolt arra, hogy visszavonul a párt elnökségétől.

Mindig kibékitettük. Thaly Kálmán, Kiss Albert, gróf Károlyi Gábor érdemes buzgósággal siettek mindig őt diszes állásának megtartására birni. És magam is siettem. Egykor könnyek jöttek szemébe, mikor kérleltem.

— A ti barátságtok nyujt nekem vigasztalást.

Nagy nyomokat nem hagyott nemzetünk történetében. De bár szerény, mégis ragyogó alakja volt politikai közéletünknek. A mit sirjánál mondtam róla, mikor eltemettük, elmémnek és szivemnek teljességéből mondtam azt. S kilencz év óta mindig jobban érzem, mindig tisztábban látom: mennyire igazam volt. Mindig áldással gondolok emlékezetére.

Vajjon megirhatom-e egykor élete történetét? Vajjon méltón tudja-e megirni más?

Becsületes ember volt, jó hazafi és igaz magyar. Sokat szenvedett elveiért és sohase nyert senkitől semmi jutalmat. Még hazája nagyságának s nemzete boldogságának tudatát se. S mégis rendületlen hűséggel teljesité kötelességét — haláláig.

Digitized by Google

VÖRÖSMARTY ELŐFIZETŐI.

Vörösmarty legnagyobb művét, Zalán futását előfizetés utján adták ki s terjesztették. E művel lépett föl először igazán a költő s ezzel lett irodalmi hőseink s nemzetébresztő nagyjaink közt nyomban az elsők egyike.

A munka az 1825-ik év augusztus havában látott napvilágot. Az 1825-iki országgyülést szeptember 11-ére hivta össze Pozsonyba a király. A király meghivó levelét már augusztusban, sőt juliusban megkapták a vármegyék és a főrendüek. A munka megjelenése, a nemzeti nagy hőskölteménynek napvilágra jötte s a királyi levél, melyből az alkotmány föltámadását remélték, tehát egy időre esett.

Az időknek e találkozását Vörösmarty életrajzában e szavakkal jellemzi Gyulai Pál: »A politikában a kihirdetett országgyülés, az irodalomban Zalán futása volt a beszéd főtárgya. Természetesen a politikai érdek volt a hatalmasabb, de az ősi jogok védői s az ősi dicsőség dalnoka közti rokonságot mindenki érezte.«

Dehogy érezte mindenki. Gyulai Pál e szavakban

Digitized by Google

többet mondott, mint a mennyi a történeti igazság. Többet mondott, mint a mennyit talán maga is akart. Nem olyanok voltak akkor az irodalmi viszonyok, hogy a mikor a vármegyék követválasztásra készültek: akármiféle irodalmi műre engedték volnak terelődni figyelmüket.

Még ma se olyanok. A követválasztás időszaka ma is elnyeli az egész érdeklődést a miniszterelnöktől kezdve a községi jegyzőig. Uj Vörösmarty, uj Petőfi, uj Arany láthatna napvilágot: nem törődnék azzal senki. Még a sajtó maga se törődnék.

Furcsa irodalmi közönség volt az az 1825-iki.

Voltak ugyan irodalmi körök. Az irodalom iránt való érdeklődésnek voltak apró központjai. Kazinczy és barátai köre, Debreczen, Veszprém, Kolozsvár egy-egy vidéki kis központ volt. Pesten Vitkovics Mihály háza, Kulcsár István szerkesztő műhelye, Trattner Jánosnak vagy Mátyásnak vendégszerető asztala egy-egy irodalmi kör volt. Irodalmi kis központ volt, amazoknál sokkal élénkebb, Kisfaludy Károly mulató, vitatkozó és dolgozó társasága. Pápán Pápay Sámuel körében, Sümeghen Kisfaludy Sándor és Deák Ferencz körében, az erdélyi részeken a két Teleky gróf körében, Győrben Czuczor Gergely, Pannonhalmán Guzmics Izidor körében, másfelé Fáy András és a Szemerék vendégszerető házaiban igenis volt egy-egy kis társaság, mely lelkén viselte nemzeti ébredésünk irodalmi jelenségeit. De mindez kicsiny kis társaság volt. Tagjainak száma az egész ország területén pár százra is alig rugott.

Digitized by Google

A nemzet még akkor irodalmi közönséggé lenni se nem tudott, se nem akart. Bizonyitja ezt Vörösmarty előfizetőinek szomoru kis száma. Kivált ha megvizsgáljuk, hogy e kis szám is kikből állott?

Zalán futására beérkezett 1825. évi november közepéig 93 előfizető összesen 115 példány megrendelésére. Ebből Eggenberger József pesti könyvárus két példányt rendelt. Nem magának, hanem vevőinek. Ama könyvek száma tehát, melyeket irodalmi érdeklődés törekedett megszerezni, csupán 113.

De még ennyi se.

A költő még akkor oktatta Perczel Sándor fiait. Perczel Sándor maga megvett 10 példányt, hogy rokonai s ismerősei közt kiossza. Deák Ferencz gyüjtött 8-at, Zádor György 5-öt, Kisfaludy Károly 5-öt, Kulcsár István 4-et. Mindez összesen 32 példány. Mindezeket messzelátó és mélyen érző nagy lelkek s benső és hű barátok és egyuttal maguk is irók gyüjtötték s buzgalmukat az, hogy a költőn segitsenek, legalább is ösztönözte annyira, mint a nagy nemzeti alkotás iránt való érdeklődés. A két nemes érzés bizonyára egyenlő erővel játszott össze a gyüjtésre.

Maradt tehát a nagyközönség számára 81 példány.

De még ennyi se maradt. Ebből is tetemes szám hű barátokra, tanulótársaira s irótársaira esik.

Gondosan végig néztem a neveket. Unalmas lehet olvasóimra, ha vizsgálódásaim eredményéről beszámolok. De mégis beszámolok. A hetvenöt év előtti kornak, nemzetünk föltámadása korszakának egyik jellemvonása

Digitized by Google

ez. S tanulság arra, mily munkát kellett nagyjainknak végezniök, hogy eljuthassunk oda, a hol legalább ma már vagyunk.

Vörösmarty Ferencz, pesti hites ügyvéd, a költőnek gyámja és gondnoka 1816 óta, a mikor a költő apja meghalt. Egyébként is közel rokon, mert a költő apjának vagy testvérje, vagy első unokatestvérje volt. Ez az egyik előfizető.

Ennél a bátyjánál volt a nagy költő egy évig ügyvédi joggyakornok. Ez segitette be korábban a költőt nevelőnek a Perczel-családhoz. Ez adta idősb Vörösmarty Mihálynak, a nagy költő édes apjának azt a tanácsot, hogy betegeskedése ellen pesti orvoshoz forduljon orvoslásért. Oda is fordult, de a mint a rendelt orvosságot bevette: egy nap mulva meghalt.

Sallay Imre, 1825-ben jurátus, a királyi táblának hites jegyzője, a költőnek rajongó társa és barátja, ki nem távozott oldala mellől, ha tehette, egy pillanatra se. Leirta a költőnek minden versét, minden munkáját még gyermekkori zsengéit is önmagának. 1817-ből ő mentett meg számunkra egy serdülőkori költeményt, melyet száz mással együtt a költő megsemmisitett.

Tretter György és Paziazzi Mihály pesti polgárok, a költő jó barátai, amaz városi alügyész, emez jurátus. Mind a kettő iró is, de német nyelven. Abban az időben mindig akadt Pesten német verselő. Ilyen volt később Raics is s voltak mások is. Tretter és Paziazzi majdnem egykoruak voltak, Vörösmartyval csaknem mindennap találkoztak. A költő tőlük tanult németül,

Digitized by Google

emezek meg ő tőle magyarul. Sőt Vörösmarty még német vers irásával is vesződött egyszer-kétszer a kedvükért s valószinüleg pajzán versenygésből.

Virág Mihály pesti papnövendék, az öreg Virág Benedeknek rokona, a kinek házánál a költő vele megismerkedett s közelebbről megbarátkozott.

Egyed Antal és Klivényi Jakab katholikus papok s irók. Amaz 1825-ben már paksi plébános és alesperes, de korábban bonyhádi káplán; emez még csak baranyai káplán. Velük Tolnában ismerkedett meg s szőtt benső barátságot a költő. A barátság fenmaradt tisztán és nemesen halálukig. Ők szerezték meg előfizetőnek Juranics László pécsi kanonokot is, az 1837-ben elhalt győri püspöknek Juranics Antalnak testvérjét.

Nagyjeszeni Jeszenszky Elek, az árpádkori ős Jeszenszky-nemzetség sarja, barsmegyei birtokos és táblabiró, a kivel a költő Jeszenszky Miklós utján barátkozott meg. Miklóshoz a költőt a bonyhádi ismeretség után a legmélyebb és legbensőbb baráti érzelmek kapcsolták.

Vitkovics Mihály, Czuczor Gergely, Fáy András, Guzmics Izidor: mind irók s a költő jó barátai. Meg is látogatta Czuczort Győrben, Guzmicsot Pannonhalmán, Vitkovics vendégszerető házánál s irodalmi társalgásain rendszeresen jelen volt s Fáy Andrással is holtáig fentartotta nemes barátságát.

Fábián Gábor, a vörös-berényi szegény kálvinista pap fia, öt évvel idősebb, mint a költő, de ennek mindvégig lelkes hive. A költő is hűséggel ragaszkodott

Digitized by Google

hozzá. S méltán. Sokat tanultak egymáson és egymástól. A hogy Vörösmartynál a költői nyelv, ugy Fábiánnál a tudományos nyelv a legszebb s a legragyogóbb. A hogy Fábián Ossián énekeit s Tocqueville Demokratiáját nyelvünkre átültette: ennél szebbet ma se tud felmutatni prózai és tudományos irodalmunk. A két alkotó lélek barátsága tehát természetes volt. Együtt is voltak Pesten naponként.

Csehfalvy József esztergom-vármegyei táblabiróval 1822—23-ban ismerkedett s barátkozott meg a költő, mig Csehfalvy Ferencznél Tolnamegye alispánjánál jurátuskodott. A jurátusi vadászczimborák kedves társaságának ez is tagja volt.

Pálóczi Horváth István és Sághy József fehérmegyei kisebb tisztviselők, Vörösmartyval egykoruak, Székes-Fehérvárott tanulótársak s később is mind vele, mind öcscsével Vörösmarty Jánossal jó barátok.

Szalay Antal akkor értényi káplán. Rajongott a magyar irodalomért és irókért.

Ime az egyénenként megszámlált tizennyolcz előfizető mind irótárs vagy tanulótárs s hű és jó barát. A valódi közönségre nem marad több 63 példánynál.

Igaz: ebben a közönségben jó nevek fordulnak elő.

Ajkay János, nyugalomban levő huszárfőhadnagy, vasmegyei táblabiró, vasi és veszprémi birtokos, a veszpremmegyei árpádkori Ajkay-család ivadéka. Zádor György biztatta az előfizetésre.

Baloghy Imre honti birtokos, 1825-ben tiszti főügyész,

Digitized by Google

1839-ben Hontmegye alispánja. Ő velin papiros kiadásra fizetett elő 2 ezüst forinttal. Ilyen bőkezü előfizető rajta kivül még csak egy akadt: Tar István. Több nem.

Ügyvéd összesen 16 akadt előfizetőnek. Ez a kar nyujtotta a legnagyobb segitséget. A táblabirák csak 15 számmal, a katholikus papok és barátok szintén 15 számmal, a megyei tisztviselők 14-gyel, a királyi tisztviselők 6-tal szerepelnek.

Az ügyvédek közt van Deák Ferencz is mint »hites ügyvéd Zala vármegyében«. Ő maga nevezte magát ekként. Levelére, melylyel az előfizetési összegeket beküldte, ezt irta Vörösmarty: »Nemzetes Deák Ferencz prókátor«. Deáknak volt akkor Zalában testvéreivel együtt mintegy négyezer hold földje s szép gazdasága, viselt is már tiszteletbeli tisztségeket, de azért a czime »Nemzetes ur« volt. Az igaz, hogy voltaképen a »Tekintetes ur«-nál följebb haláláig se vitte.

Deák nyolcz előfizetőt gyüjtött. Egyik volt ő maga. Azután volt két sógora: Oszterhueber József Puszta-Szent-Lászlóról és Oszterhueber Mihály Nyirlakról. Volt még Gyömörey Boldizsár táblabiró és Szép György fiskális Zalaegerszegről, végre Chinorányi Boldizsár alszolgabiró. Mind zala-vármegyeiek.

A könyv szétküldése lassan ment. Augusztusban jelent ugyan meg a munka, de az év végéig maga Deák Ferencz se kapta meg. Nem győzte várni s azért vett külön is egy példányt Szombathelyen. Könyvárus akkor ott nem volt, hanem Zsoldos nevü könyvkötő árulta a könyvet.

Digitized by Google

— Azonban — irja Deák 1825-ik évi karácsony napján Vörösmartyhoz — ezt nem olvashattam el még, mert testvérnéném azt nálam meglátván, tőlem olvasás végett elkérte, minthogy azt még eddig végig nem olvasta, nékem ujra várakoznom kell. Egyébaránt ő igen dicséri ezen munkának könnyüségét, helyes változásait és nagy erejét és ezen dicséret szégyenedre nem válik, mert dicsekedés nélkül mondom, hogy az ő dicsérete fontos, mivel a hazai és német literaturának nem csekély ismerője lévén, a szép literatura mezején termelt virágoknak megitélésére alkalmatos.

Deáknak ez a testvérnénje Oszterhueber Józsefné, Deák Mária volt.

Az ügyvédek közt szerepel Fábián Gábor, Zádor György és Vitkovics Mihály is. A kik pedig irók voltak.

Köztük van Magyar-szölgyéni Szögyény Gábor, a későbbi Szögyény Emil képviselő apja s berlini nagykövetünknek másod nagybátyja.

Ghyczy Ignácz 1825-ben bábolnai kamarai fiskus. Ez bátyja Ghyczy Kálmánnak. Könyvgyüjtő komoly tudományos férfiu volt, jeles utódai maradtak, az országgyülési könyvtár alapját az ő könyvgyüjteménye képezi.

Szombathelyi Antal, 1855-ben körös-ladányi uradalmi ügyvéd, 1832/36-ban Békés vármegye országgyülési követe, 1847/48-ban megyei főjegyző, 1849-ben alispán és kormánybiztos. Mint ilyet elfogták, halálra itélték, az utolsó órában Haynau megkegyelmezett neki.

Digitized by Google

Hegedüs Ferencz, 1825-ben az országgyülésen báró Brudern Jószefnek mint távollevőnek követe. Lelkes ifju akkor.

Dukai Takács Péter vasmegyei birtokos, Berzsenyi Dániel feleségének s Dukai Takács Judit költőnek közeli rokona.

Nagy István később királyi alapitványi ügyigazgató. Kisfaludy Károly a »Kérők« czimü vigjátékában őt figurázta ki. Akkor legalább igy vélték.

A tizenöt táblabiró közt ott vannak:

Mócsfalvi Gyurcsányi István bars megyei birtokos agglegény, ősnemzetségének utolsó férfi-sarjadéka. Művelt ember volt.

Jakabffy Gergely, nem a krassói, hanem a szalai nemzetségből. Később megyei főszámvevő.

Két Karácsonyi a beodrai ágból.

Két Luka, Antal és Sándor, a későbbi hires adminisztrátor Hontból.

Szentpétery István, a nagy-kőrösi Szentpétery nemzetségből.

Tököly György a kevermesi ágból, Tököly Szabbász rokona. Szerb ő is, mint Vitkovics.

Hát a mágnások, főpapok, királyi herczegek és országos rendek közül ugyan ki szerezte meg 1825-ben Zalán futását? Kihez hatott el az ébredésnek eme fölséges szózata?

Az 1825-iki országgyülés megnyitása összeesett Zalán futásának megjelenésével.

Rég nem volt már országgyülés. A napoleoni háboruk

Digitized by Google

óta nem hivták már össze. A bécsi kongresszuson megcsinálták a szent szövetséget. A bécsi hatalmasak s az ország kormányzói szentül megnyugodtak abban, hogy a magyar nemzet többé állami életet nem fog élni. Ha csöndesen elalszik, ha csöndesen hunyja be szemét: annál jobb. Ha azonban kiabál, vagy rugdalódzik: akkor végig vernek rajta. Legalább vége lesz a háromszáz esztendős perpatvarnak gyökeresen.

Az országgyülés két táblából állott akkor is, a miként most.

A követek tábláján megjelent a királyi személynök a királyi tábla biráival együtt. Kik voltak, mi volt a nevük, jó hazafiak voltak-e vagy rosszak: nem tartozik a mi dolgunkra. Összesen tizenkilenczen voltak. Rég nem él már közülök egy se. Van egy-két jó név, jó családbeli név is köztük. De hogy olyan egy se volt köztük, a ki vágyat érzett volna magában a nemzet nagy költeményét megszerezni vagy elolvasni: az természetes. Ők a hatalmat szolgálták s nem a nemzetet.

Az egyházi rendet a követek tábláján harminczhét férfiu képviselte. Ott voltak a székeskáptalanok követei. Csak a szombathelyi római és az eperjesi görög-katholikus káptalan nem küldött rendes követet, ők csak távollévő követet küldöttek. De hiszen mindegy volt ez. Az apát urak közül is hiányzott a lekéri, szentmártoni és kapornaki apát. Ők is távollévő követ utján voltak jelen. De Zalán futását meg nem vette közülök egy se.

Pedig a katholikus szemináriumok örök érdemet és

Digitized by Google

halhatatlan dicsőséget szereztek maguknak abban a szentséges munkában, melynek eredménye a nemzet feltámadása lőn. Fajunknak és nyelvünknek szerelme s a magyar hazafiságnak égő lelkesedése még a rég elmult, rég elfeledett kurucz korban se volt tisztább, nemesebb, szivekre hatóbb, mint néhány szeminárium szerény növendék papjai közt. S már közel negyven év óta lobogott a szent tűznek lángja. Az alsó papság kebelét erős hazafiság duzzasztotta. De az a pap, a kinek becsületes jó hazafi hirét szárnyaira vette a közbeszéd, magasabb állásba el nem juthatott s az országgyülésen meg nem jelenhetett.

A vármegyék követeinek száma 105 volt. Előkelő férfiak, magas állásu köztisztviselők s rendszerint vagyonosak.

Ezek közül egyetlenegy férfiu fizetett elő Zalán futására.

Ez Borsiczky István volt, Trencsén vármegye alispánja és követe. Lelkes hazafi s tudományosan mivelt ember. Képviselte vármegyéjét az 1832—36-iki országgyülésen is. Miveltségének erejét s gondolkozásának tisztaságát fölismerték az országos körök s a nemzeti muzeum gyüjteményeinek ellenőrzésére őt is országos biztosnak választották.

Sajátságos tünemény ez! Százöt megyei választott törvényhozó közt csak egyetlen ember akad Vörösmarty nagy művének olvasására. Pedig a vagyon és a hazafiság nem hiányzott a többinél sem. De valami mégis hiányzott. Az irodalmi érzék. Sok oka és nagy oka van annak, hogy ez miért hiányzott. Talán rátérek utóbb erre is.

Digitized by Google

A városokat 81 férfiu képviselte. Egy se akadt köztük előfizető. Ezt már természetesnek találom. Hiszen egy-két várost kivéve, minden városunknak német volt akkor a nyelve, műveltsége és minden olvasmánya. Törődtek is azok akármiféle magyar irodalmi művel abban az időben.

A távollévő követek 291-en voltak.

A király több mint 600 meghivót küldött szét saját kezealáirásával azokhoz, a kik a törvényhozó jogát születésüknél vagy állásuknál fogva személyesen gyakorolhatták.

A főpapok, zászlós urak, főispánok, herczegek, grófok és bárók, a kik husz évesek már elmultak, éppen 500-an voltak kerek számban. Ezek közül személyesen megjelent 175 s elfoglalta helyét a főrendiházban. De elmaradt több mint 320. Ezek követet küldtek maguk helyett, de követjük csak az alsó táblán foglalhatott helyet. Ezeket hivták a távollévők követeinek.

De nem csak ezeket.

A király meghivta az országgyülésre az elhalt mágnások özvegyeit is. Az 1825-iki országgyülésen 116 özvegy asszony volt jelen követei által. Az ő követeiket is távollévő követeknek nevezték.

Kik voltak ezek?

Fiatal ügyvédek, urodalmi fiskusok, jurátusok, a királyi tábla hites jegyzői, a távollevő mágnások és özvegy asszonyok bizalmas emberei. Gyakran csak egy-két napot töltöttek Pozsonyban. Tisztelegtek a személynöknél s a fölovászmesternél, bejelentették meg-

Digitized by Google

bizásukat, ott mulattak addig, mig nevüket az országgyülés jegyzőkönyvébe föl nem vették s azután elmentek haza. Többé az ördög se kérdezősködött utánuk. Mert hiszen szavazatuk nem volt az országgyülésen, noha annak hivatalos tagjai voltak.

De azért nem sokan mentek haza. A java ott maradt rendesen. 1825-ben összesen 291-en voltak a távollévő követek. Volt köztük sok fiatal mágnás is. Voltak olyanok, kiknek neve pár év mulva végig hangzott az országon s a honfisziveken. Ott volt például Balogh János, a ki özvegy gróf Csáky Jánosnét, Jekelfalussy Terézt képviselte s az 1832-iki országgyülésen már a nemzet egyik vezérévé vált. Ott volt Kossuth Lajos is. Ő két főrendü özvegy nőt képviselt: báró Révay Ferencznét, született Révay Anna bárónőt és Szent-Iványi János özvegyét, Pongrácz Bóra grófnőt. Mikor belépett az országgyülésbe 1825-ben, még egy ember se sejtette, hogy uj és nagy történelmi korszakot hord magával. Ott volt a távollévő követek közt báró Wesselényi Miklós is, már nem éppen fiatal ember s már Erdélyben is vezére a nemzetnek s mindenütt, a hol megfordult, kormányzója a sziveknek. Ő három rokonát báró Wesselényi Farkast, báró Bánffy Lászlót és báró Huszár Károlyt képviselte.

Szinte megfoghatatlan, hogy a 291 távollévő követ közt csak egyetlenegy akadt, a ki Zalán futására előfizetett. Ez Hegedüs Ferencz fiatal ügyvéd volt, báró Brudern Józsefnek távollévő követe. Szinte érdekes volna tudni: miként jutott az előfizetési ivhez. Mert

Digitized by Google

hogy az országgyülési ifjak legnagyobb része nem jutott hozzá: előttem egészen bizonyos.

A főrendek közt is volt két vagy három előfizető. Az egyik gróf Cziráky Antal akkor főtárnokmester s Fehérmegye főispánja, később országbiró s utóbb osztrák miniszter is. Kemény konzervativ és egészen udvari ember; ő Vörösmartyban, meglehet, csak a fehérmegyei irót akarta az előfizetéssel megtisztelni. De a mű maga is érdekelhette, mert ő maga is iró volt s mivelt ember. Miveltsége, sok klasszikus tudása messze fölötte állt mágnástársainak.

Előfizetett még gróf Széchen Miklós helytartótanácsos, pozsegai főispán, pedig ő bő olvasottsága daczára is egészen hiával volt a nemzeti műveltségnek. És előfizetett gróf Dessewffy József, a lelkes magyar iró s gróf Széchenyinek később nagy irodalmi ellenfele. Ő azonban nem volt jelen az országgyülésen, valamint báró Perényi Menyhért se, kinek neve szintén ott van a diszes névsorban.

Érdekes, hogy csupán négy nőt találunk az előfizetők közt. Egy grófkisasszonyt, Batthyányi Eleonorát, a Mária Therézia-korszak hires nádorának unokáját. Egy bárókisasszonyt, Perényi Máriát, az egykori ungi főispán leányát. Egy nemes kisasszonyt, Radó Karolinát Vasmegyéből. S egy tul-a-dunára származott erdélyi nőt, Chernel Dániel özvegyét, vajdahunyadi Markotsán Juliánnát. Pedig nőink akkor már olvasták a hazai szépirodalom termékeit s Himfy szerelmeit s a Regék elértek már a szivük közepéig.

Valami hibának kellett lenni a mű terjesztésében.

Digitized by Google

De ha semmi hiba nem lett volna is, a főrendektől nem lehetett várni a nemzeti irodalom pártolását.

Két osztrák főherczeg volt meghiva az országgyülésre. A nádor és Károly főherczeg. Mind a kettő nagy magyar urodalmak ura. Egyik se tudott magyarul. Mit csináljanak ők Vörösmarty nyelvével?

Meg voltak hiva a Ditrichstein, Khevenhüller-Metsch, Kinsky, Liechtenstein, Lobkovitz, Meriadec Palm, Rohan és Stahremberg osztrák herczegek a Desfours, Ditrichstein, Harrach, Cavriani, Khevenhüller, Kollonich, Colorado, Kolowrath, Königsegg, Seilern, Saurau, Schönborn stb. osztrák grófok, a Gabelkhoven, Hillebrand, Jünger Kavanagh, O-Naghten, Steinlein és a többi osztrák bárók. Gyülölik a magyart, nem ismerik nyelvét, történetét, örömét, bánatát, emlékeit, reménységét. Őseik dulták, égették, gyilkolták országunkat, nemzetünket. Ezek lelkesüljenek Árpád harczainak leirásán, a magyar faj hős korszakának emlékein?

Saját főuraink se voltak akkor sokkal különbek. Nyelvünket, irodalmunkat se nem ismerték, se nem becsülték. Nevelésük német volt, osztrák volt, nemzeti életünkre örökös átok volt. Keblükben nem a haza élt, sőt semmiféle haza nem élt. Bécs és a külföld volt minden örömük tanyája, a magyar földre csak azért gondoltak, hogy ezt kizsákmányolhassák.

Igaz: voltak kivételek!

Még tul a Dunán is akadt néhány hazafi főrendü. A felső Tiszánál már többen voltak. Erdélyben a nagyobb szám jó magyar volt.

Digitized by Google

De ez mind kevés volt. A magyar főrendek még 1840-ben se akarták megengedni, hogy a magyar törvényhozók magyarul tanácskozzanak s nemzetük nyelvén alkossák meg a törvényeket.

Ismer ilyen őrültséget a világtörténet?

Minden nemzetnél, mely élt és élni akart, a nemzeti törekvések élén a hadsereg vezérei s a társadalom főrendü férfiai állanak. No csak meg kellett nézni a magyarok főrendeit ezelőtt hetvenöt évvel!

Ezért nem akadt a nagy közönségből több mint 63 ember, a ki Árpádot látni akarta, a mikor ő Vörösmarty költészetének dicsőségében állott nemzete elé!

Digitized by Google

TISZA KÁLMÁN HALÁLAKOR.

(Tisza Kálmán született 1830-ik évi december 10-én s meghalt 1902. évi februárban. A közélet férfia és iró. 1861 óta a közjogi ellenzék vezére, 1875 márczius 3-ától belügyminiszter, ugyanez év október 2-tól miniszterelnök 1890 márczius 13-ikáig. Azóta haláláig befolyásos képviselő. Az országgyülésen közel négyezerszer szólalt föl.)

Tisza Kálmán a nagy halott. Hosszu nemzedék egész korszakán keresztül küzdöttem ellene az országos közélet minden csataterén: sajtóban, vármegyéken, törvényhozásban, választási harczok mezején s az egyházi közügyek tanácskozó asztala mellett. Azt mondják, van bennem némi szónoki képesség. Ha van: ezt harminczöt éven keresztül az ellene vivott harczok zajában szereztem.

Meg kell tehát róla emlékeznem most, a mikor elmulására a végzet kimondta első szavát. A mikor szemei örökre bezárultak s utolsó utjára indul a sirbolt felé.

Szónoklatának, elméjének erejéről, államférfiui alkotásairól, jellemének erősségeiről és gyöngeségéről, történelmi alakjának mértékéről nem akarok szólani. Most nem. Könyvet ha irnék, azokról irnék. Napilap szűk terén bele se kezdhetek.

Digitized by Google

De más okom is van azokról nem szólani.

Tizenkét év előtt szállt le az ország kormányzó székéről. A mint leszállt: abban hagytam ellene a küzdelmet. Azóta többször találkoztam vele szükebb körben is. Egyénisége iránt azóta kiengesztelődtem. A közélet hosszu harczai s gyakran keserü harczai alatt sok komor indulat sarjadzott föl a küzdő felek lelkében egymás ellen. Ez indulat nálam tizenkét év óta mind lecsillapodott, mind elaludt, mind elmult. Gyakran ugy vettem észre: épen ugy elmult nála is. Volt idő azóta, a mikor nagy nemzeti alkotásokért időnként ugyanazon ellenfél ellen egy csatasorban is küzdöttünk. Volt ok tehát és volt alkalom eltünődnöm a fölött, vajjon a közélet országos nagy csatáiban nekünk volt-e igazunk, a kik a függetlenség eszméjének mindig szent lobogója alatt a távoli nagy czélra törekedtünk, vagy neki volt igaza, a ki a kormányzás mindennapi munkájával a vele együtt élő nemzedék mindennapi szükségéről gondoskodott?

Bizony sokszor tünődtem e fölött. S meg kell vallanom: kiengesztelődött lelkem se tudott a régi meggyőződésen változtatni. Minden tünődésem azzal végződött: hasonló viszonyok között ugyanazt a harczot folytatnám ellene.

Történelmi alkotásairól ezért nem szólok. Hiszen most is vitatkoznom kellene vele. A mikor pedig már ajka örökre elnémult s az életnek minden erősségét, a harcznak minden fegyverét letette kezéből. Én is leteszem. Mint iró is leteszem. Csak arról emlékezem

Digitized by Google

meg, a mi életében és egyéniségében nekem is kedves volt.

Házánál sohase voltam. Kormányzó elnöki palotájában se voltam soha. Magán társalgásban, mig az ország ügyeit vezette, alig voltam vele néhányszor. Modora, gondolkozása, egyénisége bizonyos távolból ridegnek látszott.

Menése lassu, kelletlen. Beszéde halk s tűz és kedély nélkül való. Miniszteri székében hanyagul ül. Bajusza rendezett, szakála nem, haja rendetlen s a gyakori lesimitás se sokat segit rajta. Kék szemüvege bagolytekintetbe öltözteti arczát. Az arcz sovány, orra csontos, kopasz homlokán kezdődő redők. Szemöldöke gyakran mozog s pillája is. Hosszu, csontos ujjai közt irón s előtte papiros-szeletek. Az egész alakon fáradság, kimerültség. Mintha nem ügyelne semmire. Mintha unná a világot.

Mi vonzza hozzá az embereket? E kérdés sokszor eszembe jutott.

Pedig csodálatos erővel vonzódnak hozzá az emberek. Nem azokról beszélek, a kik tőle élnek, általa boldogulnak, hatalmához és kegyeihez kapcsolják reményeik vontatóját. Az ily emberek látszatra minden hatalmashoz rajongó szeretettel vannak.

Oly férfiakról beszélek, mint Jókai, Szontágh, báró Kemény János, Podmaniczky s a hozzájuk hasonlók. Hihetetlen bizalommal és szeretettel csüngnek rajta. Talán nagyobbal, mint a mekkorát Deák Ferencz környezetében láttam. Minden esetre nagyobbal, mint

Digitized by Google

Széchenyin és Kossuthon az ő nem vérükbeli környezőik.

E tüneményekre nem találtam magyarázatot.

Azt láttam, hogy megbonthatatlan pártja egységének egyik oka az ő különös egyénisége.

De miben áll hát egyéniségének varázsoló ereje?

Életemnek sok változása van. De minden változásban mindazokkal, kik igazán jó emberek voltak, benső bizalmas gyöngéd barátságot tudtam szőni, a kik pedig nem voltak igazán jó emberek, lassanként elhidegültek irántam vagy ellenségeimmé váltak.

Tisza iránt nem tudtam fölmelegedni. Nem a közéleti ellenkezés s nem a pártos küzdelem volt ennek oka. Hiszen a legnagyobb harcz hevében is szeretjük és becsüljük a szemközt álló tábor hőseit és vezéreit, ha jó emberek. Csak az irigység és féltékenység s a jogos határain tulcsapongó önzés állhatja utját a szeretetnek és becsülésnek. Ez indulatokat pedig nem igen ismerem.

Egyszer, jó régen, a fővárosi rendőrség törvényét tárgyaltuk valamely bizottságban. Egy hónapnál tovább tartott a tárgyalás s ez idő alatt naponként háromnégy órán át együtt kellett lennem Tiszával. Egymással szemközt ültünk a tanácskozó asztal mellett egy lépés távolságra. Kemény vitáink voltak. Komolyak is, hevesek is, dévajok is. S akkor azt tapasztaltam nagy bámulatomra, hogy minél többet s minél hevesebben vitázunk egymással: annál jobban nő iránta rokonszenvem. El is mondtam pártom gyülekezésein

Digitized by Google

nem egyszer, hogy Tisza egyénisége, ha közel vagyok hozzá, képes arra, hogy hóditó hatást gyakoroljon rám.

Közelről arcza is más volt, mint országházi távolságból. Különös fényü kék szemében a sok jóság és szelidség volt. Arczáról eltüntek kora aggulás, közönyösség és világauntság jelenségei. Mesterkéletlen beszédében annyi egyszerüség, annyi bizalomkeltő közvetlenség nyilatkozott, hogy szinte képes volt engem is lefegyverezni. Gyakran tapasztaltam ezt egyházi gyüléseinken is.

Senki se hasonlitsa Tiszát nemzetünk és történelmünk legnagyobb alakjaihoz. Hiszen alig maradt alkotása. Nagy eszmékért lelkesülni alig tudott. Beszéde és irása egyaránt kusza. A nép képzeletét ébren tartó hagyományok nem füződnek nevéhez. Még adomákban is fölötte szegény nyilvános élete.

De a nevéhez kötött korszak mégis nagy fejezet a nemzet történetében. Tizenöt éven át kormányzó elnöke az országnak. Elődei közt századokon át senki se tudta ennyi ideig a nemzet és a korona együttes bizodalmát magához lánczolni. Ha talán tudta volna is: nem akarta. Ereje vagy türelme elfogyott. A legmagasabb alkotmányos hatalomnak ily hosszu időn át való birtoklása nagy ember szinébe öltözteti még azt is, a ki nem nagy ember.

Tisza nem a történelmi nagy férfiak közé tartozik, de szerepe a történelmi nagy férfiak szerepe volt s az ily szerep bizony csalódásba ejti a tömeget s a kis lelkeket. De ő az ő nagyságával nem nyomta agyon

Digitized by Google

azokat, a kik közelében voltak. Se hiuság, se kényesség, se gőg, se erőszakolt szellemesség, se rátartiság, se szertartásos komolykodás nem vezette szavaiban s mozdulataiban.

Egyszer, igaz, hogy nagyon régen, a képviselőház esetlen szokása szerint »Kegyelmes uram« szóval szólitottam a folyosón. Megáll előttem s lenéz a földre.

— Hát te is eltértél már a régi szokástól? Nem tudsz a régi szóval szólitani? Hiszen te még a régi ember vagy.

Ha igy beszélt velem, az engesztelhetlen pártos ellenféllel: minő gyöngéd bizalmassággal beszélhetett személyes és elvbeli barátai társaságában!

Annak, hogy pártja oly bomolhatatlan tömörséggé nőhetett össze, egyik oka, ha nem a legfőbb oka, egyéniségének szerénysége, egyszerü magyaros természete volt. Ha dicsőitették: arra se adott sokat. A vastag hizelkedést valami furcsa szóval egyenesen elháritotta magáról. Hiveit védelmezte mind halálig. Még akkor is, a mikor már menteni se lehetett őket. A boszuállás nem volt természete. Egy-egy választási sikerért eltürte hiveinek még ádáz erőszakoskodását is, de azután nem üldözte legdühösebb ellenségét se.

De barátai ragaszkodtak is hozzá csodák mértékével.

Nógrádi Szontágh Pál nagy elméjü s magas miveltségü férfiu volt. Egykor, még a régi Deákpárt idején, valami kérdésben kegyetlenül leszavaztuk az ellenzéket. Szavazás után kimegyünk a folyosóra s azt

Digitized by Google

mondja nekem Szontágh Pál s mig beszélt: tűzben, lángban égett arcza.

— Most értem már, mikor a nyers erő behatol a törvényhozás termébe s szuronyhegyre szedi a néphez hütlenné vált törvényhozókat. Ti is megérdemelnétek ezt.

Néhány évvel később Tisza pártja, már akkor kormánypárt, szavazott le bennünket valami nagy nemzeti kérdésben kegyetlenül.

Szavazás után megint kimegyünk a folyosóra s Szontághot figyelmeztetem öt-hat év előtti szavaira.

— No Pali, most nem volna helyén szuronyhegyre szedni benneteket?

— Nem. Ti hazaárulást követtek el, mikor ugy bántjátok Tiszát. Tisza Kálmán ma Magyarország.

Se nem hittem, se nem fogadtam el szavait. De el se felejtettem. Mert Szontágh Pál nemes sziv volt és semmi javát nem látta, el se fogadta volna Tisza barátságának. S mégis oly mérhetetlen bizodalommal volt hozzá!

Digitized by Google

LEVÉL EGY MENYASSZONYHOZ.

(E levél Schlesinger Magda urnőhöz szól, a ki 1900. évi január hó 25-én ment férjhez. Schlesinger Samu pest-pilis-solt-kiskun vármegyei nagybirtokosnak, bizalmas barátomnak egyetlen leánya. Jeles festőművésznő. Tekintélyes vagyon fölött rendelkezik s vagyonánál, műveltségénél s kellemeinél fogva képes arra, hogy tiszta magyar s magasabb műveltségü uri szalónt vezessen s a magyar műveltségnek a budapesti társaságokban mélyebb és szélesebb terjesztésére jó példát mutasson.)

Tisztelt Urnőm!

Kedves szülői tudatják velem önnek házassági eljegyzését s esküvőjének és lakodalmának idejét. Hogy ott legyek én is, hogy lássam én is önnek boldogságát s jó szülőinek édes öröméről tanuságot tehessek én is.

A szerelemnek nem mindig boldogság a jutalma, de mindenki megérdemli a boldogságot, a ki szeret. A jegyesek szerelme csak vágy, remény és ábránd. Fönséges érzelmek. Méltók a költő dalára. Méltók arra, hogy a házasságban elérjék jutalmukat, a boldogságot.

Szent a házasság. Az állam alkotmánya, az egyház hitvallása s a szivek kölcsönös vonzalma együtt szerkeszti össze. De az állam és az egyház csak meghivott külső tanuk. A házasság alkotmányát két sziv együtt érzése alkotja meg s ez érzés tartja fenn is.

Digitized by Google

Önt tisztelt urnőm, csak a nemes szerelem indithatta a házasságra. Művelt és magas szelleme s bájos ifjusága bizonyitja ezt. S bizonyitja függetlensége, szülőinek gyöngéd szeretete s a földi javak bőséges birtoka. Ön boldogságot biztosit az ifjunak, kire kezét, szivét s egész élete üdvösségét bizza, ha az ifju méltó az ön szerelmére. Mi méltónak hisszük, mivelhogy önt s önnek nemes izlését s az ön lelkének fenséges ösztöneit ismerjük. Az ön szive csak méltó ifjura árasztható érzéseinek fényét és melegét. Csalódhatik a sziv. Mentse meg önt a jó isten minden csalódástól. Mi, családjának barátai nem aggódunk. Hiszen a jó és hű nő lelkében, bájaiban és ragaszkodásában mindenható erő működik átalakitani s jóvá és nemessé tenni a férfit.

Önt tisztelt urnőm, a gondviselés édes csókja már bölcsőjében magasztosabb hivatásra avatta fel. A mikor más leánynak lelkét játék és pipere ösztönei már megtöltötték s a nevelés és kezdetleges tudományok már kifárasztották: önnek lelke ugyanakkor magasabb vágyak szárnyára kelt s a művészet napsugaras egébe szállott föl. A festőecset, melyet kezébe vett, az ifju leány szellemének annyi báját, annyi gazdagságát, annyi teremtő erejét tárta föl s hozta napvilágra, hogy önnek jövendője elé nemcsak szülői és családjának barátai, hanem a képzőművészet hivei s a hazai közmivelődés bajnokai is magas reményekkel néztek.

A házasélet uj világot tár a leánynak lelke elé. Uj vágyak, uj ösztönök, uj ábrándok, uj törekvések töltik

Digitized by Google

meg szellemét. Boldogsága többé nem egyedül az övé. A férjjel, az apával, a gyermekkel kell azt megosztani s ha kell, azt nekik egészen átengednie is. Még akkor is, ha abból neki csak az emlékezet maradna meg. A hű nő és jó anya igy érez és igy cselekszik. Azért nincs fenségesebb alak se égen, se földön; se a költészet, se a bölcselkedés, se a hit világában, mint a hű nő és jó anya alakja. Ez a tiszta szeretet. Maga az isten se egyéb. A különbség csak az, hogy az isten halhatatlan.

Az uj világ, mely az asszony elé tárul, gyakran más eget és más földet mutat, mint a minőt a leánylélek ismert a maga világában. A serdülő leány játékai s a szüz hajadon ábrándjai néha oly gyorsan s oly tökéletesen mulnak el, hogy emlékezetük is alig marad. Nem lehetetlen, hogy az ön lelkének a művészetért való rajongása is el fog csillapodni s egész életét, szellemének egész gazdagságát, napjainak minden óráját a családi boldogságért áldozza föl. Szép és nemes áldozat, mely boldoggá teszi az asszonyt s egyuttal boldogságot áraszt azokra is, kik szivéhez közel állanak.

A családi élet szentségei töltik meg a nőnek lelkét. Más érdek, más indulat, más érzés, más törekvés abban a lélekben helyet nem találhat. Csak egy szentség van még, melynek ott kell lenni minden nő lelkében, minden anya szivében; melyet nem pótolhat semmi, még az a szeretet sem, mely a hitvest, a szülőket, vagy a gyermeket átkarolja s mely ha hiányzik, helyén örökös üresség támad. Ez a szentség a hazaszeretet.

Digitized by Google

Ön tisztelt urnőm, magyar leánynak, magyar nőnek született. Szülői fölött magyar földön árasztá el melegét és fényét isten napja s az ön bölcsője ott ringott és serdülő kora ott telt el a szép és gazdag magyar alföld közepén. Irodalmunk, művészetünk, erkölcseink s nyelvünknek örök szépségei tették gazdaggá az ön szellemét.

Azt kérdezhetnék: miként gyakorolja a nő a hazaszeretetet? Azt mondhatnák: legyen hű feleség és jó anya: nevelje gyermekét jónak és magyarnak: nevelje erőben, egészségben, jó erkölcsben s istent imádni s embertársait megbecsülni; legyen jótékony s gyámolitsa a szegényt és tehetetlent; vegye lelkes pártfogásába hazai érdekeinket s a külföldért ne áldozza föl idejét, pénzét és figyelmét. Legyen derék magyar asszony!

Igaz ez mind. Ebben áll a magyar nőnek hazaszeretete. De önnél, tisztelt urnőm, még másban is áll.

Ön oly felekezethez tartozik, melynek hivei évezredek óta bujdosnak idegen országok határain s bujdosásuk közben idegen népektől s más felekezet hiveitől annyi félreértést, annyi bántalmat, annyi üldözést szenvedtek. Ön oly felekezethez tartozik, melynek hazánkban békés otthona van: melyet magyar fajunk régóta édes testvérnek fogadott el s mely ezredéves alkotmányunkat, jogunkat és szabadságainkat most már — hála a gondviselésnek — háboritatlan joggal élvezi s melynek hivei a haza iránt való nagy kötelességek teljesitésében most már teljesen egyenlő honfitársaink.

Országunk fővárosa ma már világváros magasságára emelkedett. Szép, nagy és hatalmas, de magyarsága

Digitized by Google

csonka s nemzeti jelleme bágyadt. Társadalmának csak egyes rétegeiben lüktet a tiszta magyar érzet: egész társadalmát idegen fajok, idegen nyelvek, idegen erkölcsök és felfogások porfelhője boritja be, mintha nem a hazai földből nőtt volna fel, hanem erős forgószél sodorta volna ide ezt a társadalmat. Mintha valami átok nyomná a multból vagy a távolból vagy a magasból országunk közepén e hatalmas erőgyülekezést. Az egyházak szószékén, a fegyveres népek őrhelyein, a főrendek családi termeiben, a pénzváltó intézetek padjai körül, a nagy üzletek és nagy vállalatok tárgyalásai közt, a gyárak és műhelyek gépei mellett, a tömegek mulatságainak zenés csarnokaiban, a leányoktatás egyházi intézeteiben mindenütt tobzódik az idegen hang, idegen érzet s mindenütt erős viaskodásban áll fajunk nemzeti érzetével s nyelvünk édes hangjaival.

A szabadság forró szeretete tiltja nekünk, hogy e bajt más nemzetek példájára erőszakkal orvosoljuk. De van e baj ellen egy nyájas és hatalmas orvosság, mely szeliden és mégis biztosan kiölhetné a betegséget. Leányaink és asszonyaink lelkes elszántsága ez az orvosság. Az az édes, meleg és illatos levegő, mely őket körülveszi, nemzetivé lehet általuk s ha azzá lett, hatalmuk hóditó erejének ellent nem állhat senki.

Ön tisztelt urnőm, jegyesével oly családot alkot, mely izlésével s nagy vagyonának segélyével az év nagy részét az ország fővárosában tölti s műveltségének s nemes szellemének segélyével tekintélyes társaságok központját képezendi. Hitsorsosai által tisztelve,

Digitized by Google

művelt nők és férfiak által körülseregelve: legyen az ön családi hajléka is a tiszta magyar szellem termékeny műhelye, édes otthona, ünnepelt oltára. Vannak már ilyenek. Legyen ilyen az öné is. Utmutatóul másoknak, hóditó példaként a társadalom számára, örök mintája gyanánt a magyar asszony hazaszeretetének.

A gondviselés áldja meg az ön szerelmét, házasságát, családját és egész jövendőjét!

Digitized by Google

KÜLÖNÖS EMBER.

(Gondol Gábor. — Jogtanárom a pápai akadémián. — Vadkacsa-tudománya. — Mennyire ismerte a gombokat? — Lakása, életmódja, halála.)

Vannak különös emberek. Az irodalom ugy nevezi őket: különczök. A mi jó népünk a különcz szót nem ismeri, nem használja. Hanem az olyan embert, a ki másként él, másként lakik, másként ruházkodik, mint a többiek, különös embernek nevezi.

Ilyen különös ember volt Gondol Gábor. De igazán különös.

Talán két hete járta be a hirlapokat az a hir, hogy Iváncsán, Fejér vármegyében egy uri embert halva találtak. A szobában bent volt, a szoba nyitott ajtajától nem messze vérben-fagyban. Semmit tőle el nem vittek. Mindenét rendben találták. Hátulról, orvul lőtte agyon valaki. Valami őrült vagy orgyilkos. Néhány nap előtt azt is közölték a hirlapok, hogy nyomon vannak már a csendőrök, rendőrök és mindenféle őrök.

Semmi gondom a nyomozásra. Ismertem, szerettem azt a különös embert. Meghalt — semmiféle nyomozás többé fel nem támasztja. Róla magáról akarok megemlékezni. Életéről és nem haláláról.

Digitized by Google

Gondol Dánielnek volt testvéröcscse, a ki tudós volt és iró. Ha különös ember nem lett volna, ő maga is iró lett volna. Ő is tudós volt, tudománya mellett nagy műveltségü s irni is jelesen tudott. Még se irt, holott ma már mindenki ir; az is, a ki irni nem tud. Épen ez is azt mutatja, hogy különös ember volt.

A kálvinisták pápai főiskolájának volt negyvenöt év előtt jogtanára. Ő volt az én tanárom is. Tőle tanultam a magyar jogot, a mely félig-meddig akkor támadott fel: 1860-ban. És tőle tanultam a magyar perjogot, a mely pedig akkor még nem is volt meg, hanem csak nyolcz-kilencz év mulva 1868-ban keletkezett. Jó tanárunk volt. Nagyon kedveltük. Csöndes hangon, tűz nélkül, de okos beszéddel és meleg szeretettel belénk tömte a mindenféle jogi tudományt. Voltak tanulótársaink, a kik ott hagyták a főiskolát s Pestre jöttek el jogásznak. Derék fiuk, tehetségük is volt a tudományhoz, hires egyetemi tanárok lelkéből akartak meriteni, de bizony egyik se tanult annyit, a mennyit mi a különös embertől tanultunk. Hiába: a tudós is más, a hires ember is más, a jó tanitó is más. Sok hires tanár átkozott rossz tanitó. A hallgató csak csömört kap tudományától a helyett, hogy azt megszeretné.

Alacsony, zömök termet; — sürü bajusz, sürü szakál, égő fekete szemek. Kissé lehajtott fejjel járt, de sohase álmodozott, hanem a körülte levő apró és nagy világot nézte, vizsgálta, figyelte. Figyelő képessége

Digitized by Google

rettenetes volt. A sasok és a vércsék nem veszpek ugy észre mindent, mint a hogy ő mindent észrevett. Embert, mozgást, rögöt, ajtót, ablakot, kocsit, lovat az utczán, — az utolsó fűszálat s az utolsó férget is kint a mezőn.

Az volt a szenvedélye, a mi a világtudós Darwiné.

Fejér-vármegyei volt. Vármegyéjének két vize van; álló is, folyó is. Az álló a velenczei tó, a folyó a Duna. A vármegyében mindenki vadász-ember, különösen vizi vadász. Mind a tó, mind a folyó tele van ezernyi ezer szárnyas vaddal s azok közt vadkacsával. De sohase talált uri embert, vadász pajtást, a ki mindenféle vadkacsát ismert volna s valamennyinek magyar nevét tudta volna.

Csodálatos ez. Házi szelid kacsát magam is alig ismerek többet ötfélénél, vadkacsát talán annyit se. A különös ember föltette magában, hogy a hazai vadkacsafajokat s azok magyar nevét, törik-szakad, összeszedi.

Bejárta a világot. Nemcsak a velenczei tavat, hanem a Kis-Balatont s a Fertőt is az egész Hansággal. Heteket töltött Baranya sarkában, a hol a Dráva a Dunába szakad. A kopácsi tavon és környékén annyi a vizi vad, mint a felhő. Végigkutatta a Csallóköz szakadékait s a Duna szigeteit Mohács körül. Apróra megvizsgálta a Rétet Pancsovától Temes-Kevéig, sőt azon túl is. A Tisza kiöntéseit mind bejárta és se az ecsedi láp, se a Szernye nem maradt előtte ismeretlen. Talált vagy tizenötféle vadkacsát s talált rá ötvenkét

Digitized by Google

magyar nevet. Igy hallottam tőle is, barátaitól is, tanártársaitól is.

Biztattam: irja meg vadkacsa-tudományát. Dehogy irta volna meg, a világért se. Csak mosolygott az ilyen biztatásra. Neki elég volt, ha vadász pajtásait a magyar vadkacsa-tudományban utólérhetlen messzeségben megelőzhette.

Talán tiz éve is van már, a mikor az én nemes és tudós barátomat, Herman Ottót figyelmeztettem ugy magánbeszélgetésben a különös ember vadkacsa-tudományára. Nem tudom, irt-e neki, kiment-e hozzá Iváncsára s kapott-e tőle feleletet? vagy az aggkor feledékenysége rajta is erőt vett már. Tiz év előtt elmult már hetven esztendős.

Egy-két év előtt még érintkeztem vele, de csak ugy levélben. Azt irta meg az »Egyetértés« számára, hogy a hajdani zsidóknak volt-e lovuk, mikor ismerkedtek meg Mózes előtt a lóval s honnan van az, hogy a Tizparancsolatban van szó ökörről és szamárról, de lóról nincs? Nem is tudom, miért nem közöltem munkáját, pedig ma is megérdemelné.

Arra is figyelmeztettem ugyanekkor, hogy vadkacsa-tudományát ne rejtse véka alá. Ime gróf Zichy Jenő, ez a nagyszivü főur a Bajkál-tavi valamelyik vadkacsának különös gilisztáját fedezte föl s most a magyar és német tudósok ennek a gilisztának különös bajusza fölött is kemény harczokat vivnak egymással. Mennyivel fontosabb kérdés pedig a magyar vadkacsa-tudomány, mint a Bajkál-tó ott az oroszok, tibetiek és

Digitized by Google

mongolok közt. Sőt még nem is a Bajkál-tó, még csak nem is annak vadkacsája, hanem csupán egyik vadkacsájában élődő gilisztának a bajusza?

Bizonyára erre is mosolygott, de erre se felelt.

Még egy példát hozok fel az ő különös tudományáról.

Sokféle bolondja van a jó uristennek különösen a műgyüjtők közt. Hogy most már a halotti jelentéseket, a látogató jegyeket, a postabélyegeket, sőt a szivarszalagokat is gyüjtik: ezen már meg se ütközünk. Hát a gombokat gyüjtik-e?

Hányféle gomb van a világon? Érczből, csontból, fából, kaucsukból, szövedékből? Ki tudná ezt megmondani? Hajdan kis gyermekkoromban minden paraszt iskolásgyereknek volt egy füzérrel. Ez volt a gyüjtött kincse. Az iváncsai különös ember ugyan nem gyüjtött gombot, de azért minden gombot megnézett jól s minden gombot ismert a világon. Furcsán sült ki ez egykor.

Pápai tanártársai elbámultak az ő mindenféle különös tudásán. A pénzeket, érmeket például annyira ismerte, hogy első tekintetre mindegyikről megmondta, hogy Nabukodonozor királytól kezdve a monakói fejedelemig azt a pénzt melyik potentát, melyik évben verette. Hogy tanártársai kitapasztalják: igaza van-e, valamelyik utczai gyermektől szereztek egy régi rozsdás, kissé domboru rézpitykét, akasztóját letörték, a pitykét kövön kalapáccsal laposra verték s mikor már teljesen ismeretlen volt, odaadták a különös embernek.

Digitized by Google

— No Gábor, ha legény vagy, miféle pénz ez? Ezt mond meg már!

A különös ember megnézi a pénzt egyik oldaláról, megnézi másik oldaláról. Mosolyog, föl se néz tanártársaira.

— Tökfilkók! Nem pénz ez, hanem gomb. Az osztrák 26-ik számu gyalogos ezred egyenruhájának gombja 1827-ből. Ez s ez az Este herczeg, vagy ki volt akkor a tulajdonosa.

A tanárok csak elbámultak. Csakugyan bevallották, hogy a gombon, mielőtt összelapitották, volt egy 26-os szám.

Ime, ilyen volt a különös ember a maga sokféle tudásával. Pedig jogi tudása széles és mély volt.

A mikor a pápai jogakadémia megszünt: a honvédelmi miniszteriumban foglalt el osztálytanácsosi állást. Mindenkit bámulatba ejtett ott is szorgalma, pontossága, tudásának ezerfélesége és szótlansága. Innen ment nyugdijas állapotba, mint miniszteri tanácsos.

Hazament, Iváncsára vonult saját kis nemesi birtokára. Meséket mondanak itteni életmódjáról.

Lakásának se kapuja, se keritése. Minden szobájának ajtaja, ablakja törve, zuzva, lyukas, korhadt, rég elavult. Közeli rokona nem volt közelében, vendég ritkán látta. Csak egyetlen szobája volt türhető állapotban. Itt fogadta vendégeit s kinálta nekik hatalmas borait. Jó borokat tartott. Itt irt és olvasott s különösen jegyezgetett.

Udvarát fölverte a gyom. Cselédet nem tartott maga

Digitized by Google

körül. Senki se volt állandóan körülötte. Az volt öregségére az elve, hogy az embernek ugy kell élni, mint az ősembernek. Mint a szarvasnak és az oroszlánnak. Az oroszlánnak sincs szobaleánya, inasa, szakácsnéja, mégis megél emberségesen addig, mig kora miatt megérdemli. Az ember talán hitványabb volna az állatnál?

Házához rézsutosan átellenben lakott valamiféle gazdája. Ételét onnan hordták át neki a kellő időben. Ennyiben mégis eltért az oroszlán szokásától.

Eltért abban is, hogy ő télen mégis fütött. De maga fütött, ezt se bizta másra. Szeretett fát vágni, mint Gladstone, a hires angol miniszter. Maga apritotta fel szép apróra tüzelő fáját fürészszel s maga hasogatta össze fejszével.

Három év előtt eszünkbe jutott, hogy azok, a kik negyven esztendő előtt végeztük a jogot együtt, jöjjünk össze lakomára, Pápa városába.

Meghivtuk kedves tanárunkat is, az iváncsai különös embert. Meleg szivvel ajánlkozott.

— Hányan lesztek?

— Tizenhárman.

Csak tizenhárman voltunk életben. Annyit tudtunk magunk körül összeszedni.

A különös ember mosolygott és felelt.

— Valami tökfilkó azt mondaná, ha tizenhárman vagytok: akkor semmi esetre sem jöttök össze tizenhárman.

Ez történt 1902. évi április első napjainak egyikén. Kistörei Tóth Móricz, szolnoki nyugalmazott királyi

Digitized by Google

ügyész lett volna egyik közülünk. Jókedvü, erős, derék férfiu. Ő érintkezett Gondollal.

Egy hét mulva meghalt. Hirtelen, legjobb kedve közepette.

Nem is történt meg az összejövetel.

A különös emberrel többé nem is találkozunk. Az iváncsai temetőben alszik és mosolyog most már. Álma és mosolygása boldog legyen, áldott legyen.

Digitized by Google

A TORPEDÓ-KIRÁLY.

(Whitehead Róbert fiumei gyáros, torpedó-készítő, sokszoros milliomos. Bismarck herczeg nászа. 1882-ben meglátogattam, hogy a torpedógyártás némely titkát nagyjából megismerjem. Meghalt 1905. évi október 16-ikán.)

A torpedó tengeri hal. Ezt a halat nem ismerem. Sohase fogtam, sohase ettem, sohase láttam. Van-e a torpedók közt király: azt se tudom. A balatoni fogasok közt van. A legnagyobb fogas a fogas-király. Egynek a történetét el is beszéltem a Balaton körüli utazásaim történetében. Én azt az öreg angolt nevezem torpedó-királynak, a ki ott élt, ott lakott, ott gyártotta gyilkos szerszámait Fiumében, a mi kis magyar tengerünk partján.

Jól ismertem. Whitehead Róbert volt a neve. Származása angol, születése Nagy-Britániában, Lancashire megyében. Manchesterben nevelődött. Ott tanulta el a gépész, mérnök, rajzoló, vasöntő, lakatos, vegyész mesterségeket. Nálunk lett feltaláló és sokszoros milliomos. A mult hónap közepén meghalt s most megemlékszem róla.

De élete történetét nem mondom el. Megtalálhatja azt mindenki a mindentudó Lexikonokban. Hires ember

Digitized by Google

lett. Egyik unokáját Bismarck herczeg fia vette feleségül. Én csak azt mondom el, a hogy vele megismerkedtem ezelőtt vagy huszonnégy esztendővel.

Szegény boldogult Simonyi Ernő barátom sokat betegeskedett halála előtt. A teleket ott töltötte Abbáziában. Akkor még Abbázia nem volt világhirü telelő vagy nyaraló telep; vendéglői, nyaraló épületei se voltak, az én beteg barátom is valami matróz házának emeletén lakott. A matróz a tengereken csatangolt, háza népe volt a beteg ápolója s egyedüli társasága.

Fölkerestem, meglátogattam. Nagyon örült, hogy látott. Örömében nekem adta kagyló-gyüjteményét, melyet 1849 után bujdosó életében gyüjtött. Ott van Angliában, hozassam haza s rakjam ki lakásomban.

Megköszöntem. Én ugyan nem gyüjtök semmiféle tücsköt-bogarat, de a kész gyüjteményt szeretem.

— Aztán mennyi az a kagyló?

— Lesz vagy három társzekérrel. Tele lesz vele három szoba.

Mosolyogtam.

— Mit csináljak én Budapesten annyi csigabigával? Épen háromszobás lakásom van, ha én azt mind kirakom: magam fölmehetek lakni a padlásra vagy le a pinczébe.

Ő is nevetett. Hanem azért mégis rám hagyta a csigabigákat.

Kinivott az erkélyre.

— Nézz körül, mit látsz?

A matrózlakás fák között volt. A lakás előtt

Digitized by Google

kis tisztás. Februárban voltunk. A tisztáson pünkösdi rózsa nyilt. Az a gazdag virág, a csodaszép pünkösdi rózsa. De egész éjjel esett a hó. Térdig érő hó volt a rózsabokrok közt is. Tündöklő fehér havon gyönyörü rózsavirág!

Én bizony ilyen tüneményt még sohase láttam. Csak a költők röpködő képzeletében született meg ily gondolat. A mikor a leányka szépségéről dalolnak.

— Arcza haván rózsák nyilnak.

Kérdezte: meg akarok-e nézni valamit Fiumében?

— Csak a torpedó-gyárat.

— Ha megmutatják.

— Magyar képviselőnek csak megmutatják!

— Hidd el azt, barátom, hogy az élő világ notabilitásai közt a legutolsó a magyar képviselő. Nem ád arra senki semmit a nagy világban, mert attól épen nem függ semmi. Hanem én kedvelt embere voltam valamikor annak a manchesteri gyárnak, a hol Whitehead is dolgozott, meg is ismerkedtem vele, majd én adok levelet hozzá, akkor megmutat mindent.

Ugy is lett.

A torpedó-király akkor már öreg embernek látszott. Ugy véltem: túl a hatvan éven. Kerek skót feje, ősz fürtök, eleven piros arcz, kissé előrehajló fej, erős termet, lassu, de biztos mozgásu kezek-lábak.

Szivesen fogadott. Simonyi Ernő barátom valami csuda dolgokat irhatott rólam. Én vagyok az ezermester, a mindentudó, a lángostor, a jövendő miniszterelnök. No ez ugyan eltalálta. Az ánglius ugyan el nem hitt

Digitized by Google

egy szót se, de azért szivesen fogadott s fáradhatlan buzgósággal megmutatott és megmagyarázott mindent.

Bevitt a raktárba. Ott voltak a kész torpedók állványokra helyezve szépen, sorban egymás mellett. Fénylett valamennyi.

Odavitt a gyárba, a műhelybe, a hol készül a torpedó.

Megmutatta a torpedó alkatrészeit rajzban és valóságban, kicsinyben, nagyban. Olyant is, mely derékban, s olyat is, mely hosszában volt kettévágva. Lássa az ember beleit is a szörnyetegnek.

Akkor még uj dolog volt a torpedó s talán nem is volt oly tökéletes, mint a mai. Az én érdeklődésem nagyon magára vonta.

Épen negyven éve, hogy a rettenetes páncélos hajókat elkezdték épiteni. Egy-egy nagy páncélos negyven millió koronába kerül. Többe kerül, mint itt a dunaparti országház. Hány ember hány évig dolgozik, mig egy nagy páncélos elkészül. Ezer ember és óriási ágyuk, raktárak, készletek rajta. S milyen ágyuk! Olyan várat, a milyen a Gellérthegyi volt, porrá zuznak egy óra alatt. A tűzokádó hegy nem oly veszedelmes s nem oly rettenetes, mint ilyen hajó ágyutüze.

S ime, husz év mulva előáll a torpedó-király. Kis, rongyos gyártelepet állit föl Fiumében s ott elkezdi készitени borzasztó szerszámát. Az a szerszám kicsiny. Nem is kerül sokba. Nem is adja drágán. Ha jól emlékszem: akkor csak hatezer forintért adta szerszámát. Olyan alaku mint a szivar. Nem is nagyobb, mint egy paraszt-szoba mestergerendája. Három vagy négy

Digitized by Google

macskakörme van az orrán. Négy-öt ember csónakba teszi, oda vonul vele a pánczélos szörnyeteg közelébe, vizbe löki, a szerszám oda lódul a pánczélos szörnyeteghez, macskakörmeit beleakasztja s abban a pillanatban darabokra szakad a szörnyeteg, a negyvenmilliós alkotmány, gránittörő ágyuival, vezérével, tisztjeivel, ezer harczosával s büszke lobogójával elsülyed örökre a tenger mélységeiben.

Még elgondolni is iszonyatot támaszt bennünk.

Ezt a szerszámot akartam én látni.

Ezer titka van. A torpedó-király mind megmagyarázta volna, ha jól megértettem volna mindent.

Miért nem merül a viz alá, noha tiszta aczélból van?

Miért nem marad a viz szinén, noha gyomra csak levegővel van tele?

Miért jár a viz alatt csak olyan mélységben, a hogy a torpedó-király akarja?

Miért fut egyenesen a kitüzött czél felé? Hogy dolgozik szárnya és farka, mint a halé? Mekkora erővel indul és mily gyorsan tud a maga erejével is száguldani?

Ha pedig vége a csatának: miért száll alá önkényt a tenger fenekére, nehogy békés hajók beleütközzenek s hajó s hajósok nyomorult halált szenvedjenek?

Parasztészszel nehéz a zsebbeli óra szerkezetét elgondolni. Pedig micsoda durva ácsmunka ez a torpedó szerkezetéhez képest!

De a torpedó-király a tengeren is meg akarta mutatni szerszámának működését.

Digitized by Google

Telepénél avult fahid vezetett a tengerbe. A fahid végén északi irányban, Voloska felé volt megerősitve egy-két czölöp. Ez a czélpont. Itt kell állani a hajónak, a pánczélos szörnyetegnek. Torpedócsónak hozott a hid mellett egy torpedót s onnan ezt a czélpont felé eresztette. Lőtte is, eresztette is.

Száguldott a borzasztó szerszám a viz alatt. De csak ugy egy lábnyi mélységben. Magát a szerszámot nem láttuk, de utját jól láttuk. Mint mikor a beteg csuka csaknem a viz szinén czikázik. Száguldása nem oly gyors, mint az ágyugolyóé. De legalább oly gyors, mint a versenyfutó lóé vagy agáré. A nagy pánczélos szörnyeteg, ha látja is, meg nem menekülhet előle három-négyszáz méter távolságból. Mire állóhelyéből kimozdulhatna: ott éri a halál.

De a mi első torpedónkkal furcsaság történt.

Valami százötven vagy kétszáz méter távolságban kitért egyenes utjából s lekonyult. Száguldott azután is, de bizony a czélpont-czölöpöket jó négy-öt méternyire kikerülte. Ez a mi torpedónk nem ölte volna meg a pánczélos szörnyeteget.

Csóválta fejét a torpedó-király. Ebben a lövegben hiba van. Megigérte, ha egy-két napig ott maradok: megmagyarázza a hiba okát is.

Dehogy maradtam ott e végett. Még három lövést mutatott. Mind a három tökéletes volt. Nem akartam én tengernagy lenni, elég volt nekem ennyit látni.

Tökéletes ember volt a torpedó-király. Elmondok jelleméről egy-két adatot.

Digitized by Google

Az angol kormány nem türhette, hogy ő idegen országból, idegen gyárakból szerezze be torpedóit. Meg akarta venni a torpedó-király titkát. Meg is vette. Hat millió korona volt a titok ára. Egész sereg mérnök, gépész, vasműves, hajóépitő, tengerész telepedett meg Fiumében a titkot kitanulni. Ki is tanulták, haza is mentek s az angol kormány ki is fizette a hat milliót.

De a sok tudós ember mégis tévedt. Otthon még se tudtak tökéletes szerszámot késziteni. Lekonyult, elsülyedt, ide-oda czikázott vagy fele uton megállt valamennyi. Hiába fizették a hat milliót.

Nem volt más segitség: ujra meg kellett a titkot venni.

Küldöttség jött a torpedó-királyhoz ujra megalkudni. Whitehead azt felelte:

— Nekem csak egy titkom van. Azt az egyet eladtam, árát fel is vettem, ujra hát el nem adom. Hanem ha rosszul tanulták meg az urak: hát tanulják meg jól.

S megtanitotta az angolokat jól. És ingyen. Nem fogadta el az ujabb hat milliót.

Hajh-hajh! Erős kétségem van, vajjon a mi bankárjaink egészen igy gondolkodtak volna-e?

Ő volt akkor Magyarország iparosai közt a legnagyobb adófizető. Egy millió korona évi tiszta jövedelmet vallott be önként. De az többször megtörtént, hogy évi jövedelme több lett két-háromszázezer koronával. Egyszer éppen hatszázezer koronával. Ezt is bejelentette utólag s fizette önként a többi adót.

Digitized by Google

Hej-hajh! Erre már nem mondom el, a mit gondolok.

Hanem azt mégis elmondom, hogy akkor láttam életemben az első japán hajót. Japán hadihajó volt a kikötőben torpedóért.

Japán!

Mit akar a japán a torpedóval? Talán héringet akar vele fogni?

Annyit tudtunk huszonöt év előtt Japánról, mint Marokkóról vagy Abesszíniáról. Talán annyit se. S ime, huszonöt év mulva szárazon és vizen is pozdorjává törte a világ legelső katonai hatalmát!

Erre is mondhatnék valamit ugy a magunk dolgaira nézve. De hát mit érne az?

Digitized by Google

A NAGY ASSZONY.

(Bónis Sámuelné született Darvas Erzsébet. Született 1813-ban, meghalt 1900-ban. Férje jó ismerősöm volt. Államférfi s utóbb az ország egyik főbírája. 1848-ban tevékeny munkása függetlenségi harczunknak. 1849 után üldözött és fogoly. Felesége méltó volt hozzá. Nagy szív, nagy lélek, igaz magyar nő.)

Bónis Sámuelné fölött zárult be a sirgödör. A rokonok siratják a jó anyát, a szelid nagyanyát, a tisztes ősz dédanyát, az édes testvért, a szives nagynénét. A vérrokon szive alig tehetne mást. A nagyközönség elolvassa az ujságok halálhirét s a természet rettentő törvényén meg nem ütközve olvas tovább lóversenyről, vetések állásáról, államférfiak viszálykodásáról, ledér asszonyok és férfiak dolgairól. Alig gondol többé a halálesetre, alig gondol arra, a kit eltemettek. Öreg asszony volt, 87 éves volt, meg kellett halnia, nyugosztalja isten.

Pedig a ki meghalt, a kit eltemettek, az Bónis Sámuelné volt. S a mikor rágondoltok: ne a 87 éves aggnőre gondoljatok, a ki már visszavonult a nyilvános élettől, a ki már elrejtőzött családjának árnyékos rejtekébe s a ki már semmit se tud a világról, a mely már ő róla nem akar tudni semmit. Gondoljatok annak

Digitized by Google

édes dicső multjára, egész életére, férjéhez való szerelmére, honáért való nagy szenvedésére. Gondoljatok arra a nagy lélekre, mely nagygyá lett azért, mert férjének szerelme s gyermekeinek példás nevelése mellett nemzetének, magyar fajának nagyságáért élt, küzdött, szenvedett, rajongott, imádkozott.

Bizonynyal mondom: nemzetünknek nagy asszonya volt az, a kit eltemettek. Nem a szentekben, nem a királynőkben, nem a magas születés és rengeteg vagyon körülrajzott nőalakjaiban látom én a magyarság nagy asszonyait. Azokban látom, a kik nemük törvényét hiven teljesitik, de azért nemzetük minden örömét és minden fájdalmát csak oly igazán és szentül érzik, mint azok a férfiak, kiket a végzet nemzedékük vezéreivé jelölt.

Ezek közül való volt Bónis Sámuelné. Dicsőség nevének.

Minő családból származott!

A nagy-réthi Darvas-család már Bocskay korában számot tett a nemzet történetében. Vérségi kapocsban az Ebeczky, Rháday, Palásthy, Gyürky, Földváry, Mocsáry, Lónyay, Fáy, Bornemisza, Máriássy, Szilassy, Madách, Szemere, Patay, Péchy, Puky s egyéb előkelő családokkal, nyolcz-tiz vármegyében a nemzeti ügynek száz meg száz bajnokát állitá a küzdőtérre harczban, békében, egyházban s megyéknek és országnak gyülésein. Egy ily családnak története a nemzet háromszáz éves viszontagságainak története. Rákóczi fejedelem függetlenségi háboruiban két Darvas végzett dicső munkát.

Digitized by Google

Darvas Mihály és Darvas Ferencz. És századokon át a bécsi politika irtotta a kálvinista magyart, hogy e földről kiirtsa a magyart és az alkotmányt és a szabadságot: a Darvas-család mindig ott állott az első sorban, hogy vagyonát, életét, egész jövendőjét áldozza fajának és szabadságának megmentéseért.

E család kebelén s e család százados hagyományain nőtt fel Darvas Erzse, a ma eltemetett nagy asszony.

Hozzá méltó férfit rendelt férjeül a gondviselés.

A tolcsvai Bónis-család Magyarország történetében ép oly magasan áll, mint a nagy-réthi Darvas-család. A vértanu Bónis Ferencz dicső életét hóhér pallosa oltá ki 1671-ben. A pozsonyi nagy vértanu életének és halálának története fönséges és irtózatos. Nincs a szentek és vértanuk seregében ember, a ki többet szenvedett volna hitéért, mint ő szenvedett hitéért, hazájáért s magyarságáért regéczi és pozsonyi börtönében. S mind a háromhoz hű maradt törhetlenül.

Hol van az a történetiró, a ki megirja ezt igazán?

S a ki megirja Bónis Sámuelnek, a nagy asszony férjének gyötrődéseit. S a hű feleség áldozatát, könnyeit és csodás fáradalmait?

Sokszor kétségbeesett s örökre elmult volna már a nemzet, ha olyan fiai és leányai nem születnek, mint a Darvasok és Bónisok.

*

Visszatérünk még a nagy asszony emlékezetére. Most még csak azt a rajongó honszerelmet emlitjük föl, melyet e nő Jászay Pálnak, a lelkes történetirónak

Digitized by Google

lelkében lángra lobbantott. Történelmi műveit igy ajánlotta a nagy asszonynak.

»Darvas Ersébetnek tisztelet, szeretet s barátság jeléül.«

»Lelkem kedves barátnéja! Zsenge korom óta egy boldogitó vágy hevitette szünetlen keblemet: magyar nyelven és magyar szellemben megirni a magyar nemzet dicső, bár tövises emlékeit. Azon vidéken születtem, melyet Árpád, az országalkotó s vitéz nemesei a tarczali hegy tövéből Jakta melletti táborukból örömpillanattal áttekintvén, szivük fölgerjedésében Szerelmesnek neveztek. Boldogkőtől csevegő morajjal kergeti e kies völgyön Szeremse pataka mindig hév, mindig tiszta habjait. Csoda-e tehát, ha krónikáink minden egyes szava magával ragadta lelkemet! Gyüjtögettem és gyüjtöttem, sem időt, sem fáradságot nem kimélve, és — miként e nemzet első vezérének, Álmosnak anyjáról beszélik — a jövendők felől arany álmakban merengtem. Máskép történt s hő vágyaimnak csak némi forgácsai maradtak.«

»Tégedet azon megye földe nevelt, mely engemet. Csak a zavaros Hernád választott bennünket, téged a Bársonyos jobb téreire, engem a Szeremse patak bal vidékére szoritván. Nincs ki azokat, miket én édes nemzetünkről elmondani képes vagyok, hőbb kebellel s szendébb figyelemmel kisérje, mint te. Engedd hát, hogy megmaradt forgácsaim pislogó világánál feltünedeztessem előtted közhazánk s nemzetünk töredékes fátyolképeit. Türelmed nem fog kimerülni, ha

Digitized by Google

tudod, hogy ezek hozzád, irántad soha nem szünő hálám s örök tiszteletem zálogául közelednek. Szántó, Márt. 8. 1851.«

*

Mennyi lelkesülés, mily nemes imádat, mennyi rajongás azért, hogy Bónisné megelégedésére irhassa meg a magyarság igaz történetét.

Minő fenséges lélek volt az, a ki a tudomány hőseit igy tudta lelkesiteni!

Dicsőség emlékezetének.

Digitized by Google

KOZMA SÁNDOR.

(Kozma Sándor, született Körösheygyen Somogy vármegyében 1825-ben, meghalt 1897-ben. Ügyvéd, megyei tisztviselő, főbíró, utóbb az ország főügyésze 1870 óta. — Irodalmi alkotása kevés. — Legjobb barátaim egyike.)

Hajdan élőfákat ültettek a nemesi birtokok ősi mesgyéire. Nőtt a mesgyék szálfája és erősödött évről-évre, nemzedékről nemzedékre. Gyökereivel az anyaföldbe, lombjaival a levegőégbe terjeszkedett. A birtokos változott, elhalt, ujra támadt; egyik nemzedék a másik kezébe adta át a földet; viharok jöttek, áradás, ellenség pusztitott — a mesgyét bizton őrizte a százados szil. Perpatvar, tűzvész, könnyelmüség, asszonykéz megbolygatta az ősi levéltárt; királyi adományok, osztálylevelek, határjáró igazságok eltüntek, elenyésztek, de a százados szil daczolt minden viharral s büszkén és rendületlenül őrizte az ősi mesgyét.

Nemzeti társadalmunknak ily mesgyeőrző határfája volt Kozma Sándor. Kor és korhadás megőrölte, elpusztitotta. Árnyékadó terebélyes lombját, óriási törzsét, hatalmas gyökérzetét az ő nemes és magyar szellemének bámulta és tisztelte az ujabb nemzedék

Digitized by Google

egy egész élet óta s még hetekkel és hónapokkal ezelőtt is. S most kidölt, elhunyt örökre.

Veszprémmegyei ős nemesi családból származott. Őseit se a török háboruk, se a szabadságharczok nem tudták kimozditani a leveldi ősi birtokból. De Mária Terézia kormánya alatt Padányi Biró Márton veszprémi püspök, a vallás visszaállitásának ürügye alatt kizavarta és akkor költöztek át Zala és Somogy vármegyébe. Inkább megváltak a vagyontól, a jóléttől és az ősi birtok minden társadalmi előnyétől, de magyarságukat és függetlenségüket fel nem adták.

Ily családból származott és ily család kebelében töltötte ifjuságát, a hol az ő idejében és még később is, a nélkül, hogy szavakban mondva lett volna, a hatalmaskodó osztrák ellen kiirthatatlan gyülöletet és a magyar faj iránt soha nem lankadó, rajongó szeretetet oltott az ifjak szivébe minden tanitó és minden tantárgy és a főiskolának egész életmüködése.

Együtt tanult és versenyre kelt Petőfivel, Jókaival, Kerkapolyval, a kiknél nem volt se rosszabb, se gyengébb, csakhogy tehetségét más téren, az igazságszolgáltatás mezején tette gyümölcsözővé.

Lángoló hazaszeretetben, fajának végtelen szerelmében nem multa felül egyik sem. Egészséges és erőteljes szelleme megkedvelte a tanulást és korának tudományos müveltségét oly mértékben sajátitotta el, mint akiről méltán mondják, hogy kora müveltségének szinvonalán áll. De sem tudománya, se utazásai, se később a fővárosi társasélet eszmecserei, az őstiszta

Digitized by Google

magyar gondolkodást és a nemzet intézményei és multja iránt folyton élő ábrándos rajongását meg nem gyöngitették, el nem homályositották.

Saját nemzetén kivül nem ismert más nemzetet, multunk hőseit az ő szemében nem multák felül a világtörténelem összes hősei. Még napi kérdéseinket is a magán társalgás körében a mult századok erőfeszitései és mulasztásai szerint és az ősök nézetéből kiindulva tárgyalta legszivesebben. Minden ember értékét akként becsülte meg, hogy milyen jó vagy milyen rossz magyar.

És a szerint, hogy szabadelvüsége milyen igaz, vagy milyen hamis. Mert ő szabadelvü volt a szónak tökéletes értelmében. Előtte az állami intézmények körében csak az ember létezett, de kicsiny ember vagy nagy ember nem és az egyéni vagy polgári jogoknak minden alkalommal, még az állam hatalmával szemben is senki sem volt igazabb védője és melegebb tisztelője, mint ő. Az osztályérdeket 1848 előtt megsemmisiteni törekedett, napjainkban pedig, a mint az még gyülöletesebb alakban áll fenn, mint 48 előtt, undorral fordult el tőle. És ez érzelemből ő nem csinált titkot magas állásában sem.

Mint Magyarország főügyésze és egyuttal valósággal koronaügyésze neki az udvari körök legmagasabb regióiban is időnkint helye lett volna. De ő ezt a helyet el nem foglalta soha. És pedig készakarva nem foglalta el. Mert neki nemcsak rendithetetlen meggyőződése, de vére, természete, családi és egyéni jel-

Digitized by Google

leme volt, hogy igaz magyar embernek és igaz szabadelvü embernek nálunk az udvar légkörében helye nem lehet. Valamint nem lehet helye mágnásaink és bankáruraink mindennapi körében sem.

Huszonöt évig volt Magyarország főügyésze és több mint harmincz éven át szolgálta az igazságot. A hivatalos intézkedések szürke egyformaságában elvész az egyes ember, elvész az egyéniség. És minden eszmét, minden gondolatot, minden egyéni érzelmet kiöl a hivatalos irály és a hivatalos felfogás egyenruházott és mértékre vett megszokottsága.

De a harmincz év alatt minden intézkedés, a mely tőle származott, mindamellett tisztán őrzi az ő nemes és magasztos, magyar és szabadelvü gondolkozását. És egészen oly tisztán őrzi az ő müveltségének egyéniségét. Azok, kik vele, felette és mellette kormányozták az országot és azok, a kiket a hivatali rendszer alája helyezett, gyakran bámulták az ő felfogásának nyers szabadelvüségét és egész szellemének kurucz magyarságát.

Voltak e miatt összeütközései is. De ő változatlan megmaradt annak, a minek indult, még a hivatalos szeken, még a királyi ügyészségben is, szabadsághősnek.

A kik közvetlenül és a mindennapi érintkezés után ismerték, azokra csodálatos hatással volt. Szerették, követték és bámulták egyszerre és a királyi ügyészek azon kollégiuma, a melyet huszonöt év óta ő megalkotott s a melyben az ő gondolkodását meggyökeresiteni

Digitized by Google

törekedett, minden időben legméltóbb emléke az ő munkásságának.

Ez ügyészi kollégium kihal, szétmállik és változik idővel és emlékként többé fenn nem áll és Kozma hatása is, mint a nagy szinművészeké, csak nemzedékére, korára és kortársaira hat ki. De épen azért nekünk, kik őt ismertük, a kik vele éltünk és vele dolgoztunk, a haza rossz napjaiban vele busultunk és a jó napokban vele örvendtünk, nekünk kötelességünk emlékezetünkben megőrizni mindent, a mit róla tudunk, és átadni minden emlékjelet az utókornak, a mely az olyan férfiak példáin, a minők közé Kozma Sándor tartozott, ha lelkesülni tud, még szép és nagy dolgokat alkothat a hazáért és a magyarságáért.

A negyvenes évek magyarjaiból már kevesen élnek. Deák Ferencz és Kossuth Lajos táborkara nagy részben elhunyt. Nemcsak az ország központján, de a vármegyékben is alig van egy-kettő, a kit a régi tűz melegitene és a kinek agyában és szivében az a szellem élne, a mely a nemzetet 1848-ban a világtörténet kiváló tényezőjévé tette.

A kevés férfiu közt, a ki még él, a legkiválóbbak egyike Kozma Sándor volt. Elhunyta őt már az uj korszakban, az uj nemzedék gondolkozásában érte. Ha társai is elhunynak, a mi csak pár évnek a kérdése, velük együtt a régi Magyarország egészben a történeté lesz. Talán az eszmék ujabb iránya meg nem engedi többé, hogy Kozmához hasonló egyéniségek képződjenek ki közéletünk mezején. Talán a Gond-

Digitized by Google

viselés másképp gondoskodik arról, hogy a magyar faj különös jelleme ne ekként, hanem a mostani módszer szerint képződött közférfiak által tartassék tisztán fenn. De mi ragaszkodunk ahhoz a hithez, hogy mindaddig, mig a magyar nemzetre és annak tiszta és hamisitatlan egyéniségére az emberiségnek szüksége lesz, addig a nemzetnek Kozmához hasonló fiai ezentul is támadnak és pedig, ha a szükség ugy kivánja, még nagyobb tömegben, mint támadtak hatvan év előtt.

Digitized by Google

BITTÓ ISTVÁN HALÁLÁN.

(A Bittó-család. — A csallóközi nemesség. — A tábor, melyhez Bittó tartozott. — Milyennek látta bujdosó korában Párist? — Hol láttam először? — Miért nem volt nagy szónok? — A Deák-párt bomlása. — Önként hagyja el a miniszterelnökséget.

Egyszer már megemlékeztem Bittó Istvánról, az egykori Deákpárt utolsó miniszterelnökéről. De azért most, hogy szemeit örökre lehunyta, megint visszatérek rá. Szerettem és becsültem. Nagyon szivesen beszélek azokról, a kikhez szeretet és becsülés kapcsolt.

Előkelő nagy család sarjadéka volt. De csak köznemesi családé. Sok Bittó emelkedett ki a hétköznapi szürkeség homályából; a vármegyének és az országnak kormányzásában sok Bittónak keze, becsülete és bölcsesége fáradozott, de minden Bittó megmaradt annyira erős magyarnak, hogy a Habsburgok uralma alatt se uradalmakra, se főrendü méltóságokra szert nem tehettek. Megmaradtak abban az erős köznemesi táborban, mely századok óta őrzi az országot és szabadságait s tartja fenn a magyar nemzetet.

Ősi birtokuk Sárosfa Pozsony vármegyében. Csallóközi kisded falu alig harmincz házacskával s a Bittók

Digitized by Google

ősi udvarával. Innen van nemesi előnevük is. A falu igazi neve egykor Sárosfalva volt. Épen száz faluja van túl a Dunának, a melyet ma fa néven neveznek a régi falva helyett. A szavak is kopnak, mint az emberek, a családok s a nemesi birtokok.

A csallóközi köznemesség csodálatos tünemény nemzetünk életében. Bécsnek torkában, a pozsonyi vár falai alatt, Érsekujvár és Komárom erődeinek árnyékában, a németek, vallónok, labanczok országutján ezt a nemességet mindenáron ki akarták irtani s vagy németté tenni, vagy helyébe németet, tótot, idegen elemet telepiteni. De ez a nemesség nem engedett. Nincs az országnak olyan vidéke, a mely töröktől, tatártól s mindenféle pogánytól annyit szenvedett volna, mint ez a némettől. Megvédték őt a Dunaágak, a kiöntések, a bozótok és berkek, de legjobban megvédte ősi erénye, törhetlen magyarsága, példabeszéddé vált okossága.

E nemességnek volt egyik legszebb hajtása a Bittó-család.

A csallóközi nemes falvak kisbirtoku lakóinál ép ugy él az ősök emlékezete, mint a nagy angol és német főnemességnél s mint az arabok, őzbegek és turkomannok törzsfőnökeinél. Száz meg száz család él ma is, melynek apró korhadt leveles ládája tele van az Árpádok, a Vegyesházbeli királyok s a Korvinok korabeli levelekkel. Birtokot, nemességet, leszármazást, atyafiságot bizonyitanak e levelek. S a ki oly féltékeny és büszke őseire, az gonddal vigyáz utódaira is. A ki tiszteli a multat: az megőrzi a jövendőt.

Digitized by Google

A Bittók vagyona nem kopott el, sőt Pozsony vármegyén kivül elterjedt Somogy, Arad s több vármegyére. Okos és tisztes házasságok, takarékosság s becsületet szerző erények szaporitották a birtokot.

Bittó István főbirtoka Somogy vármegyében feküdt Drávafokon. Tágas park közepén előkelő nagy uri kastély néhány ezer hold külső birtokkal jól fölszerelve, okos gazdálkodással vezetve. Itt szokta tölteni a nyarat késő őszig. Itt szokta kedvelt könyveit és hirlapjait olvasgatni; barátait, látogatóit, a vármegye előkelőit fogadni. Itt kerestem föl én is ezelőtt huszonkét esztendővel. Vendégszeretete, figyelme, előzékenysége, nemes egyszerüsége példás volt. A régi időkre, a nagy egyéniségekre emlékeztetett.

Valósággal kiváló férfiu volt, habár a közélet zajongásai közt nagyságát nem vették is észre. Higgadt, bölcs elméje, felfogásának különös nemessége, nagy emberszeretete, erős gyakorlati miveltsége tette őt nagygyá. Sok jellemvonásban hasonlitott Deák Ferenczhez. Deák táborkarában senkise volt, a ki a vezért ugy megközelitette, mint ő. Nagyságának nem méretei, hanem természete hasonlitott a vezérhez.

Nagy korszaknak volt méltó fia.

A magyar nemzet 1848—1849-ben élet-halálharczot vivott. Vitába keveredett fennállásának, fajának s függetlenségének minden ellenségével s fiai vérét, s minden erkölcsi erejét vitte fegyverül a vitába. Ekkora erőfeszités minden nemzet történetében ritka. Minden időben minden nemzedék nem képes ily erőfeszitésre.

Digitized by Google

Az utolsó Rákóczi-szabadságharcz óta, 1710 óta a magyar nemzet se volt erre képes. Óriási erkölcsi erőnek, akaratnak és elszántságnak kell összegyülni s jó alkalomnak támadni, hogy a nemzet ádáz élet-halálharczra vállalkozzék.

Erős lelkek készitték erre a nemzetet.

Széchenyi, Wesselényi, Kossuth, Deák, Vörösmarty alig tiz év szülöttei. Születésük közel esik egymáshoz a 18-ik század utolsó s a 19-ik század első éveiben. Ők és társaik edzették meg hősi elhatározásra a lelkeket.

Az az ifjuság, mely a nagy harczot megkezdette s végigküzdötte, a mult század huszas éveiben született. Az ugynevezett 48-iki fiatalság, a vakmerő és fenséges küzdelemnek hősi tábora 1820-tól 1830-ig támadt az anyák szerelméből, az idő láthatatlan örökkévalóságából. Ma már alig van, a ki e táborhoz tartozott. A vezérlő szellemek közül talán csak az egyetlen Jókay.

Bittó is e táborhoz tartozott.

Az első népképviselet tagja, a debreczeni országgyülés buzgó képviselője, a függetlenségi nagy elhatározás egyik hőse s mikor a harcznak vége lett: bujdosó és számüzött: ime nyilvános életének első fejezete!

Nem a vér heve, nem a képzelet lázongása, nem a nemes nagyravágyás ábrándja, nem a katonai erények feszitő érzései birták őt ama nagy elhatározásra. Hanem a mi mindezeknél szentebb: a hazafiság s a nemzet iránt való kötelesség komoly érzete. Őt lelkének higgadtsága vitte oda, a hova másokat, igen sokat az ifju kor rajongása.

Digitized by Google

Sok hányattatás után Párisban telepedett meg, mint bujdosó. Akkor még köztársaság volt a francziák államalkata; elnöke Napoleon. A függetlenségi harczok üldözöttjei szivesen menekültek oda. Ott volt Bittó is, gróf Andrássy Gyula, gróf Teleky László, Gorove István, Irányi Dániel s egyebek társaságában. A közös sors egyenlő érzete s hű, bizalmas barátság kapcsolta őket össze. Egész két évet töltött el ott 1849 végétől 1851 végeig. Megismerkedett néhány kiváló franczia államférfiuval s ideje nagy részét a korszerü államtanok tanulmányozására forditotta.

Nagy figyelemmel hallgattam, mikor elbeszélte, minő hatást tett rá először az a világ.

— Csaknem minden dolog ismerős volt előttem — ugymond — mikor Párisba jutottam. Az utczák, házak, emberek ugyanolyanok voltak, mint másutt Bécset már meglehetősen ismertem, ott többször jártam s azért külsőleg Páris se lepett meg semmiben, de az emberek, a felfogások, az intézmények, a szenvedélyek: mind egészen más, mint a minőket én ismertem. A magyar társadalom még mindig Verbőczy társadalma volt. A középkori hűbéres életnek legszelidebb képződménye, de mégis középkori. Ur és szolga, egyházi és világi főrendek, Isten kegyelméből való uralkodás, fejedelmek babonás bálványozása, önkénygyakorló kormányzók, basáskodó vidéki főtisztviselők, százféle előjog, kivétel, szabadalom, osztályérdek s ezeknek megfelelő gondolkodás és családi élet. Fajok, nyelvek, foglalkozások, felekezetek versengése. Szük

Digitized by Google

irodalom, bágyadt sajtó, mely alig ismerte a gunyt és gyülölködést és semmikép nem ismerte az élczet és vidámságot. Mi más a franczia közszellem a maga gondolatainak, érzéseinek, törekvéseinek korlátlanságával! Mégse tudtam igazán megkedvelni. Nálunk hazafiság, ideálok, érzések, meleg rokonszenvek, családi ösztönök kötik egymáshoz az embereket s alkotják meg nagy részben a pártokat is. Párisban pedig számitás, okosság, érdek és gyülölködés. Sokkal magasabbnak, sokkal hatalmasabbnak s fejlettebbnek láttam a franczia szellemet, de sokkal jobban szerettem a magunkét, a magyart.

Magyar természetét nem is tudta, nem is akarta leölteni magáról soha. Egyénisége meg nem engedte volna. Mikor miniszter volt, mikor a képviselőház elnöke volt s mikor a kormánynak és az uralkodó Deákpártnak vezére volt: akkor is csak művelt, világosfejü, csöndes modoru, de mégis csak ugynevezett jó magyar táblabiró volt. Az igazi »tekintetes, nemes és nemzetes ur«. A kinek a fülét mindig megdobbantotta s a ki mindig nagyot nézett, a mikor őt miniszterelnök korában a »kegyelmes uram«-nak szólitották. Barátaitól, jó ismerőseitől, a képviselőktől, egykori megyei tisztviselő társaitól mindig gunyolódásnak tekintette a »kegyelmes ur«-féle szólitgatást.

Mig Deák Ferencz élt, nem is volt az valami nagy divatban. Hiszen ha az a férfiu, a ki minden párt és minden kormányzó ember fölött áll s a királyon kivül mindenkinél hatalmasabb, csupán csak »tekintetes«

Digitized by Google

és talán »nagyságos« ur; hát akkor ki lehetne igazán »kegyelmes« ur? A régi Deák-körnek nem is volt tagja ötven kegyelmes ur. Csak a letünt udvari korlátnoki és helytartótanácsi rendszer agguló férfiait szoktuk »kegyelmes ur«-nak czimezni. De csak azért, hogy tudja meg mindenki, hogy ők nem tartoznak hozzánk, — ők más világ, mint mi vagyunk.

Régóta ismertem.

Még a mult század hatvanas éveinek közepén tartott Balaton-Füreden három parti vármegye értekezletet a fölött: vajjon lecsapoljuk-e a Balatont? Az én vármegyém részéről én is ott voltam valamiféle küldetésben. Fiatal ember, koromnak és természetemnek hatalmas kiváncsiságával. Bittó István is ott volt Somogy vármegyéből, noha a drávaparti birtokost közvetlenül épen nem érdekelte a Balaton.

Ott láttam először. Tudtam már, hogy az 1848-iki nemzetgyülés tagja volt, — tudtam, hogy ott volt Debreczenben, Szegeden és Aradon a királykergető független országgyülés romjai közt s tudtam, hogy néhány évig bujdosásban élt. Mi ifjak különös kegyelettel néztünk az ily férfiakra, mint letarolt erdő épen maradt szálfáira. Minő hatalmas növések, minő büszke alakok a haraszt apró sarjadékai közt! Vajjon a kiirtott törzsek hajtásai felnőhetnek-e egykor ilyen magasságba?

Ott ismerkedtem meg vele.

Alacsony termet, aránylag hatalmas fej, élénk, szelid, fénylő nagy szemek, vastag bajusz, egyenes fejtartás, mindig mosolygó jólelkü arcz. Vannak arczok, melyeket

Digitized by Google

semmiféle lelki indulat soha eltorzitani nem tud; melyek, ha mikor haragusznak is, a szelid érzelmeket, a nemes gondolkodást tükrözik vissza. Ilyen volt Bittó arcza fiatalon is, agg korában is. Pedig a Bittóknál a napsugártól barna, majdnem sötét bőrszin öröklött sajátság s később kopaszság, deresedés s redőzet is urrá lett a fej különböző részein. S mégis bizalomgerjesztő szép arcz volt késő vénségében is.

Mert a lélek volt nemes az arcz mögött.

Deák különösen kedvelte. Már 1848-ban és 1861-ben is, de 1865 óta állandóan. A belső bizalmasok körébe, a nagy táborkarhoz tartozott.

Minő táborkar volt ez! Minő férfiak környezték akkor a pártvezért? Szalay László, Klauzál Gábor, gróf Andrássy, báró Kemény Zsigmond és báró Eötvös, Kerkapoly, Bittó István, — nagy elmék és nagy erények birtokosai, — államférfiak, tudósok, irók, bölcselők; a magyarság történelmi eszméinek nagy ápolói. Az ifjabb nemzedék tagjainak minő olimpusi gyönyörüség volt ezek társaságában otthon lenni!

Bittó nem volt kezdeményező szellem. Bölcselő se volt. Minden nagy kérdésről volt érett és komoly nézete, de a mikor ezt kifejtette, sohase olvasmányai tüntek elénk, hanem észlelései, tapasztalatai. Egész lélek volt saját erejéből. Ha vitázott: se saját személye, se ellenfelének botlása vagy gyöngesége nem jutott eszébe. Azért se a fenhéjázást, se a gunyt, se az élczet nem ismerte. Mindig a kérdésnek belső igazságai vezették agyát. Sohase volt szellemes, sohase játszott

Digitized by Google

elméje a dolgok külsejével vagy esetlegeivel, de mindig okos és talpraesett volt minden szava. Beszéde sohase fárasztott; beszéde a legnagyobb elmék figyelmét is magához ragadta.

Nagy tekintélyével s mindenki által elismert okosságával szinte ellentétben állt termetének kis mérete. »Kicsiny ember nagy bottal jár« — igy szokta a népnek példabeszéde az ily férfit jellemezni. Termete miatt Pistikának nevezték benső barátai s párthivei. De nem guny volt e szóban, hanem szeretet és gyöngédség.

Miért nem tudott szónok lenni?

Érdekes ez a kérdés azért is, mert bizalmas körben egész szónoki erővel és hatással tudta eszméit megvilágitani s érveit kifejteni. De azért is érdekes, mert miniszter és kormányelnök korában szinte kényszerült szónokká lenni. És még se vált szónokká.

Bizony nem tehetsége hiányzott, hanem természete tartotta vissza. Akkora szerénység s oly észrevehetetlen nagyravágyás, mint az övé, a kezdeményezést, a szerepet, a szót százszor szivesebben engedi másnak, semhogy a maga számára foglalja le. Ő sokkal mélyebb és tartalmasabb szellem volt, mint például utódja, Tisza Kálmán s ha miniszterelnöksége alatt Tisza Kálmán évenkint s kivált az első években felszólalt kétszázötvenszer, Bittó alig hiszem, hogy felszólalt huszonötször. A szónokláshoz pedig, hogy az magasra fejlődjék, az agynak épp oly sok gépies munkálkodásra van szüksége, mint a zenésznek ahhoz, hogy kitünő zenész legyen. A ki hangszerével csak ritkán

Digitized by Google

foglalkozik: sohase lesz belőle nagy zenész, akárminő a tehetsége.

Kormányelnöksége alatt nagy sikerek nem jöttek napvilágra. De nem történtek nagy események se, melyek fénye, vagy árnyéka őrá kiterjedne. A mai kor embere meddőnek tekinthetné kormányelnökségének rövid korszakát.

A nemzet történetirója egykor majd foglalkozik övele is s följegyzi cselekményeit s azok értékét, de följegyzi talán mulasztásait s azok okait is. S valóban sok érdekes dolgot jegyezhet föl.

Ő volt a Deákpárt utolsó kormányának elnöke. Maga a vezér a kornak és betegségnek sulya alatt már képtelen volt a vezér mindennapi munkáját végezni. Deák Ferencz Bittó kormányelnöksége alatt már egyetlenegyszer sem lehetett ott se a képviselőházban, se a pártkörben, — ellenmondhatlan bölcseségü szavaival nem irányozhatta többé az elméket s oroszlánszemeinek komor tekintetével nem fékezhette többé a lázongó indulatokat.

A pártnak s a körnek belső élete egészen más volt, mint a mai. Az ország élén a miniszterelnök állt s mögötte a király tekintélye. De a párt élén Deák Ferencz állt és az ő tekintélye. A többség nem a kormánynak pártja volt, hanem a kormány volt a többség alkotása. A javaslatokat a kormány készitette akkor is, de a többség a maga pártkörében gyakran hetekig tartó vitatkozás után függetlenül állapitotta meg. A kormány kénytelen volt nemcsak a királynak, hanem

Digitized by Google

Deák Ferenczne k támogatását is előre megszerezni. Ha az egyik elmaradt: elmaradt a másik is s elmaradt a többség is.

Ehhez voltunk szokva hét-nyolcz éven keresztül, s mikor az 1873-iki óriási válságok után Bittó igen sulyos körülmények közt kezébe vette a kormányt: Deák Ferenczet már nem találta a párt élén. Azt vette észre, hogy egyedül áll s másban, mint a király tekintélyében gondviselő támogatást nem találhat.

Megbomlott a párt egysége nyomban. Külön árnyalatok, külön összebeszélések, külön vágyak és törekvések támadtak a párt kebelén belül.

A Sennyey-párt szervezkedett. Azt hitte: ideje közel van.

A Lónyay-párt már szervezve volt két év óta. E párt »vacsorapárt« név alatt már rég ideje rendszeresen működött.

A balközép is belenyult már a Deák-párt belső dolgaiba s uttörője Ghyczy Kálmán már ott ült a kormányon s pártja bent a Deák-pártban.

Egy uj elemet is kezdtünk észrevenni a Deák-párton. A miniszteriálisok pártjának neveztük ezt az elemet. Azok a férfiak voltak ezek, a kik elvvel, iránynyal, válságokkal keveset törődve, mindig a kormánynyal tartottak, az erős kormány előtt föltétlenül meghajoltak, a gyönge kormány ellen cselszövényeket szitottak s a párt erkölcsi függetlenségét bénitották. Ezek utóbb Tisza Kálmán rendszere alatt tulsulyra vergődtek. Ezekből lett az ugynevezett mameluksereg.

Digitized by Google

Bittó jól látta azt, hogy Deák régi rendszerét sokáig fentartani már nem lehet. Oszlopai töredeznek, főerősségének, Deáknak napjai már megszámlálvák; közel az idő, a mikor összedől minden. Volt ugyan még egy hatalmas töredéke a pártnak, melyet akkor zömnek nevezett a szójárás. Deák benső hivei, az önzést nem ismerő régi és uj férfiak, az eszmékért lelkesülők, csupán a közczélok harczosai: ezekből állott a zöm. De ezek folyton fogytak s lassankint meglepte őket a csüggedés. Ezekre támaszkodott Bittó.

Ezekkel készitette meg az uj választási törvényt s ezekkel alkotta meg az összeférhetetlenségi törvényt. Mind a kettő a nemzeti képviselet megtisztulására törekedett. Mily nagy és nehéz munka volt ez, mennyi bölcseség kellett ennek elvégzéséhez: alig gondolná az ember. A választási törvény fölött öt hónapon át vitatkoztak a pártkörök, az osztályok, a központi bizottság s az országgyülés két háza.

Sajátságos tünet. Törvénytárunk Szent István óta csak két választási törvényt ismer. Az egyik 1848-ban készült Kossuth vezetése alatt, a másik 1874-ben Bittó kormányzása alatt.

Bittó sohase bukott.

Önként engedte át helyét 1875-ben Tisza Kálmánnak. Erős meggyőződése volt, hogy ezt meg kell tennie. S érthetetlen, hogy Tisza egész uralma alatt szakadatlanul üldözte őt. Akkora elszántsággal, s oly rendszeresen, a minőre a kormányok történetében alig van példa. Nálunk épen nincs. Nevének és multjának tisz-

Digitized by Google

taságát s eszméinek és jellemének nemességét azonban a Tisza-rendszer egész hatalma se volt képes érinteni. S bár husz év óta keveset hallott róla a közélet, most, a mikor sirja mellől a bevégzett hosszu életen végignézünk: bizony nem látunk abban egyebet, mint összhangot, fenséget s nemes magyarságot.

Digitized by Google

EMLÉKEZÉS PULSZKY ÁGOSTONRA.

(Pulszky Ágoston. Született 1846. évi júliusban, meghalt 1901. évi szeptemberben. Író, képviselő, államférfi, egyetemi tanár, az észjog és jogbölcselet művelője, hosszu időn át jó barátom.)

Alig egy hónapja, hogy behunyta szemeit örökre s hideg hant borult meleg szivére s ma már alig emlékezik meg róla valaki. Csak azok, a kik szivéhez legközelebb állottak. Nő, gyermekek, testvér, néhány jó rokon és hű barát.

A sajtó hallgat. Lemorzsolta a halálnak és temetésnek részleteit. Ismeretes, mindennapos részleteket, melyek évenként száz meg ezer halottnál előfordulnak. Előszámlálta a korán félben szakadt élet fontosabb eseményeit. Ki volt apja, ki volt anyja, mikor és hol született és hol növelkedett, hol tanult, mikor lett képviselővé, katonává, egyetemi tanárrá, mikor nősült, hány gyermeke, mi volt betegsége s mikor halt meg s ezzel vége. A mi jó sajtónk száz vagy kétszáz sort szentelt neki, a mint épen szeszélye vagy napi anyagának sokasága engedte s ezzel feladatát megoldotta s kötelességét teljesitette.

Digitized by Google

»Elvégeztetett« — mint Jézus mondta a keresztfán. S a minek vége: minek arról tovább is beszélni.

A mi feltünhetett: az, hogy minden lap megemlitette, hogy Pulszky tehetséges, tanult és minden tekintetben nemes lélek volt s hogy mégse volt se mint tanár, se mint szónok, se mint államférfi, mint szokás mondani, közkedveltségü.

Igaz-e ez? S ha igaz: mi ennek az oka? Van-e a sajtó előtt szebb kérdés ennél? Hogy lehet valaki jó hazafi, derék ember, nagy tehetség s mégis kerüli őt az emberek rokonszenve s nyilvánvaló szeretete? Egy lap se tárgyalta ezt a kérdést.

Pulszky Ágoston csakugyan nagy szellemi erő volt. Nagyobb, mint édes apja s mint Károly öcscse. Pedig mind a kettő messze felülmulta az egészséges szellemi erők középmértékét. Ágoston eredetileg mély és hatalmas elmebeli tehetség, tanulmánya a bölcselet terén óriási s tudása is rengeteg. Ehhez kedves és ragaszkodó lélek, jó barát és hü pajtás, irigykedést és rosszindulatot nem ismerő, szerény és nem számitgató, munkára mindig kész, a gondolkodásban mindig éber. Még figyelőképessége is meglehetősen erős.

Hol van hát az ok, mely meggátolta őt abban, hogy a politikai élet férfiainak s a pártoknak szeretetét és bizalmát megnyerhesse? Talán benne van az ok, vagy talán a közönségben?

Mindakettőben.

Én nagyon szerettem és nagyon becsültem őt, noha két évtized óta ritkán lehettünk együtt. Politikai párt-

Digitized by Google

állásunk s társaséletünk más társaságba vonzotta őt s másba engem. Ő kormánypárti, én függetlenségi; — pártköri életünk nem érintkezhetett egymással.

De másként volt harmincz év előtt. Egymás mellett ültünk a képviselőházban, szemközt az elnöki székkel, az emelkedő padsorok közepén. Pulszky Ágost, Zsedényi Ede, Matuska Péter és én s közelünkben Paczolay János, Szilágyi Dezső, Urbanovszky Ernő. Akkor is nagyon szerettem Pulszkyt s három éven át ott a képviselőházban egymás mellett talán minden gondolatunkat és eszméket kicseréltük egymással. Még a szereplő férfiak s a nagy kérdések fölötti érzelmeinket is.

Ő talán akkor is jobban ragaszkodott Szilágyihoz, mint énhozzám, de én jobban figyeltem rá, mint bárki más. S erre jó okaim voltak, noha kicsinyesnek látszók.

Pulszky előbb foglalt helyet a képviselőházban, mint én. Őt már az 1869-iki országgyülés közepén beküldte Nógrád vármegye valamelyik kerülete. Mikor választása folyamatban volt, azt mondta édes apja Pulszky Ferencz az Uri-utczai Deák-körben:

— Majd hozok én most nektek miniszternek való embert, a milyet az uj nemzedékben nem találtok.

— S ki lesz az? Kérdezték többen.

— A Guszti fiam!

Sokan örültek, sokan mosolyogtak, néhányan élczeskedtek is az apai vakszeretet rovására. De az öreg nem engedett.

Digitized by Google

— Majd meglátjátok, mennyit tud az, milyen tehetség az!

Én hittem az öreg Pulszkynak. Sohasem vettem észre benne semmi érzelgősséget, semmi elfogultságot. Miért lenne érzelgős és elfogult saját fia irányában?

Nem is csalódtunk se a tehetségnek, se a tudásnak mértékében. De csalódtunk valami másban. Abban, a mit a világ modornak nevez s a mit én alkalmazkodási érzéknek vagy számításnak tudnék nevezni.

A mi magyar társadalmunk akkor még ismerte s megbecsülte az ugynevezett tekintélyt. Volt, a ki születése által, volt a ki vagyona által, volt a ki tisztes kora által, volt a ki szerzett érdemek, forradalmi hőstettek, nagy szenvedések, tudományos vagy költői alkotások által tett szert nagy tekintélyre. Eszterházy herczegre más szemmel néztek, mint Kuba Jánosra, a szakolczai városbiróra. A ki a mult század negyvenes éveinek nagy küzdelmeiben már nagy szerepet töltött be, mint Szentiványi Károly, Bónis Samu, Pulszky, b. Eötvös, vagy a ki 1849-ben igazi hőse volt a nemzetnek, mint Klapka, Nyáry Pál, Perczel Mór, vagy a ki a kényuralom alatt halálra itélt, bujdosó, vagy várfogságot kiszenvedett volt, mint igen sokan, vagy a nagy költők és irók, Jókai, b. Kemény: azok már ennélfogva a nemzet kiváló figyelmére méltók, már ennélfogva tekintélyek. Andrássy grófot tekintélylyé tette állása, multja, születése, tehetsége s a király különös bizalma. Deák tekintély volt mindenki előtt és mindenki fölött.

Digitized by Google

Jól volt-e igy, nem volt-e jól: most nem vizsgálom. Igy volt. Nemzeti szokásunk, gondolkozásunk, érzésünk, erkölcsünk elismerte s megbecsülte a tekintélyt, a kinek szavát, nézetét, akaratát komoly figyelemre méltónak tartottuk csupán azért is, mert az ő szava, nézete és akarata volt. Az a szó néha gyöngén hangzott, az a nézet néha nem volt alaposan kifejtve és bebizonyitva, az az akarat néha makacsságnak vagy önkénynek látszott, de azért azt komoly tisztelettel meg kellett fontolni, mert a nemzet egyik tekintélyétől eredt.

Pulszky Ágoston nem ismerte ezt a nemzeti szokást. Nem ebben nőtt fel. Nem fejlődhetett ki nála ez. Négy-öt éves korától husz éves koráig idegen országban, idegen népek közt volt többnyire. Minden gyümölcsnek megvan a maga különös szine, illata, hamvassága. A magyar ifju lelkének különös illata és hamvassága a honfi érdemek iránt való kegyelet s az igaz tekintély méltánylása. Akkor még igy volt. Ma már nálunk sincs ugy ezredrésznyire sem. Pulszky lelkéből és miveltségéből hiányzott ez az illat, ez a hamvasság. Az idegen légkör letörölte ezt, vagy ki se engedte fejlődni.

Pedig az ő lelke gyöngéd volt és figyelmes s miveltsége nemes volt és gazdag. Csak az alkalmazkodási érzek hiányzott.

Nyomban beleszólt minden kérdésbe. Minden politikai kérdésnek ismerte multját, jelenét, irodalmát. A német, angol, franczia és olasz államtani irodalmakban egészen jártas volt. A bölcseleti kutatások és

Digitized by Google

feldolgozások minden művét és vivmányát jól ismerte. Lassanként saját észlelései is szaporodtak. Ezek néha engem is bámulatba ejtettek. Irt egy kisebb értekezést ezelőtt 23 évvel. Czime: »A pártkormányzat és a korkérdések.« Nem akartam elhinni, hogy ez az ő műve. Azt gondoltam, valamelyik óriási angol vagy franczia elme műve. Erősebb észlelésre mutat e kis értekezés mint b. Eötvös József vagy Szalay László bármely munkája. B. Kemény Zsigmond elméjéhez volna méltó. Sokáig faggattam Pulszkyt, sokat vitatkoztam is vele, hogy bizonyos legyek arra nézve, hogy ez az ő szellemeből eredt.

Bizonyos lettem s annál jobban megszerettem, de egyuttal bámultam is őt.

De nem igy voltak vele mások.

A nagy tekintélyü és nagy önérzetü s tisztes koru magyar táblabirónak meg volt a maga nézete minden nagy kérdésben s meg is tudta ezt indokolni a maga gondos észlelései alapján.

S ime eléje ugrik egy ifju. Vékony donga, kis termet, sovány alkat. Fürtei kuszáltak, szemöldökei magasan állanak, szemei álmodozók, de tekintete komoly. Hanyagul áll rajta minden. Bajusza pödöretlen, Figaró-szakálla alig pelyhedzik, de már is kusza. Ruhája hányt-vetett; hosszu, bő nadrága mindig utána uszik a porban. De azért szemközt áll vele. Merészen arczába tekint, kész a vitára rögtön, az érvek tömegével dobálódzik s fejére idézi a világirodalom minden jeles művét s az angol és franczia államférfiak minden

Digitized by Google

nagy mondását. Tud mindent. Minden nagy ország alkotmányának története a kisujjában s nem kiméli se a szót, se az időt, se a tekintélyt.

A jó magyar és bölcs táblabiró csak néz, csak bámul, csak szédülni kezd erre a rettenetes tudásra. Ki ez a fiu? A ki igy tud, igy mer vitatkozni? A Pulszky-gyerek. A Feri fia. A ki gyermekkorától fogva külföldön élt és tanult s ismer minden népet, minden nyelvet, minden nemzetséget.

A magyar táblabiró, a magyar tekintély, a parlamenti notabilitás ennyi mindent csakugyan nem tud.

Kedves és vidám jeleneteknek voltam tanuja.

A folyosón a nagyterembe nyiló ajtónál egy kis fali hirdetés figyelmeztette a képviselőket hajdan, hogy e helyen a hangos beszélgetést czélszerü abbanhagyni, mert a hang behatol a terembe s ott a tanácskozást zavarja Ma már nincs meg ez a hirdetés, mert ugy sem használt s e helyett a nagy ajtókon belül még egy üvegajtó és szőnyegfüggöny védi a csendet.

Egy ily hirdetés alatt lefüleli Pulszky Szende Bélát, a honvédelmi minisztert s akkor talán csak még államtitkárt vagy miniszteri tanácsost, hogy a hadsereg felujitásának európai elveit vele megismertesse.

Szende Béla magas termet, herkulesi alak, széles vállak, tekintélyes és domboru mell, gyomor és has. Nyom vagy százhusz kilogrammot. Magyar ruhában, fényes száru huszárcsizmában, tenyérnyi széles nadrágszijjal. Egykor vitéz honvéd, Budavár falain az elsők egyike, szereti mindenki.

Digitized by Google

Szembeáll vele Pulszky. Nem ér följebb, csak a nadrágszijáig. De ennek a nadrágszijnak ezüst csatját megfogja keményen, nehogy a miniszter megszökhessék tőle. El nem ereszti, mig csak a német és franczia hadügyi reformokat apróra neki meg nem magyarázza. Pulszky a beszéd alatt fölnéz rá keményen, Szende pedig lefelé néz, mintha a torony tetejéről nézne alá.

Kiváncsian állunk oda közelükbe néhányan. Ott áll Csengery is. Mosolyogva hallgatjuk a hangos magyarázatot. De odajön Deák Ferencz is s vagy félperczig hallgatja ő is. Akkor odaszól Csengeryhez:

— Eredj Csengery a terembe, mondd meg odabent, hogy hagyják abba a tanácskozást, ne lármázzanak, mert itt Pulszky Gusztit megzavarják a beszédben.

Nevet mindenki, maga Pulszky is. Elhagyja Szende megoktatását s akkor veszi észre Deák Ferencz mókás szavaira, mily vidám fonákság van abban, hogy ő az ő kis termetével itt a folyosón lefüleli az óriás termetü Szendét s annak a fejébe akarja magyarázni Európát és Ázsiát.

A mivelt és gyöngéd lelkek sohase boszankodtak azon, ha Pulszky Ágoston a kedélyes eszmecserében is mindjárt a magas tudomány teljes hadszertárával ment a vitába. Nem hányivetiség, nem negédesség, nem a szellemi fensőség gőgös érzete volt ez nála, hanem az angolok és németek közt megszokott modor, mely ottkint az egyetemi hallgatók vitázó-termeiben egészen otthonos. Ezt hozta ő haza s mindig tárgyilagosan

Digitized by Google

gondolkozó elméje nem tartotta szükségesnek, hogy a hol érveket lehet és kell használni: ott a személyes tekintetek is folyton szemei előtt legyenek.

A simaság, a kérdések szőrmentében való elintézése, az alkalmazkodási érzék egészen hiányzott nála s később se fejlődött ki eléggé.

De a parlamentben nem minden lélek mivelt és gyöngéd. Különösen a régi balközép nem türte szivesen a bátor érvelést, ha az ellene szólt. Pulszky se szavaiban, se érzületében sohase bántott senkit, de eszejárásának idegenszerüsége, felfogásának rideg tárgyiassága, érveinek kifogyhatatlan tömege, az ellenzékkel szemközt minden pillanatban s minden kényes kérdésben kész kiállása sok ellenszenvet támasztottak ellene.

Hangja se volt békitő. Szónoklatát Csernátony a mult század hetvenes éveiben »zakatolás«-nak nevezte. E szó sokáig rajta maradt beszédein.

De csak azok nem szerették, a kik nem ismerték. A kik sohase élhettek közelében. A kik az ő társalgásának élénkségét nem élvezhették s gondolkozásának és érzésének minden óriási tudás daczára is folyton üdén maradt naivságát meg nem ismerhették.

Az egykori balközép tette divatossá ellene a gyülölködés, guny és kicsinylés hangját. E hang megmaradt mindvégig mind a parlamentben, mind a sajtóban. Sőt a nagy egyházpolitikai átalakulások idején még fokozódott. Az okos és szabadelvü haladásnak öntudatos és szilárd hive volt. A nyilt és alattomos klerikálisok ellenségei voltak szakadatlanul. Érdemeit soha semmi-

Digitized by Google

ben el nem ismerték. Minden szaváért, minden cselekményeért, sőt minden mozdulatáért a sajtó gunyja és ócsárlása volt a jutalom. De az ő jókedvét, kötelességérzetét ez meg nem zavarta, szilárdságát meg nem gyöngitette. De modorát se tette enyhébbé. Annál bátrabban, sőt annál érdesebben viaskodott ellenfeleivel.

A kormányzás terén alig maradt nyoma működésének. Félévig volt a vallás- és közoktatásügynek államtitkára. E fontos állásba belemelegedni is kevés idő ez. Minisztere báró Eötvös Lóránt volt. Együtt léptek a kormányba — véletlenül s együtt vettek a kormányzástól bucsut — örökre. A tudós elme tünődése s nem a gyakorlati kormányzás volt az ő feladatuk.

Sokáig volt tanára az ország első egyetemének, a budapestinek. Mint tanár minő sikereket ért el, működése mennyiben tette gazdagabbá a nemzeti magasabb értelmiséget, mennyi tudást osztott ki az ifju nemzedéknek, a tudomány szeretetét mennyiben tette erősebbé: e kérdésekre aggódva felelek. Mert tanári működését napról-napra nem kisértem figyelemmel.

Én nem voltam egyetemi hallgató. A pápai főiskola volt az én tudománybeli nevelő-dajkám. Gyerekeszem képzelete s felfogása előtt sok tanárom óriási alakká nőtt. Később, a mikor mint képviselő Budapestre jöttem s egyetemünk hirneves tanáraival megismerkedtem: pápai tanáraim alakjainak méretei még akkor se zsugorodtak össze, még akkor is csak nőttek, még az egyetemi férfiak rovására is csak nőttek. Pauler, Kautz, Hoffman, Karvassy, Baintner, Apáthy, Sághy, Herczeg,

Digitized by Google

Antal s mások is: ismert tudósok, jeles nevek; társalogtam velük, lapozgattam műveiket, egyszer-másszor vitába is keveredtem velük, törekedtem elméjük erejét s tudásuk mértékét és természetét fölismerni.

De pápai tanáraimat meg nem közelithették, Bocsor István, Tarczy Lajos, Kerkapoly Károly nagyságát el nem érték.

Nem a tehetségek arányában volt a nagy különbség, hanem az oktatás módszerében. Az egyetemi férfiak a tudás nagy anyagát tárják föl az ifjuság előtt, a pápai férfiak a tudás szeretetét s égő vágyát edzik meg az ifjuság lelkében. Amazok csak az elmét gazdagitják, emezek az egész lelket.

Ez volt észlelésem sok éven át.

Ma már talán nem tennék ily szigoru megkülönböztetést. Talán nem is annyira két rendszert vagy két módszert képvisel a két főiskola, mint inkább a véletlenben, az egyénekben volt a nagy különbség. Ámbár a magyar kálvinisták magasabb oktatásának iránya és szelleme mégis sokban különbözik az egyetemi oktatástól. Ott a faji jelleg, a nemzeti irány sokkal erőscbb, mint itt.

De, ismétlem, sok függ az egyéniségektől.

Időközben megismerkedtem például Kovács Gyulával, Plósz Sándorral s még néhány egyetemi férfiuval s akarva, nem akarva, már szokásom szerint is gondosabban megfigyeltem elméjük működését. Mind a kettő méltó és képes arra, hogy a tudomány bajnoka legyen. A tudomány vivmányainak egyik se puszta átvevője,

Digitized by Google

hanem gondosan megnézi mind a kettő, hogy mit vesz át; a mit átvesz: honnan veszi át s minő alakban s minő kidolgozással? Mind a kettő buvárkodik maga is s a miről a tudomány azt mondja: ez bizonyos, — mind a kettő megvizsgálja, hogy miért bizonyos.

Ha Kovács Gyula nagy nyomokat nem hagy a magyar tudományban, nagyobbakat mint eddig: sokat kell vétkeznie, vagy az élet ösvényén sok akadálylyal kell találkoznia.

Plósz Sándor letért a tudományos buvárkodás és az oktatás utjáról — legalább egyelőre. Ő a sokkal nehezebb kormányzás és törvényalkotás vállalatába kapott. Csak azóta ismerem, a mióta miniszter. Lesz-e akkora sikere, mint buzgósága: nem tudom, nem is hiszem. A siker nem tőle függ egészen. Társalgás közben tanári értékét törekedtem kipuhatolni. Ugy látom, tanai mellett s tanainak igazsága mellett szereti az ifjuságot is. Nagy és szükséges erény ez az oktatóban. Őt is méltónak találtam arra, hogy a pápai főiskola egykori nagy tanárai közt helyet foglalhatott volna.

Pulszky nem volt nagy tanár. Nem hiszem, hogy az a nemzedék, a mely ajkairól leste a jogbölcselet igéit, azt mondaná egykor: én Pulszky nemzedéke vagyok. Nem volt nagyobb tanár mint Szilágyi. Egyik se közelitette meg Kerkapolyt.

Pulszky kedvelt tárgyai is az államtan és jogbölcselet nagy mezején termettek. E tárgyak megengedik a vég nélkül való buvárlatot, megkövetelik a szakadatlan figyelést s tért nyitnak a tudással terhelt lélek

Digitized by Google

minden csapongása előtt. E tárgyak oly gazdagok, mint a csillagászat kérdései.

Sőt az államtan és jogbölcselet gyökeres átalakulás előtt áll épen a mi korunkban. A közjog és államjog volt e két nagy tudománynak eddig főanyaga. Ma már az államtanban és jogbölcseletben a vagyoni jóllét, az egyház s a nemzetiség óriási kérdései követelik a főszerepet. A kérdések élnek, feszülnek, mozognak és mozgatnak; követelik az intézménynyé alakulást s az állam szerkezetébe befurakodnak mindenütt. De a kérdések nemcsak jól nincsenek megoldva, de még jól föltéve, jól megalakitva sincsenek.

Pulszky jól látta a kérdéseket s az egymáson keresztül-kasul törő érdekek, szükségek és szenvedélyek zürzavaros küzdelmét. Ismerte is ezek világirodalmát s törekedett is ezek elméletét megalkotni. Egyetemi előadásaiban a kérdések egyetlen nehézsége elől se tért ki, habár ezekkel megküzdeni magának is nehezére esett. Nem tért ki jogbölcseleti műveiben se.

De erejét tulbecsülte. Felölelt mindent. Kidolgozott, beosztott, rendszerbe öntött minden kérdést, a nélkül, hogy azokat egyenként, kü ön-külön tudományos szabatossággal felállitani, kifejteni s megoldani képes lett volna, vagy arra elegendő ideje, elmélkedése vagy gyakorlati tapasztalása lett volna. Pedig még ez sem elég. Az irodalmi helyes alak megtalálása minden kérdésre nézve mulhatlanul szükséges, ha azt akarjuk, hogy előadásunk vagy könyvünk az ifjuság lelkében gyökeret verjen.

Digitized by Google

Pulszky Ágoston elmulasztotta ezt. Nem is ügyelt erre eléggé. S minthogy a legnehezebb s legmélyebb kérdésekkel küzködött: ennélfogva zavaros, kuszált s világosság nélkül való volt mind tanszéki előadása, mind tudományos könyve. Az ifjuság rögtön észrevette ezt, figyelme szanaszét szóródott s azon túl hozzá az ifjuságot csakis a tanrend kötötte s nem az előadás hóditó varázsa.

Az államtani és jogbölcseleti igazságok nem oly egyszerüek, mint a számtani s nem is oly könnyedén észlelhetők, mint a természettani igazságok. Két kilogramm kétszer akkora suly, mint egy kilogramm. A ki kételkedik: eléje teszik a mérleget s megszünt a kételkedés azonnal. De a hol egy nemzetiségi kérdés összeütközik egy egyházi vagy egy gazdasági kérdéssel s a küzdelembe bele kell szólani a közjogi kérdésnek is: ott már nagy és nehéz elmemunka a kérdés igazságát oly világosan állitani a hallgatóság elé, hogy minden kétség nyomban elenyésszék.

Talán nem is lehet. De a tanszéken nem is épen szükséges. De az még az államtanban és jogbölcseletben is szükséges, hogy a kérdések egyik vagy másik oldala egészen tisztán álljon az ifjuság előtt. Ezzel föltámad vágya a többit is tisztán látni. Ösztöne, törekvése, buvárkodása s az élet tapasztalásai majd czélhoz juttatják tudnivágyát. Elég, ha ezt az oktatója fölkelti.

Azt mondtam: Pulszky tulbecsülte erejét.

Egy napon, a mint mellette ülök a képviselőházban, uj kiadásu angol könyv áll előtte s olvasgat belőle

Digitized by Google

figyelemmel. Valaki érdekesen beszélt s ő föl-fölemelte fejét s hallgatta a szónokot, de közben-közben megint tovább olvasott. A szónokra mulhatlanul kellett figyelnie, mert a szólás sora rá is kerülhetett, tehát figyelt is, de azért olvasgatott is.

Azt gondoltam, valami sikamlós vagy könnyü regényt olvas. Kérdeztem tőle, mit olvas?

— Mill Stuart logikáját!

S mutatja a könyvet.

Egy pillanatig elbámultam, de aztán kinevettem vele. Ez a könyv a legnehezebb tudományos olvasmányok egyike a világon. Fiatal koromban elmém megedződött arra, hogy Hegelt nem fáradó figyelemmel olvashattam. Akkor Mill Stuart logikáját is bizonyos élvezettel, vagy legalább könnyüséggel tudtam volna olvasgatni. Most már nekem nehéz tárgy. Huszonöt év előtt is nehéz volt. Megkisértettem. Hónapokig kellene elmémet ujra gyakorolni, hogy olvasásába rögtön bele ne fáradjak.

S ime az én Pulszky barátom ezt az igen nehéz könyvet csak ugy fél figyelemmel, fél elmével is képes olvasgatni. Szemrehányást csináltam neki e könnyelmüségért és elbizakodásért. Hiszen vagy a könyvet, vagy a beszédet nem érti meg jól, mert egész elme kell mindegyikhez külön-külön.

Ő képes erre, azt felelte.

Pedig dehogy volt képes. Erre senki se képes.

Egyszer kérdeztem tőle, hogy jogbölcseletét kinek a rendszere szerint dolgozta ki?

— A magam rendszere szerint.

Digitized by Google

Sulyosan megtámadtam e szaváért. Jelen volt Kerkapoly is. Az volt a véleményem, hogy az egyetemet s az ifjuságot fiatal ember szárnyemelgetésének kedvéért feláldozni nem szabad. Majd megjön az ideje annak is, a mikor ő hosszabb élet nyugodt tapasztalásai s nagy és mély elmélkedések alapján saját rendszerét tárhatja föl az ifjuság előtt.

Sokat évődtem vele, de talán nagyon is szigoru volt felfogásom s éles a birálatom. Ugy értesültem, műve Angliában is figyelmet keltett. Szinte természetesnek tartom. Gondolkodó ereje csakugyan nagy volt.

Irni jobban tudott, mint Kerkapoly vagy Szilágyi, de azért nagy műve nem lesz maradandó s mint irodalmi mű még annyira se lesz olvasott, a mennyire nálunk a tudományos műveket szokás olvasni.

Nem világos, nem könnyü, szépségei nincsenek, nem magyar irodalmi mű. Magyar szavakból, magyar nyelven van ugyan megirva, de azért mégse magyar mű. Mert gondolkozása, felfogása s gondolatainak meg alakitása nem magyar.

Ime, nagy kérdés áll itt előttünk.

Pulszky Ágoston mindig tudott magyarul, még gyermekkorában is, még külföldön is. De agyának gondolkodó működése nem mindig magyar nyelven történt, minthogy csecsemőkorától kezdve két nyelven, magyarul és németül egyaránt tanult és tudott. Tehát gondolkodni is tudott németül is ugy, mint magyarul. Később pedig az angol nyelvet annyira elsajátitotta, hogy angolul is tudott gondolkodni.

Digitized by Google

A kérdés az, hogy a ki gyermek- és ifjukorán keresztül két vagy három nyelven is egyenlő képességgel tud gondolkodni és beszélni: vajjon később képes lesz-e az egyetlen nyelvnek minden szépségével és minden tökéletességével alakitani meg irodalmilag gondolatait?

Széchenyi István gróf nem a remek, de a nagy magyar irók közé tartozik. Gondolatokban, képekben költői alakitásokban, eszmévé és szállóigévé magasult nézetekben gazdagabb minden magyar irónál. Még sem igazi magyar iró, mert élete végeig mindig németül gondolkodott. Német volt az anyanyelve. A gondolatok irodalmi alakitásában ettől szabadulni soha nem tudott.

De elhagyom e tárgyat. Sokat lehetne erről mondani.

Pulszky Ágoston ritka nagy elme volt s ritka nemes jellem s a kik közelében voltak: azok előtt kedvessé tette vonzó egyénisége. Tudása óriási s a törvényhozásban csatázni mindig készen álló kiváló szónok, igaz hévvel és nemes fegyverekkel küzdő. Többet ért, mint a mennyire kortársai becsülték. Derekabb ember volt, mint sorsa. Derekabb, mint a hogy nyomdokai után az utókor fölismerhetné.

Digitized by Google

FALK MIKSA KORÜNNEPE.

(Dr. Falk Miksa született 1828. évi október hó 7-én. Már tizenötéves korában kezdő író és fordító. Később hírlapíró a legmagasabb szakmában, a politikai irányczikkek alkotásában. A mult század ötvenes és hatvanas éveiben jelesebb hírlapírónk nem volt, hozzá mérhető is alig egy-kettő. Ezenkívül jelesebb íróink egyike. Mint képviselő, a diplomatikai iratok készítésében fölötte kiváló.)

Nem kedvelem a korünnepet. Ha nekem szólna: hidegen fogadnám, vagy meggátolnám. Ez év augusztus havában mult negyven esztendeje, hogy első nagyobb költői munkám az ország legelső szépirodalmi hetilapjában megjelent. Tehát negyven esztendeje volnék — ha volnék — afféle iróember. Bizony nem szóltam róla senkinek s örülök, hogy másnak se jutott eszébe. Ugyanez év julius havában mult husz esztendeje, hogy hires nevezetes Nagy-Kőrös városa megválasztott követének. Milyen jó ürügy lett volna hatalmas lakomára. De a város derék polgármestere azt mondta: minthogy választás esztendejében vagyunk, annak a korünneplő lakomának korteskedő szine lenne, a mi pedig Nagy-Kőrös városához nem illenék. Ott minden polgár a maga komoly és higgadt magyar eszével választ követet, tehát csak maradjon el a lakoma.

Digitized by Google

Igaz volt. El is maradt a korünnep.

Nem is egyéb a legtöbb jubileum, mint hivalkodás és lakmározási ürügy. Istennek tartsunk ünnepet, ne embernek. Ünnepeljük meg nagy nemzeti eseménynek emlékét is, de apró emberek apró dolgait ne ünnepelgessük. Névnapról, születésnapról ám emlékezzenek meg hű barátok és családbeliek, ha igazán szeretik egymást, de ezzel aztán legyen is vége a sürü lakmározásnak.

Ez az én vélekedésem.

De ennek daczára is szivesen látom Falk Miksa korünnepét. Örömmel tünődöm el ama félszázad egyes eseményei fölött, mely Falk nevével s irói működésével válhatlanul összefügg. Nemzetünk közéletének ma elmult ötven esztendejére se államférfi, se történetiró vissza nem gondolhat a nélkül, hogy elméje Falk nevével s irói működésével lépten-nyomon ne találkozzék.

Falk Miksa a jó magyar hazafiak diszes seregének jelentékeny tagja. Nem vezére, de nem is közlegénye. Hanem, ha a katonaéletben keresünk hasonlatot, derék csapatvezetője. A ki régóta törzstiszt, régóta tagja a táborkarnak. Mióta közelebbről ismerem, jó negyven éve, azóta mindig az volt.

Jó magyar hazafi!

Szinte unalmas, szinte kopott, szinte el is korhadt már ez a szó. Csak arról mondjuk már, hogy jó hazafi, a kiről egyebet nem mondhatunk. S mondjuk kedvezésből, udvariasságból. Jó gazda, jeles iró, milliomos.

Digitized by Google

kegyes főpap, jó szónok, miniszterjelölt, államférfi, nagy befolyás, tevékeny mágnás, veszedelmes ember s egyéb efféle jelző van ma közkeletben. Jó hazafi: annyi mintha azt mondanák — nemzetes ur.

De ha én mondom valakiről, hogy jó magyar hazafi: akkor nem üres szóval akarom a levegőt mozgatni. S ha Falk Miksáról mondom: arra jó okom van.

Nem egyféle a hazafiság a mi országunkban. Még a jó magyar hazafiság is többféle.

Az egyik hazafiság mintái: Bocskay, Bethlen, Rákóczi, Kossuth. Ma pihen ez a hazafiság. Tábora is elszéledt. A csaták mezei kizöldültek, a fegyvert rozsda emészti. A tudomány és költészet terén, a békességes kormányzás és közgazdasági élet vesződségei közt ma ennek a hazafiságnak nincs levegője, melyben lélekzetet vehessen.

A másik hazafiság mintái: Zrinyi a költő, gróf Széchenyi István, Deák Ferencz. Viaskodni az ország függetlenségéért s a nemzet jólléte és méltóságáért, de nem az izomnak, hanem az észnek erejével; — nem a fegyvernek, hanem a bölcseségnek hatalmával. A hazafiak e táborához tartozik Falk Miksa is.

S e két táboron kivül van még a jó magyar hazafiságnak harmadik tábora is.

Volt két jó ismerősöm s nemes jó barátom. Egy atyafi két testvér. Az egyik Ihász Dániel, a kit csak egyszer-kétszer láttam életemben s a másik Ihász Imre, birtokostársam, vármegyém előkelője, mindenki által becsült és szeretett jó magyar ember.

Digitized by Google

Melyik volt jobb hazafi: soha se tudtam eldönteni. Ihász Dániel, mint ifju, fegyvert fogott s orvul megrohant, száz sebből vérző hazájának védelmére sietett, mint honvéd 1848-ban. Végigküzdötte a szabadságért és a becsületért vivott harcznak minden csatáját. Fegyverét le nem tette, a győztes idegennek magát meg nem adta, elment bujdosónak, élt a hazátlanok száraz kenyerén s mikor az olasz nemzet harczban állott az osztrákkal: erős karját s éles fegyverét felajánlotta az olasz nemzetnek, hogy ott is szemközt álljon azzal az ellenséggel, a kivel 1848-ban és 1849-ben szemközt állott. S a mikor eljött a békességnek ideje s ránehezedett az életkor sulya: akkor oda telepedett Kossuth Lajos mellé s el nem hagyta őt haláláig.

Hogy az agg bujdosó, a független Magyarország egykori kormányzója minden nap lássa, minden nap érezze, hogy a magyar szivnek hozzá való hűsége el nem csügged, el nem mulik soha. — Ez volt Ihász Dániel; — férfi, a lelkek szent lángolásának korszakából, a ki élt, harczolt és meghalt a nélkül, hogy honfi szivének nagy eszményeit egyetlen szempillantásig elfelejtette volna.

Hát testvérje Ihász Imre mit csinált itthon? Miként szállhatott versenyre az ő hazafisága bujdosó testvérével?

Ihász Imre itthon maradt. Eke alá fogta a pusztuló ősi telket. Kis telek volt, kis birtok volt, alig terjedt száz holdnyira. De maga is megfogta az eke szarvát. Tanult, mivelt uri ember — de nem járt hivatal után,

Digitized by Google

hanem a becsületes földmivelő munka után. Egyik birtokot a másik után bérelte s azután egyiket a másik után vette meg örökül. Istennek akarata s őseink vitézsége a magyarnak számára alkotta meg ezt a földet. Idegentől, jöttmenttől, gazdag nemzetek ide lézengő tőkepénzeseitől mentsük meg a magyar földet. Legyen a föld s legyen itt minden vagyon a magyar emberé. Eger várát, Sziget várát nem védheti mindenki, vértanuhalált nem szenvedhet minden magyar ember, de családját, magyarságát, ősi nevét, ősi birtokát meg kell védelmeznie minden magyar embernek. Becsületes munkásság, okos takarékosság, tisztán gyüjtött vagyon, magyar családaink virágzó fenmaradása: im mindez elsőrangu hazafi kötelesség. Segitette az ügyefogyottat, buzgólkodott nemzeti ügyeinkért, nem volt fukar semmi nemes dologban, hű társunk volt vármegyénk életében, a mikor alkotmányunk föléledt s mégis hatezer holdnyi birtokot gyüjtött, mely jó kedvvel hozza gazdag gyümölcsét, hogy növelje, szilárditsa a magyar faj életét és gazdagságát.

Im ebből állott az ő igaz és nagy hazafisága.

Melyik volt hát jobb hazafi? Bizony ma se döntöm én el ezt a kérdést.

Te ifjabb nemzedék, te alig tudod vagy csak az öregektől tudhatod, mije volt egykor Falk Miksa nemzetünknek.

Volt egy komoly lapunk; igazságaink tárháza, reményeinknek tűzhelye, egész nemzeti életünknek, nemes, tiszta és hű tüköre. Kemény Zsigmond volt a

Digitized by Google

szerkesztője; Salamon Ferencz, Csengery Antal, Szalay László, Greguss Ágost, Trefort Ágoston, báró Eötvös irták czikkeit. Jókai Mór fölséges regényei töltötték meg tárczáját. Deák Ferencz bölcsesége, hazafisága és mindentudása szabta meg irányát.

Minő szellemek! Mekkora alakok!

S ennek a lapnak volt főmunkatársa és vezérirója Falk Miksa. Főmunkatárs és vezériró e férfiak között!

Rettenetes balsors nehezedett a nemzetre. Országunk nem volt, fölosztották osztrák tartományokra. Alkotmányunk nem volt, a fejedelmi önkény uralkodott fölöttünk. Szabadságaink nem voltak, hivatalos engedélytől függött minden lélekzetvétel. Irni nem lehetett szivből s igaz magyar elméből, — nemzetünk eltörlése volt az állami czél.

És mégis kellett irni.

Hit kellett a nemzetnek és reménység. Önbizalom ereje és türés bölcsesége. És kellett bizonyos vidámság is, mely könnyüvé tegye a türést és várakozást.

Jókai Mór és Falk Miksa lángelméje szerezte meg nekünk a vidámságot hitünkhöz, reményünkhöz, önbizalmunkhoz és türelmünkhöz. Jókai a költészet örök ragyogásu napfényével, Falk pedig a politikai napi irodalom elmés bölcseségének édes melegével.

Falk előtt is volt politikai irodalmunk. De politikai iróink egyike se tudott akkora hatást gyakorolni a nemzet egész értelmiségére, mint Falk.

Széchenyi czikkei darabosak s eszejárása szaggatott,

Digitized by Google

Kossuth hirlapi czikkeit nehézzé tette a szónokosság és a pathosz, báró Kemény czikkeit a mély szemlélődés. Szalay és báró Eötvös czikkeiben a szükségesnél nagyobb méretü volt az okoskodás és az érvelés. Talán csak a korán elhalt gróf Dessewffy Aurél itéletének mélységét s gondolatalakitásainak könnyüségét lehet Falk czikkeihez hasonlitani. Ha Falknak volt nálunk elődje, csak gróf Dessewffy volt vagy lehetett volna az.

Jó értesülés, tiszta látás, nemes elmésség és játszi kedély s a magyar nyelvnek bizonyos költői erővel való kezelése tette oly vonzókká Falk czikkeit.

S azután a politikai napi irodalom nálunk is és Európaszerte is komolyabb és méltóságosabb volt, mint ma. Hizelgést vagy rágalmazást, ledérséget és könnyelmüséget Falk czikkeiben nem találunk. Ma más szellem uralkodik, a közönség nagyobb részének izlése se oly finom, mint negyven év előtt, de Falk, mint politikai iró ma is az, a ki az ötvenes évek végén volt a mult században.

Az iró hajdan nem iródiákja, hanem benső bizalmas munkatársa volt a nemzet vezéreinek. Deák csak ugy együtt dolgozott Falkkal és báró Keménynyel, mint gróf Andrássyval vagy báró Eötvössel. S az irónak minden jutalma csak a nemzet vezéreinek barátságából s önlelke hazafias megnyugvásából állott.

Ezért mondom, hogy Falk jó magyar hazafi. Azok közül való, a kiket egykor a történetiró a hazafiság terén is korszakuk vezérlő férfiainak ismer el.

Digitized by Google

Azt mondta valaki, hogy a hirlapiró oly férfiu, ki eltévesztette hivatását. Talán több az elmésség e mondásban, mint az igazság. Falk semmi esetre se tévedt semmiben, a mikor hirlapiróvá lett s hirlapiró maradt.

Mi lett volna?

Szónok? Gyakorlati államférfi? Vagy bankár s közgazdasági életünk egyik vezetője?

Lehetett volna egyik is, másik is. Volt tehetsége hozzá elég. De munkássága egyik pályán se ért volna annyit a nemzetnek, mint a mennyit a politikai irói pályán ért.

Iró lehetett volna nagy. Tudása széles és mély, figyelése erős, itélete éles s a nyelvet szépen, gondosan s mégis könnyen kezeli. Széchenyiről irt nagy műve bizonyitja, hogy az emberek és korszakok lelkébe, az elvek és szenvedélyek harczainak titkaiba mélyen be tud nézni. Szentül hiszem, hogy ha iró marad, egyes nagy alakok s korszakok leirásában elérhette volna Kemény Zsigmondot és Szalay Lászlót s állambölcsészeti kérdések tárgyalásában felülmulta volna báró Eötvös Józsefet.

De én élete dicsőségének tartom, hogy megmaradt a hirlapirói pályán, a mely azonban még sem korlátozta abban, hogy a törvényhozás fontosabb és kényesebb iratainak tetemes részét ne ő készitse el. Ez iratok az ifjabb kor embereinek laza fogalmazásai mellett örökké minták maradnak.

Hirlapirói pálya! Ez se az ma már, legalább nálunk, a mi ötven-hatvan év előtt volt.

Digitized by Google

Falk kortársai közül Kemény Zsigmondot és Szalay Lászlót betegség és halál szoritotta le az irói pályáról. De Csengery, Salamon Ferencz, Greguss Ágost s mások is siettek elhagyni a hirlapot, a mint tehették s a mint külsőleg diszesebb s talán biztosabban jövedelmező munkakörbe léphettek át.

Minő kezekre jutott a hirlapirodalom?

Sokan vannak már, a kik ugy vélekednek, hogy a politikai hirlap nem egyébb, mint iparvállalat s czélja, rendeltetése se egyéb, mint bármely anyagi vállalaté. És mindinkább terjed az a nézet, hogy elv, meggyőződés s határozott szellemi irány nem a hirlapirónak való s mindez csak haszontalan, sőt ártalmas teher a valódi hirlapiró vállain. A hirlapirónak — ugy mondják — minden elvtől, iránytól, meggyőződéstől szabadon a naponként változó áramlatok szerint kell dolgozni, a mint a közönség szeszélye vagy tőkebiró urának intése parancsolja.

Az ó-görög nép teremtő képzelete a mai hirlapirodalmat s ennek hadseregét nem ismerte. Ha ismerte volna: Parnasszus hegylábához mocsarat képzel, melyben kigyók-békák, utálatos csuszó-mászók hemzsegnek. E mocsár lett volna a korszerü hirlapirók tanyája.

De ez a felfogás nem az én felfogásom. Lehet, hogy a fejlődés iránya évtizedek mulva e felfogást juttatja diadalra, de én már az uj korszakhoz nem alkalmazkodom

Falk még a régi remek felfogás szülöttje. S még mindig teljes erővel hőse is annak. Időszaki sajtónk

Digitized by Google

mezején két korszaknak vezérlő szelleme. Teljesen bevégzett dicsősége a multnak s a mai nemzedék csak azért nem ismeri el annak, mert még ma is irányt, szellemet és világosságot nyujt nemzetének, mint negyven-ötven év előtt. Minden fiatalkorabeli nagy társa kidőlt már mellőle s ő magánosan áll, mint öreg cserfa. Az öreg cser koronája még ép, lombja még eleven zöld s Falknak tollán még ma is a régi szellem ragyog.

Digitized by Google

BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS HIRES BAJVIVÁSA.

I.

(Az erdélyi 1834-iki országgyülés szerkezete. — Napló szerkesztése. — Szász Károly indítványa. — A gubernium tiltó beavatkozása. — Wesselényi buzgalma. — Körlevele a követekhez. — A november 13-iki viharos gyülés. — A jelkérés. — Wesselényi beszéde. — Báró Nopcsa László bajra hivja Wesselényit.)

Ferencz császár és király, mint Erdély nagyfejedelme s a Székelyek Grófja 1834-ben május 26-ra Kolozsvárra hivta össze az erdélyi országgyülést. Ez országgyülésen mindvégig jelen volt, sőt az ellenzéknek vezére s az egész országgyülésnek vezérszónoka volt hadadi báró Wesselényi Miklós, akkor már mind a két hazában ismert s ünnepelt kiváló hazafi.

A királyi hivatalosak, az ugynevezett regalisták közt neve elő nem fordul. Családjából csak a Wesselényi István kamarás és akkor ezredes és b. Wesselényi Farkas kamarás voltak királyi hivatalosak s bár az országgyülés őt is reklamálta: bizonyos, hogy az erdélyi gubernium őt meghivni semmikép se tanácsolta volna ő felségének. Azért mint Udvarhelyszék követe foglalt helyet az országgyülésen. Követtársa e székből Szombatfalvi József volt.

Az országgyülés tagjai mindjárt az első napokban

Digitized by Google

magántársalgás közben tanácskoztak a felett s meg is állapodtak abban, hogy az országgyülési tárgyalásokról az eddig szokásban volt felette rövid jegyzőkönyv helyett jegyzőkönyvet s egyuttal naplót is fognak vezetni, melybe az országgyülési beszédeket beiktatják s melyet czenzura mellőzésével kinyomatnak. Kettős czélt akartak ezzel elérni. Az egyik czél volt: az országgyülést a lehető teljes nyilvánosság ellenőrzése alá helyezni s ekként a gubernium iránt engedékeny királyi hivatalosokat is a nemzeti közvéleménynyel mintegy együtthaladásra kényszeriteni. A másik czél volt: a sajtót tökéletesen megbénitó czenzurát e téren félretenni s legalább itt a sajtó-szabadságot komolyan életbeléptetni.

Az erdélyi országgyülés egyetlen táblából állott, ott a kettős kamara-rendszer ismeretlen volt. Két-két követet választott 13 vármegye, 5 székely szék, 11 szász szék és 16 takszális hely, mely a magyarországi királyi városnak felelt meg. Az összes választott követek száma tehát 90 volt.

Ezzel szemben állott 224 királyi hivatalos s ezek közt az elnökön kivül két püspök, egy apát, egy káptalan, egy konvent, huszonhét valóságos katona, magasrangu tiszt, három itélőmester és 126 főispán, főkirálybiró, szász ispán, táblabiró, kormányszéki tanácsos, udvari méltóság és egyéb fejedelmi közhivatalnok. Az udvartól és kormánytól függő hivatalnokok száma tehát 172-re rugott a 90 választott követ ellenében. Hogy ily alkatu országgyülésen is nagy politikai sikert lehetett elérni: ezt csak a nemzeti szellem hatalmas

Digitized by Google

föllendülése s báró Wesselényi Miklós nagy tekintélye s óriási tevékenysége indokolhatta. De épen az országgyülés ily alkata mellett volt nagyfontosságu a Naplónak szabad kinyomatása s az ellenzéki beszédek csonkitatlan hü közlése.

Erre nézve b. Wesselényi és elvbarátai abban állapodtak meg, hogy az inditványt Szász Károly vizaknai követ terjeszsze elő. Szász Károly kiváló férfiu, hatásos szónok, a szabadelvü nemzeti pártnak egyik vezérférfia volt s nagy tekintélyben állott. Az inditványt mindjárt a negyedik országos ülésben junius 24-én előterjeszté.

»Javaslatomat — ugymond — oda terjesztem, hogy az itélőmesterek a törvények rendszabása szerint bizattassanak meg oly jegyzőkönyvnek vitelére, milyet eddig is vittek (melynek azonban szabad lesz az eddigieknél jobb móddal irtnak is lenni) és a mely két részből álljon, t. i. előadásból és határozásból; de ezenkivül a rendek kebeléből hat személyek neveztessenek a végre, hogy azok itt a vitatások folyamatát figyelmetesen hallgatván és azokról magoknak jegyzéket készitvén, szerkesztessék azokat jegyző- vagy naplókönyv formájába; neveztessen ki továbbá még egy küldöttség, mely ezen jegyzéseket megvizsgálja, észrevételei szerint megigazitsa; fenmaradván minden egyes tagnak, ha szavait nem jól értették, kiigazithatása és országos ülésen az iránti észrevételének feltehetése. Ez nemes Magyarországon is igy van.« Hozzáteszi még: »Ezen bővebb jegyzőkönyv czime lehetne Magyarország példájára Napló vagy Naplókönyv.«

Digitized by Google

Ez az inditvány hosszabb vita után, melyben báró Wesselényi Miklós többször felszólalt, elfogadtatott. Gyorsirók akkor még nem voltak. A kormánypárt szónokai s köztük különösen Cserei Miklós az okból ellenezték főleg a beszédek beiktatását, hogy a beszédeket szabatosan leirni nem lehet, »mert az emberi nyelv sebesebb a tollnál.« Ellenezték azonban nemcsak technikai, hanem politikai okokból is. Elvégre a julius 5-iki ülésben beadattak a szavazatok az elfogadott inditvány értelmében alakitandó két bizottságra.

Az egyik bizottság neve volt »A naplókönyv tollvivői«. Ennek tagjaivá választattak:

a magyar nemzetből: Kovács István krasznavármegyei és Szabó József vizaknai követek;

a székely nemzetből: Cserei Farkas kir. hivatalos és Török István kézdivásárhelyi követ; — végül

a szász nemzetből: Regius János beszterczei és Trausch József brassai követek.

A másik bizottság volt: »A jegyző- és naplókönyv birálói.« Ennek tagjaivá választattak:

a magyar nemzetből: gr. Kornis Mihály kir. hivatalos, gr. Degenfeld Ottó közép-szolnokmegyei főispán, Tunyogi József ugyanazon megyei és Zeyk József károlyfehérvári követek;

a székely nemzetből: Diodár Antal aranyos, b. Kemény Pál maros, b. Apor József háromszék és gr. Kun Gothárd sepsiszentgyörgyi követek; — végül

a szász nemzetből id. Schreiber Simon szebeni,

Digitized by Google

Dietrich János szászsebesi, Ehrenfeld K. András medgyesi és Scherer György szeredahelyi követek.

Az országos határozat hozzáteszi: »A birálatnak résztvevői lesznek még ezeken kivül országos és nemzeti tollvivő atyánkfiai és — — itélőmester atyánkfiai is; önként értetődvén, hogy ez utóbbiaknak birálata az általuk viendő, az országos tollvivőknek pedig az általuk ezuttal vitető jegyzőkönyvre nézve nem terjed ki.«

B. Wesselényi Miklós a naplókönyv szerkesztőségére 17, a naplóbirálatra pedig 7 szavazatot kapott; — őt azonban a szabadelvüek megállapodása szerint egyik bizottságba se kellett beválasztani s ezért a rá esett szavazatok nem előzetes megállapodás eredményei.

Két tekintélyes nyomda volt akkor Kolozsvárott. Egyik a lyczeumé, másik a református kollégiumé. Gróf Degenfeld Ottó értekezett ezekkel s már julius 9-én jelenté az országgyülésnek, hogy a ref. kollégium az országgyülési jegyzőkönyv, a lyczeum pedig a napló nyomtatását oly módon vállalta el, hogy ezeket ők szabadon áruba bocsáthassák, és pedig 10 ivenkénti előfizetéssel ivenként 2 ezüst krajczárért: azok pedig, kik előre nem fizetnek, a könyvárusi árt fizették. De ha a papiros ára időközben felszökkennék, az előfizetési dij is fölemelhető legyen.

Az országgyülés e jelentést helyeselte, a Napló nyomatása tehát ekként véglegesen elhatároztatott.

A Napló szerkesztésére és birálatára kiküldött bizottságok szorgalmasan dolgoztak annyira, hogy szeptember 15-ig már 40 ivrét nagyságu jv teljesen lenyomtatva

Digitized by Google

kijött a sajtó alól. Ez ivek a május 28-tól augusztus 6-ikig tartott első tizenkilencz országos ülés jegyzőkönyvét s az ez ülésekben tartott nyilvános beszédeket tartalmazták. Az utolsó iv báró Jósika Sámuel későbbi erdélyi alkanczellár beszédjének egyik félben szakadt pontjával végződik.

Több iv azonban nem következett s e beszéd többi része ily alakban sohase látott napvilágot. Mert a bécsi udvar s az erdélyi gubernium időközben a Napló kiadásának meggátlását elhatározták.

Az országos ülések ugyanis rendesen folytak szeptember 13-ikáig. De az ellenzéki áramlat oly erős, a nemzeti közvélemény felriadása oly élénk, a reformok iránti vágy oly hatalmas volt, hogy se a királyi biztos, se a gubernium nem hitték, hogy az országgyülés a királyi előterjesztéseket nyugodtan és simán megszavazza s hogy a kormány vezetésének magát engedelmesen alávesse. Gondoskodtak tehát erőszakos rendszabályokról, melyek közt a Napló betiltása s az országgyülési nyomtatványoknak czenzura alá vétele leendett a legelső.

Az országgyülés a sérelmeket és javaslatokat közvetlenül ő felsége elé akarta terjeszteni s erre küldöttséget választott, melynek Bécsbe kellett mennie. A küldöttség tagjai, számszerint 12-en, szeptember 1-én megválasztattak, a felirat az országgyülés által szeptember 9-én, a küldöttségnek adott utasitások 11-én elkészittettek s ekként a küldöttségnek szeptember közepén legkésőbb bécsi utjára kellett elindulni.

Digitized by Google

Ez okból a szeptember 13-iki országos ülésben inditvány tétetett, hogy »mivel az ő felségéhez küldendő követség tárgyával az országgyülésen elővehető tárgyak oly szoros összefüggésben vannak, hogy a küldöttség e tisztbeni eljárása előtt sikeresen semmibe beleereszkedni nem lehetne:« ennélfogva az ülések függesztessenek fel a bécsi követség hazajöveteléig. Ez inditvány elfogadtatott s ekként az országgyülés elnapoltatott tényleg október 31-ig.

A követek és királyi hivatalosak nagy része már a következő napon, szeptember 14-én elhagyta Kolozsvárt s hazautazott. Kolozsvárt kevesen maradtak, de b. Wesselényi Miklós talán véletlenül épen ott maradt.

Szeptember 15-én a gubernium 10.243. szám alatt az összes erdélyi nyomdákhoz egy körrendeletet bocsátott, melyben közli, hogy a kir. biztos ő herczegsége ő felsége rendelése következtében szeptember 15-én arra szólitotta fel a királyi kormányt (guberniumot), hogy az országgyülési jegyzőkönyveken kivül semmi munka a kiszabott könyvvizsgálat nélkül (czenzura) ki ne nyomattassék, sőt az országgyülési jegyzőkönyvek kivonatai se nyomattassanak ki megelőző felsőbb helybenhagyás nélkül.

E kormányszéki rendelet már a következő napon, szeptember 16-án kézbesittetett ugy a ref. kollégiumi, mint a lyczeumi nyomda igazgatóságának. Ez utóbbi nyomda igazgatósága ezenkivül 10.242. szám alatt még egy külön guberniumi rendeletet is kapott, mely által egy ő felségének augusztus 13-án kelt állitólagos

Digitized by Google

kézi levele (Handbillét) s a kir. biztos ő herczegségének rendelése folytán az országgyülési napló eddigi nyomtatása eltiltatik, az országos napló hivatalos iratnak nem tekintetik s annak czenzura nélkül való folytatása meg nem engedtetik.

Hihetetlen, minő felháborodást idéztek e rendeletek elő Kolozsvár politikai s kivált ellenzéki köreiben. Azok közt, kik akkor Kolozsvárt voltak, én gróf Mikes Jánostól, Zeyk Károlytól, báró Kemény Istvántól és a még most is élő Boér Antaltól hallottam e napok történetét elbeszélni. Mikes gróf azt beszélte, hogy báró Wesselényi Miklóst indulatosabbnak s lelkesebbnek, mint ekkor, soha nem látta. Futott az országgyülés elnökéhez hidvégi gróf Nemes Ádámhoz, hogy tőle felvilágositást nyerjen. A kaszinóban haragja egész teljességével mennydörgött e gyalázatos összeesküvés ellen, mint ő nevezte. Itt heves összeszólalkozása volt gróf Récsei Ádám generálissal, kiről természetesen még akkor senki sem sejtheté, hogy tizennégy év mulva 1848-ban a bécsi kamarilla által három napra Magyarország miniszterelnökévé fog kineveztetni. Majd maga köré szállására gyüjté barátait és elvtársait, hogy a legközelebbi teendők felett velük tanácskozzék.

A kormány eljárása csakugyan botrányos volt a hihetetlenségig.

Mert hiszen ha a Naplót csakugyan nem akarta czenzura nélkül sajtó alá engedni: hát akkor miért egyezett bele szó nélkül az országgyülés juniusi határozatainak meghozásába?

Digitized by Google

Ha pedig e határozatok alkotmányosan hozva, alkotmányos megerősitést is nyertek s valósággal foganatba is mentek: akkor minő jogon sértheti ezeket meg a a kormány egyoldalulag és önkényesen?

És miként felelhet azért, hogy ő felsége önkényuralmilag Handbillét-tel intézkedjék ily törvényhozási és kormányzati kérdésben?

És ha ő felsége Handbillétje már augusztus 13-án kibocsáttatott: miért nem hozták ezt azonnal az országgyülés tudomására? Miért várták meg a pátensek kibocsátására az országgyülés elnapolását s a követeknek és kir. hivatalosoknak Kolozsvárról eltávozását?

És végre miként engedhette meg a kormány, hogy a királyi biztos, kinek csak veto joga volt, de más nem, kormányzati intézkedéseket tehessen?

Mindebből látható, hogy b. Wesselényi haragjának hazafias kitörései egészen indokoltak valának.

Megjegyzem, hogy a királyi biztos Estei Ferdinánd Károly főherczeg, lovassági tábornok s Galiczia polgári és katonai főkormányzója volt, ki az országgyülési dolgokkal épen nem sokat törődött s kit a kormány ez alkotmányszegő szerepre tudatosan használt fel.

Báró Wesselényinek a barátaival való első megállapodása az volt, hogy a naplónyomatást és kiadást vezető országgyülési bizottság a lyczeumi nyomda igazgatóságát hivatalosan kérdezze meg: vajjon ez a Napló kinyomatására nézve megtartja-e az országgyüléssel kötött szerződését és a kormányszéki rendelet daczára is nyomatja-e tovább a Naplót?

Digitized by Google

E hivatalos felszólitás szeptember 18-án érkezett a nyomdaigazgatósághoz.

A nyomda igazgatója, tisztelendő Bonda Benedek szerzetes volt s ez tulajdon kezeirásával azt felelte az országgyülési bizottságnak, hogy a »felséges királyi gubernium parancsolatja erejénél fogva a szokott czenzura nélkül további rendelésig nem nyomtattathatja a naplókönyvet«.

S valósággal nem is nyomtatta.

Igy maradt félben ez a Napló. Igy készült egy csonka könyv.

A példánynak, mely könyvtáramban van, hiányzik czimlapja, mely soha ki nem nyomatott. Kezdődik tehát a 3-ik oldalon s végződik a 162-iken, mint emlitém, báró Jósika Sámuel beszédének egy félbeszakitott mondatával.

E könyv ritka, mert a nyomtatott ivek példányait a gubernium kéz alatt összeszedette s megsemmisitette.

Néhány magánkönyvtárból s az országos közkönyvtárakból azonban nem hiányzik.

B. Wesselényi Miklós személyesen is felkereste Bonda Benedek lelkészt s egész ékesszólásával törekedett őt a nyomtatás folytatására rábirni. Törekvése eredménytelen volt.

Ekkor egy szokatlan elhatározást érlelt meg magában. S ez abból állott, hogy körlevelet és felhivást intézzen az országgyülés összes tagjaihoz, melyben őket az ügy állásáról s az eltávoztuk után történtekről kimeritően értesiti, hazafikötelességük rendithetlen teljesitésére

Digitized by Google

buzditja, a választott követeket pedig felhivja, hogy tartsanak törvényhatósági közgyüléseket, az esetet közöljék küldőikkel s szerezzenek maguk számára utasitást.

Hosszu és érdekes körlevelében az ügy természetét s a honfiak feladatát egy helyütt ekként adja elő:

»A Napló betiltása keseritő lépése az önkénynek, nem annyira azért, hogy ez által annak további megjelenését kettévágva lenni gondolnám, sőt meg vagyok győződve, hogy mihelyt az ország rendei itt ujra megjelennek, ki fogják vivni ezen ügyet, melynek sorsától függ az ország rendei határozhatási joga, irományai sérthetlensége s a lelkeket csigázó czenzurának el- vagy el nem ösmerése; melytől függ az, hogy lehet-e az ország rendei tulajdonáról tudtok és hitök nélkül az uralkodásnak szabadon rendelkezni? Lehet-e az ő nevökben és részökre kötött kontraktust megsemmisiteni? és végre az: hogy a királyi biztos mint kormányzó léphet-e fel s létezhet-e? és hogy ezen országot ediktumok s pátentálisok által lehet-e igazgatni?«

Keserü buzditását lángoló szavakban igy folytatja:

»Ezen egész polgári alkotmányunk sorsát magában foglaló életkérdéseknél lesz bizonyosan az ország rendeinek arra elegendő lelki erejük s törvényes jussaik melletti hivségük, hogy azokat a világ gunyjára s a maradék égető átkát érdemlőleg nem fogják kicsikartatni engedni kezeikből, azon kezeikből, melyekre ezen szent kincsek bizva vannak. Ha pedig nem lenne erkölcsi erőnk, ha mindezen jussokat a Napló-val az önkény örvényéből

Digitized by Google

(hová azokat gonosz tanácsosok sodorni akarják) kiragadni igen gyengék, igen gyávák lennénk: ugy mentsük meg hazánkat magunktól s egy oly országgyülléstől, melynek bűnre tért kezei már csak a szolgaság s rabság levele megpecsétlésére lehetnének képesek; bujkáljunk hazánkfiai méltó vádja előtt s rejtsük magunkat polgári alkotmányunk romjai legmélyebb üregébe keseregni és sirni, de a mely könnyek gyávaságunk szennyét lemosni nem fogják.«

E levél szeptember 20-án kelt, az országgyülési diktaturára adatott s báró Wesselényi aláirásával 350 példányban az összes rendekhez, királyi hivatalosakhoz és követekhez elküldetett. A Bécsbe indult küldöttség tagjaihoz maga báró Wesselényi saját költségén küldött ember által juttatta. És pedig gróf Bethlen János kezeihez, ki Wesselényinek benső barátja s később az üldöztetés éveiben is rendületlen hive volt. Én e levél egy példányát épen nála, akkor már idősb gróf Bethlen Jánosnál láttam 1869-ben.

A kormányt nem riasztotta meg e mozgalom, sőt daczosabb és önkényesebb rendszabályokra inditotta.

A bécsi udvari és kormánykörök már ekkor s kivált a küldöttség pozsonyi és bécsi időzése alatt foglalkoztak az országgyülés feloszlatásának eszméjével. Egyelőre annyit határoztak azonban, hogy az országgyülés elnökségében kell változtatást tenni s hidvégi gróf Nemes Ádám helyébe erélyesebb férfiut ültetni. Ez meg is történt, a mennyiben a szeptemberi választás eredményéhez képest az országgyülés szünetelése alatt felső-

Digitized by Google

szilvási Nopcsa Elek ő felsége által országgyülési elnökké erősittetett.

Az országgyülés október 31-én kezdé meg ujra tanácskozásait. Nopcsa Elek a november 11-iki ülésen foglalta el először az elnöki széket. Bizonyára nem véletlenül történt, hogy báró Wesselényi épen Nopcsa elnöklete alatt támasztá a Napló kérdésében azt a vihart, mely sokszoros párbajkisérletek után elvégre egy felette komoly párbajt idézett elő. A vihar november 13-án tört ki.

Október 31-től november 13 ig már hat országos ülés tartatott előzőleg. A Napló kérdése felette komoly és sürgős volt, de miután már szeptemberben köztudomásu volt, hogy az elnök Nopcsa lesz: báró Wesselényi meg akarta várni azt az időt, mig Nopcsa foglalja el az elnöki széket.

A Wesselényi-család haragja a Nopcsák ellen nem uj keletü volt. Wesselényi apjának, idősb báró Wesselényi Miklósnak épen egy Nopcsa ellen elkövetett nagyobb hatalmaskodás miatt kellett ötven év előtt sulyos államfogságot szenvednie. A Nopcsák mintegy század óta az udvari párthoz tartoztak, mig a Wesselényiekben élénken élt ősüknek a nagy nádornak emlékezete s ők mindig a nemzeti párt élén állottak. Most pedig az országgyülési körökben épen el volt terjedve hogy a Napló erőszakos betiltásában Nopcsa Eleknek is volt tanácskozó része s hogy a tervezett reakczionárus rendszabályok foganatositásához ő is eszközül van kiszemelve.

Digitized by Google

November 13-án Nopcsa elnöki hozzájárulásával tárgyalás alá vétetett a Napló kérdése.

B. Wesselényi Miklós mennydörgő beszéddel kezdi meg a vitát, melyben erős szavakba foglalt sulyos vádakkal rohanja meg a kormányt, előadja a kérdés történetét és fontosságát, felolvassa az országgyülés tagjaihoz szeptember 20-án irt körlevelét, nehéz szemrehányással illeti az »uralkodást« s végül inditványozza:

»Tegyük azon férfias elszántságu határozatunkat, hogy a Napló okvetlenül nyomtattassék.«

»Ezen elhatározásunk végrehajtása kétségen kivül kötelessége egyfelől azoknak (naplószerkesztő-, biráló- és nyomtató-bizottságok), kiknek eddig is a Napló nyomtatásának eszközlése kötelességükké volt téve; — másfelől elnöki kötelesség az.«

Most már választott és megerősitett statuum praeses van, ennek kell kötelességévé tenni s felszólitani arra, minek lelkébe is a kötelesség betüivel kell beirva lenni: miszerint kötelességének tartsa, hogy az ország rendei határozatának végrehajtását eszközölje.

Felette ügyes volt ez inditvány. Nyilvánvaló volt, hogy az országgyülés többsége a Napló nyomtatását akarja. Az inditvány elfogadása tehát oly helyzetbe hozta Nopcsa Eleket, hogy ez vagy kénytelen lesz saját és az udvar akarata ellenére a Naplót tovább is nyomatni, vagy kénytelen lesz az országgyülés többségének ellene szegülni.

A második szónok báró Jósika Miklós, a később méltán ünnepelt költő s nagy regényiró volt. Legszebb

Digitized by Google

beszéde az, melyet e kérdésben tartott. Vádjai és kifejezései talán még sulyosabbak, mint Wesselényiéi. Pártolja ennek inditványát.

Széplaki P. Horváth Dániel főstrázsamester, kir. hivatalos megkisérti a kormány eljárásának védelmezését. Ezt lezugják, beszédétől kénytelen elállani.

Kozma Dénes zarándmegyei, Tunyogi József középszolnokmegyei követek, gr. Dégenfeld Ottó főispán, Szász Károly vizaknai követ egybehangzólag Wesselényi inditványát pártolják.

Ez után az ülésterem minden oldaláról zajos felkiáltások tömegesen törnek elő. Némelyek az elnöki enunciációt, mások a vita folytatását követelik. Nopcsa Elek elnök kijelenti, hogy ő a szónokok és a gyülés megegyezését abban látja, hogy a Napló kinyomatás akadályának elháritása rá, mint elnökre bizassék, ez értelemben kivánja az elnöki határozatot kimondani.

Gróf Teleky Domokos küküllőmegyei követ kijelenti, hogy ő csak az esetben s azon reményben áll el most a szótól, hogy az elnök valósággal és azonnal elháritja a nyomatás akadályait.

Erre ujabb viharos felkiáltások követték a vita folytatását, mire az elnök a folytonos zajban a határozatot az előző kijelentés értelmében kimondja s az ülést nyomban feloszlatván, elnöki székét elhagyja.

Ezután oly jelenet következett, melyet csak az elnök iránti lázas bizalmatlanság tesz felfoghatóvá.

Igaz, hogy az elnök eljárása nem volt helyes. Először azért nem, mert a rendek a vita folytatását köve-

Digitized by Google

telték, az elnök pedig a vitát bezárta s az ülést feloszlatta. De másodszor s főleg azért nem, mert Wesselényi inditványa az volt, hogy egyrészről a napló-bizottságok, másrészről az elnök utasittassanak a nyomtatás folytatására. Az elnöki kijelentés tehát az inditvány valódi értelmének kiforgatását jelentette.

A mint Nopcsa leszállt az elnöki székről, a követek és kir. hivatalosak mind felugráltak helyeikről s összevissza zavarogva és tolongva roppant zajjal kiabáltak s kárhoztatták az elnököt és követelték, hogy ujra foglalja el elnöki székét. Báró Wesselényi odarohant Nopcsa közelébe s az egész zajt tuldörgő hangon elkiáltá: »protestálok az elnök erőszakoskodása ellen«. Meghallja e szavakat Nopcsa, elhalványodik, haragba jő, megáll s egy pillanatig gondolkodik: mitévő legyen.

Azután vissza iparkodik jutni az elnöki szék felé, hogy azt ujból elfoglalja. E közben annyit mond Wesselényinek: »e szavakért jelt kérek a báró ur ellen«. Rögtön lehuzza pecsétgyürüjét ujjáról, hogy azt a közügyigazgatónak átadja. A közügyigazgató Hilibi Gál László volt, ki a zaj, zavar és tolongás e pillanatában még az asztal végén ült az elnöki székkel szemközt.

Különös jogi intézmény volt a régi magyar jogban a széksértés vétsége s az erre kiszabott nyelvváltsági büntetés. A ki törvényes gyülekezet köztanácskozásai alatt megsértett valakit szóval, jellel vagy ténylegesen: az követte el a széksértést, az ellen nyomban joga volt a sértettnek kereset alá vételt, mint mondani szokták, »akcziót« kérni; a gyülés nyomban elrendel-

Digitized by Google

heté a széksértési keresetet, ez esetben a jelenvolt közvádló nyomban előterjesztette a vádat, a gyülés azonnal meghozta az itéletet s az itélet haladéktalanul a gyülés szine előtt végrehajtatott. Az elmarasztalt fél azonban az azonnali végrehajtást nemesi pecsétnyomó gyürüjének zálogul letevése által elhalaszthatta. Közvádlónak pedig minden törvényes gyülésben kellett lenni. Szedriákon és megyei gyüléseken ott volt a tiszti ügyész, az országgyülésen ott volt a királyi ügyek igazgatója, vagy ennek helyettese. A koronaügyészi teendőket ily esetben természetesen a kir. ügyek igazgatója teljesité.

Az erdélyországi eljárás is lényegesen az volt, a mi a magyarországi. Mások voltak részben az elnevezések. A széksértést Erdélyben széktörés-nek, a Causarum regalium direktort Causarum publicarum direktornak, az »actio« kérést »jelkérés«-nek nevezték s a jelkéréshez megkivántató volt, hogy a sértett fél nemesi pecsétnyomó gyürüjét adja át a koronaügyésznek arra való bizonyságul, hogy ő sértés miatt a sértő ellen »jelt kér«, azaz széktörési keresetet követel. Ősrégi jogszokás maradványa volt ez. Már Szent István századában a Corpus Juris a biróság elé való idézést e névvel jelzi: sigillum mittere, azaz »pecsétet küldeni a bevádlotthoz«. Az eljárás ezen több mint nyolczszáz éves módja Erdélyben 1848-ig a széktörési perekben valósággal fennállott.

Nos hát Nopcsa Elek lehuzta ujjáról pecsétnyomó gyürüjét, hogy Wesselényi ellen »jelt kérjen«.

Digitized by Google

A közelállók közt ez ujabb izgalmat és megbotránykozást keltett. Nopcsa fülébe zajosan kiabálták, hogy a gyülés fel van oszlatva, jelt kérni tehát nem lehet már. Valaki odakiáltá: »hiába tátogat a Nopcsamadár, ma nem kap hust«. A Nopcsák nemesi czimerében egy keselyü griffmadár van kilógó piros nyelvvel, erre czélzott az a közbekiáltás.

A jelkérés csakugyan nem is történt meg s az országgyülés tagjai lassankint a nagy zürzavarban elhagyták a termet s elszéledtek.

Ezután három napon át nem tartatott országos ülés.

E három napot Nopcsa és a gubernium és a kir. biztos folytonos tanácskozásban töltötték a fölött: mi legyen a teendő. A Napló kérdésében a többség nyilván kormányellenes volt. Az országgyülés feloszlatására meghatalmazás nem volt kéznél. Bécs messze volt s az időben se vasut, se távirat nem létezett, tehát az udvar nézetét kitudni 12—14 napba került. Másrészről Nopcsa se akarta, hogy az ő magas elnöki állása egyetlen napi elnökösködéssel megsemmisittessék. Elhatározták tehát, hogy a kérdésben engedni fognak s az elnök oly nyilatkozatot fog tenni, melyben a többség teljesen megnyugodhatik.

Igy is történt.

A november 17-iki ülésben az elnök kijelenté: »Bátor vagyok a t. rendek szine előtt tisztán kinyilatkoztatni, hogy a tanácskozások törvényes szabadságát megszoritani bizonyosan nem kivánom s nem is fogom soha kivánni, mely kinyilatkoztatásom mellett a novem-

Digitized by Google

ber 13-iki enunciációmat is merőben visszaveszem. Ez által a tanácskozások abba az állásba esvén vissza, melyben voltak az enunciáció megtétele előtt, kérem a t. rendeket, méltóztassanak tovább folytatni«.

E visszavonulás s ezzel a Wesselényinek és barátainak adott elégtétel tökéletes volt. Sőt politikailag az elnöktől s a kormánytól többet kívánni lehetetlennek látszott. Az ellenzék azonban diadalát tökéletesen ki akarta zsákmányolni s azért azt az álláspontot foglalta el, hogy az elnök november 13-iki kijelentése nemcsak azért helytelen és semmis, mert az elnök azt visszavonta, hanem főleg azért, mert a rendek azt törvénytelennek tartják.

Az e fölött kifejlett hosszu vitát vázolni nem akarom. Az eredmény az lőn, hogy az ellenzék felfogása óriási többséggel érvényre emelkedett s Szász Károly javaslata szerint országos határozatként jegyzőkönyvbe iktattatott.

De győzött az ellenzék legalább az országgyülésen a Napló nyomatása kérdésében is még a november 17-iki ülésen s többé a mostanihoz hasonló izgalmas alakban e kérdés az országgyülés feloszlatásaig föl nem merült. A bekövetkezett párbajkérdéseknek alapját azonban báró Wesselényi Miklós e napi beszéde vetette meg.

Az elnök nyilatkozata után azonnal szót kért Wesselényi s pár bevezető szó után ezeket mondá:

»Most, midőn nem ülés eloszolt állapotában, hanem ülés derekán vagyunk, ezennel ismétlem e szavakat, miszerint én az elnök november 13-án elkövetett erő-

Digitized by Google

szakossága ellen protestálok. Most ülésben lévén, ezennel felszólitom az elnököt, ha tetszik, méltóztassék reám jelt kérni vagy adni; most teheti, most ülésben van, most ezen cselekedet nem fogja nevetségessé tenni... Ha ő excja nem fog jelt adni most ülés közepette, most, midőn épen azon szavakat mondtam, melyekre jónak, szükségesnek itélte akkor ülés eloszlatása után jelt adni, ugy azt vélem, megfordult a koczka s ... én kérek reája jelt, de korántsem elnöktől, hanem a józan észtől, a logikától. Ezeknek szent törvényszéke elé idézem, legyenek itt a rendek s bizonyosan lesznek is itélőbirák s legyen a józan közvélemény: itéljék meg annak tettét, ki ugyanazért, miért ülésen kivül jelt akart adni, most a szeszszió közepette jelt nem ád s ugyanazon ok fordulván elő, nem teszi akkor, midőn hatalmában lehet azt, a mit akkor, midőn nem volt hatalmában, tenni akart.«

E beszédben kétségtelenül sulyos támadás van. Nem a benne előforduló szavak és gondolatok miatt, hanem a pillanatnyi helyzet miatt, melyben mondatott. Ugyanis Nopcsa épen e pillanatban ismerte be teljes nyiltsággal november 13-iki tévedését s adott igazat az ellenzéknek, miből szorosan következik, hogy bármit mondott Wesselényi az elnöki eljárásról: ezért jelt kérni most már se ok, se szükség, se jogczim fenn nem forog. Ha tehát Wesselényi mégis jelkérést provokál: ez nem egyéb, mint az elnöknek ujabb meghátrálásra való kényszeritése. S valóban Wesselényi ezt akarta. S ezt el is érte, mert az elnök e kihivásra hallgatni volt kénytelen.

Digitized by Google

De hát mindez tisztán politikai dolog s nincs a becsületbeli dolgokra oly nagyitóüveg, melyen át e szavakban személyes sértést s párbajra való komoly okot lehetne fölfedezni.

Nopcsáék azonban másként gondolkodtak.

Ülés után az elnöknél összejöttek: testvérje László, báró Jósika Sámuel s többen megbeszélni, hogy mit lehetne vagy mit kellene Wesselényi ellen Nopcsa Eleknek tenni.

Abban mindnyájan egyetértettek, hogy az elnök párbajra Wesselényit ki nem hivhatja, mert ezt elnöki tiszte meg nem engedi. Különben is Nopcsa Elek már hatvanadik életévében volt (1775-ben márczius 14-én született) s noha korához képest elég erős, de a java korában, élte delén levő s óriás erejü és bátorságu Wesselényihez képest mégis gyenge. De a jelenvoltak többsége abban megegyezett, hogy öcscsének, Lászlónak joga van Wesselényit kihivni.

Nopcsa László akkor 40 éves volt s Hunyadmegye főispánja. Kalandvágyó, elhatározott, bátor férfiu, kiről a suttogó, kósza hir regényes és rejtélyes dolgokat beszélt. Sokan azt hiszik: ő róla vette volna a mintát Jókai azon regényhőséhez, ki a »Szegény Gazdagok« czimü regényében Fatia Negra név alatt szerepel. E gyanitást kétségtelenül alaptalannak kell tartani. Nopcsa László szép nagy kort ért el, felül 90-en, csak pár év előtt hunyt el. Az ő fia báró Nopcsa Elek, a királyné főudvarmestere.

Nopcsa Lászlónak ezen az eseten s a hagyományos

Digitized by Google

családi ellenszenven kivül is volt Wesselényi ellen valami leszámolni valója. Az augusztus 6-iki országos ülésben ugyanis Kenderesi Ferencz hátszegi városi követ visszahivatásának kérdése tárgyaltatván, Nopcsa László azt állitá, hogy Kenderesi »obtrudálja« (feltolja) magát követnek. Kenderesi a szabadelvü párthoz tartozván, e sértő szó miatt báró Wesselényi Miklós ismételten keményy szemrehányással támadta meg Nopcsát, ki erősen védekezett ugyan, de ügyét mégis elveszité, mert, mint a jegyzőkönyv patriárkális módon megerősité: »udvarhelyszéki követ Wesselényi Miklós atyánkfiának (szemrehányó) ellenmondását kir. hivatalos atyánkfiainak is nagy része és követ atyánkfiai mindnyájan magukévá tették«.

E kudarczot nem feledé Nopcsa László s most ezt is kiköszörülhetőnek vélte. Mind e személyi okok hatottak közre s inditák őt arra, hogy báró Wesselényi Miklóstól fegyveres elégtételt kérjen bátyjának, Nopcsa Eleknek s ennek személyében atyafiainak megsértése miatt. Segédje, ha nem csalódom, báró Jósika Sámuel volt. A kihivás november 18-án reggel történt.

Báró Wesselényi Miklós gróf Bethlen Jánost kérte fel segédnek.

A két segéd tanácskozása után Wesselényi a következő kijelentést tette:

»Én az elnök Nopcsa Eleknek csak hivatali személyéről szólottam, magánjellemét bántani s atyjafiait serteni szándékom nem volt, egyébként is elvem és nézetem az, hogy a diétán mondottakért a diéta alatti

Digitized by Google

időre a kihivást el ne fogadjam, de a diéta bevégeztével a méltóságos főispán urnak szolgálatára állok.«

Bármily érzékeny, sőt beteges legyen is párbajkérdésekben időnkint a felfogás s bármily szigort alkalmazzunk is ily kérdések megitélésében: Wesselényi e nyilatkozatát tökéletesen helyesnek, lovagiasnak s kielégitőnek kell tekintenünk. Sőt bizonyos hősiesség van e nyilatkozatban, a hol a képviselői mentelem és szólásszabadság jogát megvédi legalább az országgyülés tartamára. Igaz, hogy az akkori felfogás szerint* is ily hősiességre csak oly férfiu lehetett képes, mint báró Wesselényi, ki elismert, kitünő pisztolylövő volt, karddal jól tudott bánni s már több diadalmas duellum emléke volt személyéhez kötve.

Nyilatkozatát tökéletesen kielégitőnek találták ugy a segédek, mint maga Nopcsa László. Annak azonban semmi nyomát se találtam, hogy a nyilatkozat irásba foglaltatott vagy arról a segédek jegyzőkönyvet vettek volna fel.

S bár ekként ez az ügy a lovagiasság szigoru felfogása szerint is tökéletes elintézést nyert, mindamellett ennek közel másfél éven keresztül sok és soknemü folytatása volt s a nagy hazafi életében kevés esemény fordul elő, mely neki több keserüséget okozott volna, rá nézve több szomoruságnak lett volna forrása, mint épen ez.

Digitized by Google

II.

(Wesselényi Szatmár vármegyében. — Hütlenségi pőre. — Bukáson dolgoznak. — Kezdődik a rágalom. — Széchenyi szerepe az ügyben érthetetlen. — Ügye b. Jósikával és b. Nopcsa Lászlóval. — Wurmbrandt ezredes. — Gróf Károlyi Györgynél folyt beszélgetés. — Wesselényi bajra hivja Wurmbrandtot. — A konzervativek. — A segédek. — Wesselényi borus lelkiállapota. — Végrendeletet csinál. — Pesti vivómesterénél. — A bajt Mező-Telegden megvivják. — Wesselényi győz. — Megjegyzéseim.)

November hó végeig báró Wesselényi Miklós Kolozsvárott volt, de deczember elején Zsibóra s onnan Szatmármegyébe, a deczemberi megyei közgyülésre utazott. Odautazott azért, hogy az urbéri kérdésben készült reakczionárius megyei utasitás megváltoztatását megkisértse, a korábbi szabadelvü utasitást visszaállitsa s ekként Kölcsey Ferenczcnek, egyik legbensőbb barátjának s nemzeti ügyünk akkori egyik első vezérbajnokának a pozsonyi követi megbizatás elvállalását továbbra is lehetővé tegye.

A gyülés deczember 9-én tartatott. Wesselényi Kölcseyvel együtt ment oda. Ekkor s ez napon tartá ama hirneves beszédét, mely miatt hütlenségi pert akasztott nyakába a kormány. E per nagy közjogi és politikai országos eseménynyé vált, de ennek ismertetése nem ide tartozik. Csak azért emlitém fel, hogy a későbbi párbajokkal ez is némi érintkezésben volt.

1835-dik évi január 12-én Wesselényi már ismét Kolozsvárott volt s 14-én már az országgyülésen felszólalt. Már ekkor a kormány s az országgyülés között oly feszültté vált a viszony, a tárgyalás annyira kizárólag a sérelmi térre szorittatott, hogy más kilábolás,

Digitized by Google

mint az országgyülés feloszlatása, alig volt lehető. S ez február 6-án csakugyan be is következett. A kormány Erdélyben sohase volt erőszakosabb, mint épen most.

Wesselényi az országgyülés feloszlatása után nyomban elutazott és pedig Pestre és Pozsonyba, hogy a további teendők tárgyában magyarországi elvbarátaival tanácskozzék.

Elutazott a nélkül, hogy a Nopcsa-féle párbajügyre csak gondolt volna is. Erre ügyelnie egyébiránt oka nem is volt, mert hát ő az országgyülés bezárta utáni időre megajánlotta Nopcsa Lászlónak, ha kivánja, az elégtételt, azonban Nopcsa ezt se most, se novemberben nem kivánta, sőt, mint föntebb közlém, a segédek és megbizóik is ezt az ügyet november 19-én végleg befejezettnek kijelentették.

Wesselényit azzal gyanusitani, hogy ő a párbaj elől kitért, ekkor még nem jutott eszébe senkinek. Másként állt a dolog később.

Wesselényit ugyanis Magyarországon a hűtlenségi per várta és fogadta. Mig a közönség nem tudta, hogy a kormány a pert csak ijesztésül akarja-e használni, vagy pedig Wesselényit komolyan el akarja tenni láb alól s mig lehetőnek vélték, hogy az udvar és a bécsi kormány a pozsonyi országgyülés erélyes közbelépésére meghátrál: addig a gyanusitás és a rágalom hallgatott. De a mint meggyőződtek arról, hogy az udvar a magyar rendek haragjára semmit nem hajt, hogy a főrendek feltétlenül az udvar szolgálatába szegődtek s

Digitized by Google

a már akkor Deák Ferencz által vezetett nemzeti ellenzék minden erőfeszitése e kérdésben a főrendek ellenállásán hajótörést szenved; a mint látták, hogy Wesselényi szatmári szavaiért még Balogh Jánost is hűtlenségi perbe fogják s Kossuth és az Ifjak üldöztetése is folytattatik, sőt fokoztatik: Wesselényi ellen azonnal fölemelte fejét a gyanusitás és a rágalom is.

Sokan hitték, hogy Wesselényi tökéletes politikai bukása, sőt egyénileg is ártalmatlanná tétele be fog következni, föltámadtak tehát személyes ellenségei, föl a higvelejüek s föl a kormány hizelgői, kik érdemet véltek maguknak szerezni az által, ha az üldözött államférfit még be is piszkolják.

Igy támadott Wesselényi ellen az aulikusok és konzervativek táborában lassankint az a suttogás, melynek tartalma abból állt, hogy ő Nopcsa kihivását nem fogadta el, hanem az országgyülés végére halasztotta, az országgyülés végén pedig Kolozsvárról szó nélkül eltávozott s ily módon elvégre is »megretirált«.

Hűtlenségi pörével és gazdasági bajaival volt Wesselényi az 1835-ik év folyamán főleg elfoglalva, de ezenkivül hatalmas politikai tevékenységét se hagyta félbe. Ama rágalmazó suttogás már régóta tartott s Wesselényi arról sok ideig semmi értesülést nem nyert. Elvégre 1836-ik év január hó vége felé neszét hallotta az ellene alattomban működő rágalomnak.

Rettenetes felindulással rögtön sietett gróf Széchenyi Istvánhoz, közölni vele a dolgot s őt az esetleg bekövetkező párbajokban szekundánsul felkérni. Széchenyi

Digitized by Google

több mint másfél évtized óta volt — mint ő hitte — legbensőbb barátja. Eszének és szivének minden titkát, legnagyobb szerelmi ügyének minden változatát föltétlen bizalommal közölte vele Széchenyi. Sokat voltak együtt. Együtt utazták be Európa országait. Nem egyszer voltak egymásnak párbajsegédei. Együtt busultak a nemzet elmaradottságán, együtt tervezték a nemzedék fölébresztését, az ország fölvirágoztatását, irodalom és közgazdaság feleleventését. Széchenyi egyébként is nagytekintélyü államférfiu s párbajdolgokban is elismert tekintély. Valóban kihez fordulhatott volna inkább, mint Széchenyihez?

Azonban épen Széchenyinél nem talált semmi segitségre.

Itt egy csodálatos lélektani rejtélyre bukkanunk.

Wesselényi sohase volt válságosabb helyzetben és nagyobb bizalommal sohasem fordult Széchenyihez és Széchenyi hidegen, majdnem sértőleg utasitja vissza és tagadja meg tőle minden baráti szivességét.

Wesselényi ez időben anyagi bajokkal küzd, kölcsönért folyamodik s nem is jelentékeny összeggel Széchenyihez s ez a kölcsönt kereken megtagadja.

A fenyegető párbajokban minden segédkezést határozottan megtagad. Sőt csaknem kárörömmel jegyzi meg, hogy Wesselényi már annyira jutott, hogy alig tud szekundánst kapni. Pedig ez nem is volt igaz.

Naplójába ez időtájt azt irja, hogy Wesselényi mind mélyebbre sülyed becsülésében. »Sajnálom — ugymond — ez embert, mert ez vagy párbajban vesz el,

Digitized by Google

vagy börtönben, vagy őrültek házában, vagy végre, mint nyomorult koldus.«

Senki se volt a világon, a ki előtt Széchenyi ugy feltárta volna özvegy gróf Zichy Károlyné, született Seilern Kreszczenczia grófnő iránti lángoló szerelmét, mint épen Wesselényi előtt s bár esküvője imádottjával ekkor volt (1836 február 2-án): erre Wesselényit se tanunak, se vendégnek meg nem hivja, sőt erről nem is értesiti.

Kétségtelen, hogy Széchenyi ezen lélektani állapotának s Wesselényi iránti érzületének kulcsát meg lehet találni. Hiuság és önzés, gőg és politika, számitás, szeszély és szivtelenség egyaránt közreműködtek Széchenyi lelkében arra, hogy ő ugy határozza el magát, hogy még párbajsegédi szövetségben se álljon Wesselényivel akkor, midőn ez ellen az udvar haragja tombol s midőn ennek — a közvélemény szerint — mulhatlanul el kell buknia.

Széchenyi István nagy alakjára árnyék borul egy pillanatig e napokban.

De Wesselényi Miklós alakja tisztán és fényesen emelkedik ki a rágalmak ködéből. Igaz, hogy áldozat és szenvedések árán.

Wesselényi 1836. évi január 28-án kérte meg Széchenyit, hogy legyen szekundánsa báró Jósika Sámuel s esetleg Nopcsa László ellen. Ezekben vélte a gyanusitás forrásait felismerni. Széchenyi nem vállalkozván erre, párbajsegédül szükség esetére gróf Károlyi Györgyöt kérte s nyerte meg.

Digitized by Google

B. Jósika Bécsben lakott, mint Erdélyország alkanczellárja. Ide intézte hozzá levelét Wesselényi január 28 iki kelettel, melyben értesiti őt a keringő gyanusitásokról s arról, hogy ezek forrása gyanánt őt emlegetik s az esetre, ha ez igaz lenne, fegyveres elégtételt kér. A levél teljes udvariassággal s bizonyos baráti fidelitással van irva.

Hasonló hangu levélben felel báró Jósika február 1-én, melyben kifejti, hogy a gyanusitásokat sajnálja, de ő azoknak nem okozója.

Február 6-án ujra ir Wesselényi. Levelének tartalma a körül mozog, hogy ha báró Jósika nem mondott is, hanem csak lelkében gondolt olyat, mint ha a Nopcsaügy Wesselényi részéről nem tökéletes korrektséggel intéztetett volna el, még akkor is követeli a golyóváltást s Jósikát becsületérzésére való hivatkozással szólitja fel, vallja meg, hogy ilyesmit nem gondolt-e?

E levél már ideges tulérzékenységet árul el s erre báró Jósika megtagadhatta volna a feleletet.

De nem ezt tette, hanem Bécsben február 10-én kelt levelében röviden érinti, hogy ugy látja, hogy Wesselényivel levélben ez ügyet rendezni nem lehet, tudja tehát, hogy barátjával gróf Esterházy Mihálylyal (Cseszneki ág, gróf Esterházy István pozsonymegyei volt főispán apja) február 14-ikén Parendorfban lesz s oda személyes találkozásra hivja Wesselényit.

Wesselényi ezt elfogadta s február 13-án Pozsonyból indult barátjával és segédjével gróf Károlyi Györgygyel Parendorfba. Irtózatos szél és hóvihar volt, Wesselényi

Digitized by Google

nagyon átfázott s nem valószinütlen, hogy csakhamar kezdődő csuzos és köszvényes betegségének, mely tizennégy évig kinozta s utóbb is halálba vitte, csirái ez utazásból származtak. Alig értek a kirendelt időre Parendorfba.

Itt a segédek vették az ügyet kezükbe s báró Jósika Sámuel oly minden kétséget kizáró határozott nyilatkozatot tett, mely Wesselényit is tökéletesen megnyugtatta.

Jósikával tehát az ügy elintéztetett. Hátra volt Nopcsa Lászlóval.

Hozzá február 9-én irja első levelét Wesselényi.

E levélben érinti a Kolozsvárt 1834-ik évi november 18-án történteket. »Én — ugymond — a méltóságos urat ki nem hivom, mert engem soha egy szóval se sértett meg s épen ez tette részemről lehetővé, hogy elveimet s nézeteimet követve, akkori kihivását a diéta alatti időre el ne fogadjam«. Kijelenti ezután röviden és határozottan, hogy most szabadnak érzi magát, ha tehát Nopcsa elégtételt akar; most szolgálatjára áll.

Wesselényi Pozsonyban, Nopcsa Erdélyben, épen egy hónap folyt le, mig Nopcsa e levelet megkaphatta. Márczius 9-én kelt Nopcsa udvarias s teljesen megnyugtató felelete, melyben kijelenti, hogy neki elégtételre oka nincs s ő az ügyet már 1834 novemberben teljesen kielégitőleg befejezettnek tekintette.

Báró Wesselényi ujra ir, megnyugvását kijelenti, de ujra felajánlja, ha a legparányibb kétely maradt volna is Nopcsa lelkében, a fegyveres elégtételt.

Digitized by Google

E levélre már Nopcsa nem válaszolt, de a válasz nem is volt szükséges.

Egészen másként intézték el Wurmbrandt ezredessel ezt az ügyet. Ez az ezredes gróf Wurmbrandt Ferencz volt. A család ifjabb stájeri ágához tartozott s 1855-ben halt meg. Magas, erőteljes, hatalmas férfi volt.

A Wurmbrandt-család egy tagja: János Henrik 1681-ben nyert magyar honosságot. De vagy azért, mert az esküt le nem tette, vagy azért, mert a dijat meg nem fizette: a Wurmbrandtok magyar főrendiházi jogaikat soha nem gyakorolták. A magyar főrendü családokkal azonban sokszoros rokonságban állottak. Az idősb ág herczegesitett grófsággal bir. Ép ez időben a majoreszko neje egy gróf Teleky-lány volt, Wesselényinek is rokona. Egy Wurmbrandt-lányt pedig néhány év előtt gróf Széchenyi István testvérje: Lajos gróf vett feleségül. Az ifjabb és legifjabb ág is, mely utóbbihoz az ezredes tartozott, ily sokféle házassági összeköttetésben áll magyar családokkal. Az ezredes tehát nem volt egészen idegen. Bizalmas barátai közt sok volt a magyar is.

Wurmbrandt gróf 1835-ben Temesvárott állomásozott ezredével. Innen kirándult gyakran Mehádiára s ez év nyarán itt töltött pár hetet.

Egy alkalommal barátai társaságában épen báró Wesselényinek napirenden levő hütlenségi pöréről beszélgettek s beszélgetés közben előjött a Nopcsa-féle kihivásról is a szó. Valószinüleg nem a szükséges ténybeli hűséggel valaki fölemlitette, hogy báró

Digitized by Google

Wesselényi kijelenté, hogy országgyüléseken mondottakért az országgyülés tartama alatt kihivást el nem fogad.

»Das ist eine leichte Ausrede!« jegyezte meg erre gr. Wurmbrandt ezredes. Magyarul: »ez könnyü kifogás.« A társaságban jelen volt gróf Szapáry Antal is, Géza gróf apja, ki jól hallotta s jól megjegyezte magának e szavakat.

A következő év február 12-én egy napon Pozsonyban Wesselényi szállásán együtt voltak a házigazdával gróf Károlyi György és gróf Szapáry Antal. Épen báró Jósika bécsi levelét várták s a gyanusitásokról beszélgettek. Szapárynak ekkor eszébe jutott Wurmbrandt ezredes tavalyi megjegyzése, minden czélzatosság nélkül közlé ezt Wesselényivel s még hozzátette: »minden efféle fecsegésért az ember nem verekedhetik, az ilyennek utját állni nem lehet.«

Wesselényi azonban haragra lobbant az ezredes e megjegyzésének hallatán. Idegessége különben is nagy volt ekkor már s a lappangó gyanusitások elnémitására minden esetben embert akart fogni, kivel pisztolyt vagy kardot szemközt állithasson. Szó nélkül leült iróasztalához s megirta pár sornyi levelét Wurmbrandt gróf ezredeshez, melyben közli értesülését annak tavalyi mehádiai sértő megjegyzéséről s ezért teljes elégtételt kér. A levelet felolvasta barátai előtt, nyomban lepecsételte s megkérte gróf Szapáryt, hogy azt haladéktalanul adja át gróf Wurmbrandtnak ott, a hol őt megtalálja. Szapáry egy óra mulva már kocsira ült, hogy megbizatásában eljárjon. Több mint egy hónapba

Digitized by Google

telt, mig Wurmbrandtól, ki a bánátusban volt, a válasz megérkezett. Pedig Szapáry nem mulasztott semmit. A rossz idők és rossz utak voltak a késedelem okai. Egyébiránt maga Wurmbrandt is sietett föl Bécsbe.

Márczius 20-án vagy 21-én kapta Wesselényi az ezredes feleletét, melyben ez a kihivást elfogadja s kész fegyveres elégtételt adni.

Ekkor tárgyalások kezdődnek. Nem a fölött, hogy a párbaj megtörténjék-e, hanem ezzel összefüggő mellékkérdések fölött. Idő, hely, segédek kiléte stb. Wesselényi márczius 25-én ujra megteszi az utat Parendorfba s ujra gróf Károlyi György kiséretében, hogy ott Wurmbrandttal és segédjével az előzetes kérdések fölött értekezzék. Wurmbrandtnak is szabadságot kell kérni s engedélyt a duellumhoz. Az esetről tudomást szerez a bécsi kormány is s a felek Parendorfban megállapodnak abban, hogy a verekedés Ausztria területén meg nem történhetik. De megállapodnak előzetesen abban is, hogy a párbajnak életre-halálra kell menni. A részletes megállapodásokat azonban a párbajtalálkozásra halasztják.

E készülődésekről időközben kiszivárog a hir a közönségbe. Az országgyülési ifjuság nyiltan kezdi tárgyalni saját köreiben az egész ügyet. S lassankint elterjed és rendithetlenül megerősödik az a nézet, hogy Wesselényit, az ünnepelt nagy hazafit a bécsi kormány akarja eltenni láb alól s hogy Wurmbrandt mestervivó s a hatalom által felbérelt spadassin, kivel a czélt biztosan elérik. Az ifjuság keserü izgatást kezd

Digitized by Google

a konzervativpárt ellen is s uton-utfélen hirdeti, hogy a készülődő politikai gyilkosságban ennek is bent a keze.

Igaz, hogy Wesselényinek engesztelhetlen ellensége a bécsi udvar. Az is igaz, hogy a konzervativek szivesen látnák Wesselényinek a politikai szintérről való visszavonulását vagy leszoritását és az is igaz, hogy Wurmbrandt gróf a párbajra hivást elfogadta s hogy ő csakugyan egyike a hadsereg legjobb vivóinak.

De a konzervativek belátóbb tagjai épen ezért fölötte kellemetlennek s esetleg fatálisnak látták az országgyülési ifjuság mozgalmait. Érezték, hogy ha Wesselényi el talál esni: a felizgatott nemzedék egész rémitő haragja a konzervativek ellen fog kitörni. Boldogult öreg barátom Zsedényitől, ki a konzervativek egyik alsótáblai fiatal vezérszónoka volt akkor, érdekes részleteket hallottam a konzervativ tábor efféle aggodalmairól. Végre is e tábor legnemesebb s legkiválóbb egyik tagja, gróf Dessewffy Aurél vállalkozott a mindenféle gyanusitás elháritása okából is arra, hogy Wesselényinek a párbajnál szekundánsa legyen.

Azonban Wurmbrandték is mindent elkövettek arra, hogy még csak szine se legyen a párbaj afféle irányzatosságának, mintha ez a hatalom kedvéért történnék. Wurmbrandt Horváth János kamarást kérte fel párbajsegédjének, ki Deák Ferenczczel állott jó barátságban s ki jóravaló magyar ember volt.

A párbaj helyéül végre Mező-Telegdet tüzték ki Biharmegyében, határidejéül pedig április 20-ikát állapitották meg.

Digitized by Google

Wesselényi felette komoly, elérzékenyült, sőt komor volt ez időben. Nem egy barátjának mondá, hogy hasonló nyomasztó érzést eddig még nem ismert. Egészen elkészült a halálra. »Nyomorékká lövetni magam — ugy mondá Széchenyinek — nem engedem. Vagy én lövöm Wurmbrandtot agyon, vagy ő engem. Igy kell lenni.«

Megcsinálta végrendeletét. Gyöngéden gondoskodott ebben azokról, kik szivéhez közel állottak. Egy magasabb leánynevelő intézetre 60 ezer forintot hagyományozott. Széchenyi oktalan elhidegedését jól észrevette ő, de az elérzékenyülés és halálra készülés e napjaiban e legrégibb barátjával mégis teljes kiengesztelődésre akart jutni, őt kérte fel tehát, hogy ama nemes hagyomány teljesitésében végrendeletének végrehajtója legyen. Széchenyi ezt elfogadta. Egyuttal gondos intézkedéseket tett Széchenyi, hogy az esetre, ha — mint mindenki hitte — Wesselényi elesik és segédje gróf Dessewffy Aurél üldöztetni fog, ezt czenki uradalmában biztosan elrejthesse s a törvény kezétől megmenthesse.

Naplójába is beirta Wesselényi, hogy el van készülve a halálra s ugy tekinti ezt, mint Berzsenyi, kinek a haláláról irt e gyönyörü sorait szintén naplójába iktatta:

„Legyen álom, legyen biró:
Bátran megyek elébe.
Mint az elfáradt utazó
A vadon enyhelyébe.
Mert ha biró: nem furdal vád.
Mert ha álom: nyugalmat ád.“

Digitized by Google

Levélben intézkedett, hogy egyik zsibói tisztje menjen Mező-Telegdre s ott gondoskodjék számára szállásról. Irt gróf Bethlen Jánosnak is s szép levélben kérte meg, hogy legyen jelen, mint tanácskozó segédje s igaz hű barátja a párbajnál.

Politikai barátaitól a »Csárdának« nevezett ideiglenes kaszinóféle gyülekezetben április 13-án érzékenyen elbucsuzott. Gyönyörü beszédben fejté ki elhatározásának szükségességét. A nemzeti szent ügy mellett rendithetlen kitartásra kérte barátait. »Hattyudal«-ának nevezte ez utolsó beszédét s valóban az elbucsuzás megható jeleneteket hozott szinre. Sokan nyakába borultak, soknak, köztük Balogh Jánosnak is szeméből kicsordult a köny. Többen Pestig elkisérték.

Mai napság alig tudjuk érteni e felette lágy lélekállapotot. Hiszen egy perczig sem volt bizonyos Wesselényinek akár halála, akár sulyos megsértetése. Bármily hires vivónak volt is Wurmbrandt kikiáltva: egy perczig sem lehetett feledni, hogy Wesselényi se utolsó verekedő, izomereje a rendesnél nagyobb, bátorsága kifogástalan, karddal ügyesen tud bánni s kartársai közt a legjobb pisztolylövők egyikének hirében áll. S a mi fő, eddig még mindig szerencséje volt a párbajokban.

Azonban a nemzet java részét akkor a kormány erőszakos eljárása felette elkeserité.

A Wesselényi elleni per fej- és jószágvesztésre s legenyhébb esetben is több évi fogságra irányult. Maga e per is a szabadság sulyos megsértése s az

Digitized by Google

alkotmány lábbaltapodása volt. Ehhez most a felizgatott képzelet Wurmbrandt alakjában az osztrák kormány bérgyilkosát látta Wesselényi ellen törni. Wesselényi oly hős gyanánt állott az ország közvéleményében, ki, mint a hajdankor bajnokai, fajának becsületéért, nemzetének meggyalázott lobogójáért viaskodik. Semmi kétség, hogy ha a nemzeti ellenzéknek oly hatalmas vezérférfiát, a minő Wesselényi volt, hasonló erőszakos módon akarná a kormány a politikai küzdelem teréről leszoritani, mai napság a nemzet nem elégednék meg hasonló érzékeny jelenetek előidézésével, hanem oly viharban törne ki, mely összedöntené a kormányt s esetleg megrenditené az alkotmányt.

Pedig a nagyközönség akkor nem is tudta és csakis néhányan tudták, hogy Wesselényi jobb kezén már április 1-től kezdve élénk fájdalom kiséretében jelentkezik az izületi csúz s hogy e miatt csak bénán képes a kardot kezelni. Wesselényit magát is felette aggasztotta e körülmény, de ő mindvégig bizott abban, hogy a segédek pisztolyt fognak választani. Kezének bénulását a pisztoly kezelésében eddig nem vette észre.

De arról már mégis meg akart győződni, vajjon a kardot tudja-e ugy kezelni, mint eddig?

Pesten fölkereste vivómesterét, ha nevére jól emlékszem: Fridrichet. Ehhez szokott gyakorlatokra járni s ennek vivótermében tartotta gyakorló ingét s egyéb eszközét. Mikor levetkőzött s az inget felöltötte: azt mondta Fridrichnek:

Digitized by Google

— Mester, aligha utoljára nem veszem ezt az inget itt magamra.

A vivómester mosolygott, de azután beszélgetés közben elmondta Wesselényi, minő veszélyes bajvivás elé megy és csak az aggasztja, hogy a hónap eleje óta jobb keze csuklójában fájdalmat s némi bénulást érez.

— Ez már komoly dolog báró ur. Próbát kell tennünk. Én ismerem Wurmbrandt verekedését. Kemény ficzkó.

A báró és a vivómester erős viaskodásba keveredtek. Elvégre kimeritő viaskodás után azt mondta a vivómester.

— Gratulálok báró ur, most még nyugodtan összemérheti kardját Wurmbrandttal is.

Igy indult el Pestről Wesselényi Mező-Telegd felé.

Nem vélem szükségesnek leirni, hogy Pesttől Mező-Telegdig a ragaszkodás minő megható jeleivel találkozott Wesselényi minden városban, hol meg kellett állapodnia. Utja beillett volna diadalutnak.

A segédek hosszu vitatkozás után kardot állapitottak meg. Gróf Dessewffy Aurél ezt semmiképen nem akarta, de gróf Bethlen János e mellett erősködött. És pedig azért, mert gróf Wurmbrandt kijelenté, hogy ő rövidlátó, rossz szemei vannak, pisztolylyal bánni nem tud, de azért elfogadja a pisztolyt is. E nagylelküséget gróf Bethlen szerint viszonozni kellett, tehát a kardot kellett elfogadni.

A városhoz nem messze egy emelkedett tisztás pázsiton kellett kiállani. A vivás élet-halálra szólt, nem volt kivéve a szurás sem. A párbajozókkal

Digitized by Google

együtt kivonult a pázsitra a fele város népe s mintegy száz lépésnyi távolságról nézte a küzdelmet.

A párbajt gróf Dessewffy Aurél és Horváth János vezették.

Midőn a felek már tetőtől övig mezitelenek voltak s a kard nekik átadatott, az állásba helyezkedés előtt gróf Wurmbrandt a kardot balkezébe vette s báró Wesselényihez ünnepélyesen e szavakat intézte:

»Uram, én elfogadtam az ön kihivását, mert az kötelességem volt, de most mielőtt kardunkat összemérnők, minden szokás ellenére kijelentem, hogy nekem, mikor önről nyilatkoztam, nem volt igazam s ezért öntől itt az urak előtt ünnepélyes bocsánatot kérek.«

Wesselényi erre egy szót se felelt, hanem kezét nyujtá Wurmbrandtnak s megszoritá és megrázta ennek kezét hatalmasan. Azután visszalépett s hideg, kemény arczczal állásba helyezkedett.

A segédek azonban nem adtak jelt, hanem a meglepő nagy fordulatot tárgyalás alá vették. S megállapodtak abban, hogy a párbajra most már se oka, se joga nincs egyik félnek sem, de azért a párbajnak a »közvélemény« kedvéért meg kell történni. Horváth János szerint igy követeli gróf Wurmbrandt katonai állása, gróf Bethlen János szerint pedig Wesselényi igy üthet agyon egy csapással minden rágalmat és gyanusitást.

A viadal sokáig tartott. Wurmbrandt támadásai hevesek, gyorsak és erősek valának. Wesselényi érzé,

Digitized by Google

hogy bénult kezében nincs elég erő a vágások elhárítására. Először nyakán kapott sebet, azután mellén keresztül egy hosszu vágást, mely egész testét azonnal elönté vérrel. Végre balvékonyán vágta meg ellenfele ügyes kardja. E seb nyilását Wesselényi még a viadal hevében balkezével összeszoritá, hogy a vérzés legalább e seben át gyengébb legyen.

Wurmbrandt a viadal hevében nem is gondolt arra, hogy a szurás is szabad. Támadásai közt két izben a szurásra tökéletesen föltárta magát Wesselényi előtt ugy, hogy ez könnyen leszurhatta volna mindkét izben. De Wesselényi nem használta fel ez esélyeket szándékosan azért, hogy Wurmbrandt bocsánatkérését hasonló nemességgel viszonozza.

Hanem e helyett harmadik sebje után ő is támadott, észrevevén már ekkor, hogy az ezredes gyenge a védekezésben. Első sikerült támadásánál kardja lappal esett az ezredes felkarjára. Második sikerült támadásánál az ezredes négy ujját levágta, ugy hogy ennek kezéből kiesett a kard s keze is azonnal lehanyatlott. Sőt mikor jobb kezefejének ujjatlan csonkatörzsét megpillantotta: ájulásszerü szédülés fogta el s elesett volna, ha a segédek hozzá nem ugranak s fel nem fogják.

A párbajnak vége volt.

Mikor a vérzéseket elállitották s a sebeket bekötözték az orvosok s a teljes kibékülés létrejött, Wesselényi figyelmezteté az ezredest, hogy két izben leszurhatta volna.

»S miért nem tette?« — kérdezte Wurmbrandt.

Digitized by Google

»Hogy az ön bocsánatkérését meghálálјam.«

Wurmbrandt érzékenyen megköszönte e nagylelkűséget. S azután némi gondolkozás után hozzátette:

»Alig bocsátják meg nekem, hogy önt a másvilágra nem expediáltam.

Wesselényi mosolyogva mondá: »Talán eszükbe jut, hogy kettőn állt a vásár.«

Sohase kérdezte és az ezredes se mondta soha, hogy kik hát azok, kik meg nem bocsáthatják, hogy Wesselényi élete ki nem oltatott.

Wurmbrandt egész eljárása megczáfolja azt a véleményt, mintha ő valaki által felbujtva politikai érdekből czélzatosan tört volna Wesselényi életére. De szavai bizonyitják, hogy felsőbb körök szivesen számitottak arra, hogy kardja által a magyar ellenzék hatalmas vezére el fog vérezni. Igy vélekedett Wesselényi. Igy volt meggyőződve az akkori nemzedék.

Minő fenséges öröm volt az, melylyel a nemzet jobbjai Wesselényit épen és diadalmasan visszatérni látták! Máskor talán közlök részleteket e szép napokból. Április 24-én már Pesten volt s az ünnepeltetés boldog perczeit arra használta s tevékenységét a haza közügyeiben ujolag azzal kezdé meg, hogy április 28-án Kossuth Lajost a nemzeti kaszinó tagjai közé bevezette. Ezzel állt boszut ellenségein s az udvari párton.

* * *

Leirtam a bajvivás történetét hidegen, szárazon, a megtörtént esemény személyi és tárgyi adatait rideg

Digitized by Google

egyszerüséggel közölve. Még a költészet napsugarait se engedtem ráverődni, még a nyelv és irásmód szépségeivel is fukarkodtam a leirásban. A hetven év előtti kornak nyelvén akartam az esetet lehetőleg elbeszélni.

Mocsáry Lajos nemes barátomat a történelmi emlékezeten s a hazafiui ragaszkodáson kivül némileg még családi érzések is kapcsolják Wesselényihez. A nagy történelmi alak özvegyét ő vette feleségül s boldog családot alapitott vele. Ő azt mondta, mikor történetemet olvasta:

— Szinte kár volt megirnod. A bajvivás története minden szavában igaz, de a hagyomány nem igy tartja. A hagyomány, a honfilélek gyönyörü hőskölteménynyé alakitotta azt a bajvivást, hagytad volna meg annak. Minek nagyitó üvegen át vizsgálni a nemzeti ábrándokat?

Ez is igazság, de nem az egész igazság. Nem egy okom volt az egész igazság megirására.

A bajvivás okainak s ürügyeinek eredeti keletkezéséről s okairól a mai nemzedék nem tud már semmit s hetven év előtt is csak néhány beavatott férfi tudott.

A mai nemzedék emlékezetéből az erdélyi alkotmány és országgyülés szerkezetének s működésének képe is már meglehetősen elmosódott. Ezt a képet is fel akartam üditeni.

S azután a történeti igazság a maga eredeti tisztaságában mindig elegendő ok arra, hogy himezetlenül állitsuk a nemzet elé.

Digitized by Google

Az az igazság nem is árt Wesselényi emlékének. Se történeti alakját, se egyéniségét nem teszi kisebbé. Sőt egyéniségének különös dicsősége.

Wesselényit akkor a bécsi hatalom kegyetlen üldözőbe vette. Szinte a Martinovics-féle szomoru történetet akarta vele ismételni. Összefüggött ez a gonosz hadjárat Kossuth elfogatásával, az ifjak pörével s a szólásszabadság ellen intézett hatalmi merényletekkel.

Wesselényi akkor a nemzet egyik vezére volt Széchenyivel s Deákkal. Kossuth vezéri szerepe csak tiz év mulva kezdődött. Az udvari párt s Wesselényi barátai közül mindazok, a kik lassanként az udvari párthoz akartak közeledni, Wesselényit még a férfias önérzetében is meg akarták sérteni s a nemzet előtt is sárral hajigálni. Azért suttogták róla, hogy ő Nopcsa elől, komoly bajvivás elől meghátrált. Wesselényiről ilyet hirdetni! Hitvány és őrült dolog. De megtörtént. De Wesselényi a nemzeti eszmék hőse is volt. A mikor tehát épen Wurmbrandttal, a hadsereg egyik leghiresebb vivójával kereste a bajt: nemcsak férfias önérzetét, hanem a nemzeti eszmék hősét is meg akarta a rágalomtól menteni.

Sikerült neki. E bajvivás tehát egyéniségével s egész közéletével egybevágó dicsősége.

Gyorsan képződő közvélemény akkor nem volt. A hirlapokat sulyos sajtóczenzura hallgatásra kényszeritette. A nemzetnek csak szük rétege érdeklődött élénken az országos közdolgok iránt. Csak a követek, a táblabirák, a jurátus ifjak s a kormányzás főbb

Digitized by Google

emberei voltak együtt a politizáló nemzet. A hires bajvivás ezer változatu alakban lett szóvá a nemzet előtt.

Bérgyilkosról beszéltek, a kit a bécsi udvar ösztönzött a legdicsőbb hazafi elpusztitására. Bajvivás lett volna a gyilkolás módja. Wesselényi azonban összeapritotta a német katonát, a ki ellene vállalkozott.

Ez volt a legjobban elterjedt változat. Ez azonban nem volt igaz. Pedig apám is igy hallotta jelentékeny férfiaktól Balaton-Füreden az 1836-ik év nyarán.

Mily édes és meleg hazafias rajongás vette körül akkor Wesselényi fényes alakját! Nemzedékünknek alig lehet arról már a mai számitó korban fogalma. Jókai más nevek alatt s más körülmények kapcsán leirja a bajvivást Kárpáthy Zoltán czimü regényében. És pedig oly módon, a miként annak hire még husz év mulva, 1856-ban is fennállott.

Digitized by Google

TÓTH KÁLMÁN.

(Tóth Kálmán jeles költőnk s egykor talán legnépszerűbb költőnk. Született 1831. évi márczius hó 30-án, meghalt 1881. évi február hó 3-án. Együtt voltunk a törvényhozás tagjai. Nem egy táborban voltunk, de nagyon szerettem.)

Meghalt. El fogjuk temetni, el fogjuk feledni. Mi, a kik barátai, a kik kortársai valánk, a kik melegedhettünk érző nemes szivének tüzhelyénél, mi még megemlegetjük őt. Azt a vídám gyermekkedélyt, azt az örökké lelkesülő gyöngéd szellemet, azt az ábrándos és mégis mosolygó arczot, azokat az élénk szemeket, melyek vagy meredten néztek a láthatatlanba, vagy örök mozgékonysággal vizsgálták az embereket, mi még sokszor fölidézzük magunk elé, magunk közé. De a nemzedék, mely utánunk jő, nem fog róla tudni semmit.

Pedig költeményei századokig élnek. Oh, de ezek csak költemények, melyeket a nemzeti szellemnek uj fordulata, uj költőgéniusznak teremtő ereje visszaszorithat az irodalomtörténet szűk könyvesházába. És e miatt akkor nem lészen semmi kár. Hanem, hogy egy olyan embernek, mint ő volt, oly gyorsan el kell és el lehet mulni: az a pótolhatatlan veszteség.

Digitized by Google

Mert benne az ember volt páratlan, a költő csak egyike a kitünőknek.

Jó, szelid, nemes, szeretetreméltó. Mint egy kedves gyermek. Sohase volt ember, a kire ő irigykedett volna; sohase volt ellensége, a kit ő gyülölni tudott volna; sohasem volt gyönyörüsége, tehát szerepe sem az irodalomnak és politikának hercze-hurczáiban, még azok is, kiknek kritikusa volt valamikor, szerették őt, habár kritikája halálát okozta is a műnek, mely kezei közé vetődött. Egy dal, egy mosoly, egy élcz: ezekből állott összes hadfelszerelése az életnek, az irodalomnak és a politikának harczaiban.

Az utolsó tiz-tizenkét év óta elmaradt a kortól. Ő is érezé, mi is láttuk, mindenki észrevette, habár neki talán senki meg nem mondá. A költői ér még néha felbuzogott benne, Deák Ferencz emlékére irt költeménye még kimagaslott versenytársai közül, itt-ott a hirlapokban még elolvastuk egy-egy kisded dalát, de már mindez csak ugy tünt fel előttünk, mint mikor a messze távolban, a puszták szélén, gyermekkorunkban jól ismert, rég nem hallott, régóta pihenő furulyahang zendül meg előttünk, mely elhangzik nyomtalanul s mely csakis arra való, hogy a régi multnak édes emlékét költse fel szivünkben.

Az ő költészetének aranykora ott kezdődött, a hol a függetlenségi harcz mennydörgésének utolsó moraja elnémult és ez aranykor ott végződött, a hol az alkotmányos élet gyári zaja, gépies zakatolása elkezdődött. 1850-től 1865-ig. Midőn kényuralom feküdte meg az

Digitized by Google

országot; midőn elnyomták a magyarnak nemzetiségét; midőn minden honfi együtt siratta a multat s egyetértve remélte és munkálta a jövendőt; midőn még nem volt pártviszály; midőn még a politika nem életmód és nem üzérkedés volt, hanem nagy honfilelkek ideáljainak nemes harcza: érező lelkében akkor támadtak azok a költemények, melyekre mi, annak a kornak gyermekei oly édesen és oly bánatosan emlékezünk vissza.

Minő költemények voltak azok! Minő hatásuk volt azoknak a magyar társadalomra! A szerelem költészetének legremekebb termékei minő jelentéktelenek, minő semmik most, ha a hatás fokozatát mérlegeljük, Tóth Kálmán dalaihoz képest!

Ezelőtt három évvel, midőn költeményeinek gyüjteményes kiadása megjelent, végiglapoztam ezt a könyvet s gyermekkorom emlékeiként fölkerestem benne azokat a dalokat, melyek átmentek a nép ajkára és a nép szivébe. És összeszámláltam azokat.

És ugy találtam, hogy Vörösmarty, Petőfi és Arany, e három költőóriás összevéve nem adott annyi népdalt a magyarnak, mint maga Tóth Kálmán.

Csodálatot gerjesztett bennem a fölfedezés. Hiszen a kritikusok azt beszélték belém, hogy ő csak Petőfi iskolájának lantpengetője, semmi egyéb s hogy őt ama három klasszikus alkotóhoz még hasonlitani is szentségtörés.

Hát hiszen a műbiráknak igazuk lehet. Én most velük vitatkozni nem akarok, nem is tudnék, idejét

Digitized by Google

sem látnám. Tudom, belátom, hogy a költői alkotások örök műbecse és korszerü hatása nem mindig jár együtt, sőt gyakran szemközt áll egymással. Sőt érzem, hogy ma deresedő fővel és hamvadozó szivvel az a dal: »Fütyöl a szél, az idő már őszre jár« kissé másként hangzik fülemben és szivemben, mint ezelőtt huszonöt évvel és nagyon is megengedem, hogy Tóth Kálmán géniusza csakis korának és akkori elnyomott nemzetének dalolt és nem az egész világnak és nem az örökkévalóságnak.

De hát én itt csak azt akarom fölemliteni, hogy a mikor nem volt szabadság és nem volt politikai közélet; a mikor baráti találkozás, családi együttlét, zárt körben zajongó ifjuság vidám mámora volt csupán megengedve; a mikor a nemzet nagy része kezdett kétségbeesni s kezdte nyügzött sorsát olyannak tekinteni, a mely többé meg nem javitható; a mikor Petőfi már ott pihent a Küküllő-partján, a fehéregyházi csatatér zöld pázsitja alatt, Vörösmartyt némává tette az elbirhatatlan honfifájdalom, Arany késónek tartotta biztatni a kidőlt fa ágát, az elfonnyadó nemzeti érzületet, hogy virágozzék megint, Tompa pedig megkérte a bujdosó gólyamadarat, hogy a midőn találkozik a nemzet számüzöttjeivel, el ne mondja nekik, hogy mi itthon pusztulunk, veszünk s mint oldott kéve, széthull nemzetünk: akkor előállott Tóth Kálmán s mint hajnali csöndben a pacsirtadal s éjfél homályában a pásztortűz, dalolni és örvendeni és fölmelegedni tanitá buslakodó nemzetét.

Digitized by Google

Eltalálta az igazi hangot. Jobban eltalálta, mint kortársai bármelyike. Nem siránkozott a multon s nem a jövő század számára készitett zenét. Volt a társadalomnak két eleme, mely nem esett kétségbe, mely élni és örülni akart s mely ösztönszerüleg szilárditá a nemzet számára a jövendőt. A nép és a serdülő mivelt ifjuság. Ezekhez fordult, ezek számára dalolt a költő. És volt idő és voltak évek a nemzet történetében, a mikor az ország északi határaitól a déli határokig s kelettől nyugatig vasárnap délutánján a magyar nép s vidám összejövetelen az ifjuság mindenütt Tóth Kálmán dalait énekelte, mintha csak e dalok önszivéből fakadoztak volna. A szerető párok az ő költeményeiből irtak egymásnak emléklapot, ifju iróknak egész serege támadt nyomában s pengeté a lantot előtte, utána és körülötte és az élemedett nemzedék, melynek mulatságait Csokonay, Kisfaludy, Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi füszerezték, egyszer csak csodálkozva, ámulva vette észre, hogy uj hajnal támad, uj napsugár ragyog, lányok és legények szivéből uj érzések fakadoznak, ujra megszületett a költő s hogy az elfojtott hazafiság magas költészete mellett a szerelem dalai kelnek életre, mint borongó tölgyes oldalán a mezők illatos virágai.

Az alkotmányos korszak kezdete óta mindennek vége lett. Élt még és alkotott a költő akkor is. Alkotásai közt voltak nagybecsüek, voltak páratlanok, honfielégiái, honvédemlékei megragadják lelkünket e korból is, de az ő korszaka végkép lehanyatlott. Az utolsó tiz-tizenkét év már csak gyenge visszfénye a mult dicsőségének.

Digitized by Google

Paloták fedele alá nem rak fészket a csalogány s a politika hatalmasaihoz nem szegődött Tóth Kálmán. A veréb is az éneklő madarak seregéhez tartozik, de énekéért megkivánja és elfogadja a telt szérüt, a magdús asztagot. Ő nem értett a verebek ügyességéhez s nem is tartá magát méltónak azok szerencséjére. Énekelt, midőn arra szive kényszerité s kényszerité szive, midőn éneke jól esett a nemzetnek.

Szegény örökalvó költő! Nagyon jó volt elköltöznöd most már. E korszak nem volt már a tied s te nem voltál a korszaké. Megtagadtátok, elhagytátok egymást. A korszak hatalmasabb volt, mint te, el tudott felejteni téged. De te igazabb és nemesebb voltál hanyatló korodnál. Oly igaz és oly nemes voltál mindig, mint ifjuságod aranynapjaiban; mint akkor, a mikor oly sok örömöt, oly sok vigaszt nyujtottál nemzetednek.

Köszönetünk, áldásunk kisér hosszu utadon.

Digitized by Google

AZ A PATAKI DIÁK.

(Böszörményi László. — A testvérek. — A pataki diák. — Beáll huszárnak. — Huszonhét esztendeig nem látták otthon. — A mikor lopott. — Bónis Samu. — Hogy járta Böszörményi Dani a toborzót? — Elmult mindenki.)

A százhetvenöt huszár! A dicsőséges emlékezetü Vilmos-huszárok! Megirtam azt a történetet, a mikor ott hagyták az orosz határt s hegyen-völgyön, vizeken és havas, szirtes, uttalan hegytetőkön át hazajöttek üldözött magyar fajuk védelmére. Éheztek, fáztak. Maguk, lovuk halálra vált. Ellenség földén, ellenség tüzében; mégis jöttek, viaskodtak s legyőzték a halált. S megjött mind, maga is, lova is.

Ott volt köztük az a pataki diák. A neve Böszörményi Dani. Se eredetéről, se az eset után való életéről nem tudtam semmit. Sárospataki barátaimat kértem meg: keressék ki a kollégium régi könyveiből, ki volt, honnan való, kik voltak szülői, él-e még vagy meghalt, mi lett utóbb életének változata? Hadd járjak azután utána. A nemzet kincsei közé tartozik a nemzet hőseinek emlékezete. Azért a pataki diákét is megmentem, ha meg tudom menteni. Gyulaházáról, Szabolcs

Digitized by Google

vármegyéből, Somogyi Sándor buzgó honfitársamtól megkaptam a választ. Elmondom hát a hős további történetét haláláig.

Olvasóimat pedig arra kérem, ne mosolyogjanak, ha én kis embernek, közönséges huszár-káplárnak is megirom életét. Szivesebben irom meg, mint mágnásét, miniszterét, bankár urét. Ezek az igazi kisemberek. Az a pataki diák nemzetünknek hőse, honszerelmének áldozata, fajunknak örökké ragyogó dicsősége. Hogy ragyogását a közélet és az irodalom ködös, füstös, poros, szemetes levegőjében nem látjátok: nem az ő hibája. Olvassátok csak el a »Százhetvenöt huszár« történetét. Legszebb munkámnak vallom. Abból megtudjátok, ki volt, mi volt az a kis ember.

Ki volt Böszörményi László? Ezt már jól tudják öregeink mind az ország határain belül. Honvéd volt, rettenthetlen hazafi volt, Szabolcs vármegye képviselője volt, Kossuth eszméinek hirdetése miatt börtönt szenvedett. Nagy beteg volt, a mikor elzárták Ha kiszabadul: megmarad, ha bezárva lesz: meghal. Mindenki tudta, ő is tudta. Tisztes kormánya volt az országnak. A kormány megizente neki, hogy ha nem ő, hanem akármelyik barátja ezt a két szót aláirja: kegyelmet kérek, — nyomban eleresztik. Nem irta alá s nem engedte, hogy egyetlen barátja aláirja.

— Kérni? Én nem kérek senkitől semmit. Kegyelmet pedig azért se kérek, mert én cselekedtem igazságot.

Inkább meghalt ott a börtönben. Szegény jó Viktória huga ápolta ott utoljára.

Digitized by Google

Hát ennek a Böszörményi Lászlónak volt vagy három évvel idősebb testvérbátyja az a pataki diák, az a Vilmos-huszár.

Szülei, előkelő tisztes nemes szülők Kopács-Apáthiban laktak Szabolcs vármegyében. Hat gyermekük volt, három fiu, három leány. A legidősebb gyermek: Dani, a pataki diák, 1822 körül születhetett s ha élne, most régen túl volna a nyolczvan éven.

Idején feladták a pataki kollégiumba tanulónak. Nem volt jó tanuló, nem akart tudós ember lenni, e miatt szüleitől s testvéreitől sok szemrehányás érte.

— Igazságuk volt — ugy mondta később már mint öreg huszár. — Beismerem, hanyag rossz tanuló voltam, Sáros-Patakon mindig jobb szerettem a huszárok gyakorlatait bámulni, mint a kiadott leczkét tanulgatni. Apám szigoru ember volt, méltán ért szemrehányása, de végre is, minek akart belőlem tudományos embert nevelni? Összedülne a világ, ha mindenki tudós ember lenne.

Hanem azért csak, bár lassacskán, osztályról-osztályra előbbre ment.

Három évvel később ő utána föladták a kollégiumba diáknak Laczi öcscsét is, a későbbi hires függetlenségi képviselőt. Ebből származott a veszedelem.

Együtt élt, együtt lakott a két testvér. Dani a hanyag tanuló és Laczi, a mintaszerü, jó tanuló. Laczi rendesen végezte a tanuló éveket. Dani el-elmaradt egy osztálylyal. Elvégre az oratorságban összeértek, egy osztályba kerültek. Laczi ott is első eminens lett. Dani pedig

Digitized by Google

az utolsó diák. Noha már öreg diák s az első eminensnek idős testvérbátyja.

Ezt már nem lehetett elszenvednie. Bántották is a nebulók, nevettek is rajta. Otthon se lehetett maradása.

Mit tehetett mást? Beállt huszárnak önként. Szivelelke ugyis odavonzotta már kis gyermek-kora óta. Igy állt boszut a világon.

Otthon, Apáthiban, mikor már ökölnyi gyermek volt, fölmászott a ló hátára. A paraszt gyermekekkel együtt csatangolt a mezőkön. Nyereg se volt, kantár se volt, de sokszor még kötőfék se volt, csak a ló sörényébe kapaszkodott, ugy ügetett, vágtatott, nyargalászott s ugratta át az árkokat, gödröket, ösvényeket. Lehetett e belőle más, mint huszár?

1842-ben csapott fel katonának. Természetesen közlegénynek. De azért ezen túl lóhátról nézte a világot. Kivált Laczi öcscsét, az első eminens tanulót. Meg azt a többi vihogó diákot. Most versenyezzenek vele, ha van lelkük a csizmaszárban. Vitéz lesz, hős lesz, apritja az ellenséget, csak legyen rá alkalom.

Mig szabadságharczunk ki nem tört, 1848 végeig nem jött meg az alkalom. Akkor is messze földről, Oroszország határairól, keserü szenvedések árán kellett az alkalmat neki magának megszerezni. A hogy a Százhetvenöt huszár történetében elbeszéltem.

A szabadságharcz végén ő is ugy járt, mint bajtársai. Besorozták az osztrák hadseregbe s ezredét eltették az isten háta mögé, valahova Csehországba. Kurucz magyarsága miatt üldözték, sanyargatták, közlegénynyé

Digitized by Google

szoritották le, de utóbb mégis csak káplárságra emelkedett. Szinte nevetett rajta, a mikor már nem dudolhatá Petőfi dalát s nem érezheté a nagy költő katonasorsát:

— Egész a közlegénységig fölvivém!

Egyszer csak otthon termett. 1857-ik évi deczember hó 3-án hideg, téli napon érkezett meg Apagyra Borbála névestéjére. Ott terem a rokonok és ismerősök előtt délczeg lépéssel, kemény tekintettel, sarkantyus csizmáit hangosan összeütve.

Senki se ismert rá.

Közel husz éve nem látták már testvérei, barátai. Tejfeles száju pataki diák volt még, mikor utoljára látták, utoljára ölelték, csókolták. S ime, előttük áll a jövevény, a ki 1840 óta nem látta szülőföldjét.

Kemény, zömök termet, kopaszodó fej, hatalmas bajusz, huszárosan kihuzva. A bajusz a két vállát veri. Semmi szakál. A másik két Böszörményi-testvér otthon szakált szokott ereszteni. A hires képviselőt legalább ugy ismertük. A jövevény arcza fekete a naptól, hidegtől, vihartól, csaták emlékeitől, keserü viszontagságok árnyékától.

Bizony ugy volt az. Tizenhat évi katonaság, viharos háborunak száz csatája, osztrák hadsereg magyar gyülölete: ennek minden nyoma ott élt az arczon, a katonás élemedett férfiu szigoru arczán. Hova lett annak a régi pataki diáknak édes, piros, mosolygó ifju arcza?

De hát utóbb mégis csak megismerték. Kivált mikor elkezdett mesélni! Hát még a mikor elkezdte járni toborzó tánczát!

Digitized by Google

— Dani bátyánk! Dani bátyánk! A mi jó Dani bátyánk!

Mert mindenik igy szólitotta, igy szerette, igy rajongtak érte mind az egész vármegyében.

Csodálatos történeteket mesélt, de mindig katonaéletéből. Igaz történet volt az mind. A Galicziából hazatérés. A 48—49-iki téli hadjárat. Bem apó tüneményes csatái. A nagy nemzeti bukás. A magyar fiuk üldözése az osztrák hadseregben. A sok szenvedés. Mind igaz volt ez. De a lanyha kor lanyha nemzedéke csak mesének, csak a huszárkáplár gyönyörü mókáinak tartotta a hős emlékezéseit. De azért mohón lesték, lelkükbe vésték minden szavát. Minél többet mesélt, annál jobban szerették.

Elmondom egyik meséjét.

— Bukoveczék országában jártunk, fiaim. Isten, ember elhagyott már bennünket, de mi csak jöttünk hazafelé. Utánunk az ellenség, előttünk az égig érő hegyek. Se magunk, se lovunk nem evett már két nap óta. Nem is a ló hátán ültünk, hanem a lovat kantáron vezettük magunk után. Igy értünk egy bukovecz faluba. Most pedig, hogy eszembe jut, megmondom fiaim, őszintén, engem ne dicsérjetek, ne ünnepeljetek, ne köszöntsetek föl, mert én bűnös ember vagyok, én már loptam életemben, tolvaj voltam, a ki pedig lopott, az már bűnös ember. Itt történt velem ebben a faluban. Szomjas voltam; — éhség, szomjuság, a pokol tüze égette a torkomat. Látok a faluban, rongyos ház udvarán csuf vén oláh asszonyt. Odaszólok

Digitized by Google

Sorka Bandinak, — fogd csak, pajtás, a lovamat, hadd ugrok be ide a vén asszonyhoz egy ital vizre. Bemegyek. Tisztességgel megkérem a vén asszonyt. Szivesen megy hátrafelé a forrásvizre egy korsóval. Körülnézek. A pitvarban, falóczán valami szakasztóruha-félét látok. Meglibbentem. Hát uramfia: egész kenyér van alatta Málékenyér kukoriczalisztből való, mégis kenyér. Hejh, fiaim, elkeritem az áldóját, hogy mert ez a kenyér a szemem elé vetemedni? Éhes voltam, mint a gazdátlan kutya. Megnéztem az ellenzőmet, mekkora darab kenyér férne oda? Biz odafér a fele kenyér. Elő azzal a bicskával. Szép, csillagos nyelü régi bicskám, melyet még Patakon szereztem, országos vásáron, őriztem gondosan, meg is őriztem mind ekkorig, ez volt az apai-anyai örökségem, hazámból, szülőföldemről minden kincsem. A kenyeret bizony két darabra vágtam s felét magamnak eltettem. Épen visszajött a vénasszony, korsójából nagyot huztam, nem szóltam neki semmit. De a mint a kapuján át az utczára érek: eszembe jut, mit cselekedtem. Hajh a hét szakramentumát ennek a vén oláh asszonynak! Ha ez most meglátja kenyerét, nyilván megtudja, hogy fele kenyerét én loptam el. Mit csináljak? Megtapogatom zsebjeimet. Üresek, mint a mennyországban a papok akla. Megnézem a tarsolyt, abban sincs más, mint a pipa, az is üres. Semmim sincs, csak a bicskám. Hejh, édes bicskám, ide vele! Meg kell tőled is válnom. Visszasompolygok a vén asszonyhoz. Nem szólok neki semmit, csak neki adom a bicskám. Ugy megörült neki, ugy nevetett

Digitized by Google

az én kedves bicskámra, akkora lett a szája, mint egy itató-vályu. Igy történt ez a dolog, fiaim!

Dehogy hitték ezt el hallgatói.

Pedig igaz tanuja volt. Sorka Endre, egykori bajtársa, a ki a lovát fogta, mig ő inni bent járt a vén asszonynál. Ez is odakerült utóbb Szabolcsba, ez is szabolcsi volt. Odavitte hozzá a kukoricza-kenyeret. Az is éhes volt, mint a farkas. Elpanaszolta neki a lopást s a kettétört kenyér felét neki adta.

— Annál jobbat se az előtt, se azóta soha nem ettünk!

De tanui közt ott volt Bónis Samu is, az 1839-iki országgyülés hires szabolcsi követe, vezérember, parancsoló szellem, Deák Ferencz benső barátja, 1848—49-ben kormánybiztos. A ki 1848. évi deczember hó végén a szent koronát Debreczenbe szállitotta. A mérhetlen értékü nemzeti ereklyét nagyon féltette. A szolnoki vendéglőben éjszakáztak, nem mert elaludni, hátha a kincset ellopná valaki. Mit tett tehát? Fejére vaskos, busa, gömbölyü fejére tette a szent koronát s ugy ütötték a kártyát reggelig. Azóta se volt az a korona más fején, csak Ferencz József fején. El is itélték Bónist halálra, azután kegyelemképen hosszu várfogságra. Ott morzsolgatta napjait és éveit a Josefstadti osztrák várban. Akkortájban szabadult, a mikor Böszörményi Dani. Szabadulása örömére egykori országgyülési jurátusa Apagyi Antal ügyvéd nagy családi ünnepet tartott Apagyon. Ott találkozott Bónis Samu a pataki diákkal, a vén huszárral. Elhallgatta meséit, elandalodott ősi

Digitized by Google

remek tánczán, utóbb felugrott a hires követ és vezérember, agyonölelte, agyoncsókolta Böszörményi Danit.

— Bizzunk Dani öcsém a jövőben. Él még a magyarok Istene!

Ilyen tanuk mellett nem csoda, ha mind az egész vármegye rajongott Dani bátyánkért. Nem volt az igazi mulatság, a hova őt el nem hivhatták. Az első felköszöntő mindig neki szólt.

Hanem ha toborzóját látták: ott elnémult mindenki. A ki azt a toborzót látta: istennek minden gyönyörüségét végigérezte szivében.

Sohase járt másban, mint sarkantyus csizmában. Hangos aczélból volt sarkantyus pengéje, sirt a nyomában a szoba, még az utcza is, a merre járt.

Sohase tánczolt nővel.

— Nem tud az asszony huszárosan lépni!

Ez volt a kifogása. Mindig magányosan járta a toborzót. De a mikor ő járta, más akkor nem is járta. Félreálltak ifjak, vének, nők, férfiak s nézték Dani bátyánk toborzóját. Minő tánez volt az! Az a magányos toborzó! Daliás ősapáink örökre elfeledett hősi vigadója.

Ezelőtt vagy negyven évvel toborzó huszárcsapat jelent meg Nyir-Bátorban. Talán több éve is már. A mexikói császár számára toborzottak önkéntes huszárokat. Szólt a zene a piaczon, villogtak az icczés üvegek, pengtek a sarkantyuk, büszke tánczokat büszkén jártak a huszárok. Szemre való fiuk voltak. Toborzót járni nyáladék legényt nem küldenek.

Véletlenül odavetődik Dani bátyánk.

Digitized by Google

Megnézi a huszárlegényeket és a toborzót. Félrevágja pörge kalapját s megsodoritja jobbról-balról arasznyi bajuszát. Int a czigánynak, hallgasson el. A czigány elhallgat.

De az őrmester rárivall Dani bátyánkra.

— Mit akar kelmed, öreg?

Dani bátyánk lenéz a porba. Ott látja valahol az őrmestert. S aztán felel neki.

— Hát, fiam, nem igy kell ezt a dolgot csinálni, hanem igy ni.

Int a czigánynak s az rákezdi Bihari hatvan legényes toborzóját.

Elkezdi járni az öreg huszár. Az igazi toborzót, a maga deli tánczát.

Néz az őrmester, néznek a huszárok. Ilyet még nem láttak soha. Nem tudnak szólni. Könycsepp gördül le arczukon. Tolong a sokaság. Összefut a város. Böszörményi Dani mutatja meg, hogy kell járni a magyar toborzót.

De viharként tör ki a lelkesedés. A huszárok odarohannak hozzá. Ölelik, csókolják, vállukra veszik, ugy dicsérik, ugy imádják.

Ugy tudták meg, ki volt egykor Böszörményi Dani.

* * *

Elmult ő is.

Elmult ez a Böszörményi-nemzetség is. Egy testvér se házasodott meg, egy leány se ment férjhez. Pedig szép és jó leányok voltak, kérők rajzották körül őket.

A leányok neve volt Diána, Éva, Viktória. A két

Digitized by Google

utóbbit kedveskedő néven csak Évusnak és Viktusnak nevezték. Viktus kedves László bátyját ápolta a fogházban. Addig élt, mig bátyja. Azonnal halála után csakhamar elhunyt ő is. Évus is hajadon fővel hunyta le szemeit örökre.

Diána már mint idős hajadon ment férjhez. Volt egy leánykori lelkes barátnője. Apagyi Amália. Hitregébe való, a hogy a két leány szerette egymást. Amália férjhez ment Litkei Tóth József patrohai kálvinista paphoz s espereshez. Korán elhalt s két árvája maradt. Haldoklásakor az volt végső szava, hogy két árvájának csak Diána lehetne édes anyjuk, ő csak akkor érezné magát nyugodtan a másvilágon.

Utolsó szó szent szó. Diána sok keserü édes vonakodás után anyja lett a két árvának, felesége az özvegy apának. De az édes férj nemsokára, alig öt év mulva meghalt. A jó Dani bátyánk ekkor Diána hugához költözött a gazdaságban segiteni. Ez se tartott sokáig. A két testvér is elhunyt nemsokára.

A hat Böszörményi testvér közül ma már csak a legifjabb fiu él; Antal, öregen, agglegényül.

Egyiknek sincs maradéka.

Mintha egészen el kellene pusztulni az ősi fajnak!

Digitized by Google

HOGY HAL MEG A VILMOS-HUSZÁR?

(Herman János születése, gyerekkora. — Felesége lesz a szép örmény leány. — Veszprémbe kerül. — Honvéd huszárkapitány lesz. — Balesete. — Türhetetlen kinjai. — Hogyan hal meg a Vilmos-huszár?)

Megint visszatérek a Százhetvenöt huszár hőstörténetére. Most már utoljára. Sok kérdést intéztek hozzám, mi lett a vitéz őrmesterből, a ki a huszárokat hazahozta messze földről, idegen országból? Megtudtam. Elmondom. Szép élet, szép halál annak az őrmesternek élete-halála.

Székes-Fehérvárott született 1818 ban. Szegény szülők gyermeke. Iparosságot tanult, mesterlegény lett. De a mire husz éves lett: szüknek érezte a műhelyt. Toborzó huszárok mulattak a vármegye háza előtt, délczeg legények rakták a ropogóst, beállott közéjük. 1838-ban történt. Hat év mulva őrmester lett. Első katonája annak az ezrednek. Hogy szerették, hogy követték legényei: a Százhetvenöt huszár történetében elbeszéltem.

Házassága is kedves történet.

Emlitettem talán már, hogy Máramaros vármegye

Digitized by Google

urai, a mint a huszárok hazaértek, a hires őrmestert, Herman Jánost ott fogták Szigeten, hogy csináljon nekik huszárt a javából, nem is egyet, nem is százat, hanem egész ezredet fajunk, hazánk, szabadságunk védelmére. 1848. évi deczemberben kezdte meg a legények és lovak oktatását.

Ott volt a szállása Korbuly Karácson uramnál. Örmény volt, de jó magyar volt és bölcs ember volt a házigazdája. De áldott jószivü, jólelkü asszony volt háziasszonya is. Hát még leányuk Rozália. Ragyogott a szépségtől s angyalszive jóságától. Csoda-e, ha a deli huszárőrmester s a derék, szép hajadon megszerették egymást.

Herman János megkérte a leány kezét szülőitől.

— Szivesen, szivesen, de nem lehet az. Huszár vagy, katona vagy, elmerülsz a nagy világban, oda mégysz a véres csatába, se életed, se halálod, mit csinálnál a feleséggel, mit csinálnál a mi leányunkkal? Nem megy az el hozzád.

Igy beszélt a jámbor örmény, a ki a mellett még gróf Teleky Jánosnak volt jószágkormányzója. De megfelelt rá Herman János.

Odahivták a leányt. A leánynak akkor már maguk között Hollósy Rozália volt a neve. Korbuly örmény szó, azt teszi latinul, a mit a Corvinus s azt teszi magyarul: Hollós.

Azt mondja a deli őrmester a leánynak:

— Rozália, eljösz-e hozzám mátkámnak, hites asszonyomnak, örök szerelmemnek?

Digitized by Google

— Elmegyek!

— Messze földre térek, háboruba megyek, a vezér parancsol, se tanyánk, se békességes nyugodalmunk; követsz-e engem, hű maradsz-e hozzám?

— Követlek, hű maradok!

— Véres csatákba kell mennem, dühös ellenséggel viaskodnom, ápolsz-e, ha csonka leszek, béna leszek, befogod-e két szemem, ha meglep a halál?

— Melletted maradok életben-halálban.

Sirt az örmény és a felesége, de áldását adta mind a kettő a szerető szivekre.

Igy történt házassága.

Hadnagy lett az őrmester, még ott Máramaros-Szigeten. De alig képezte ki két század huszárját, már el kellett mennie a háboruba. Bem táborában harczolt, huszonegy csatában vett részt, dicsőséget szerzett minden csatájában. Felesége ott volt vele mindenütt. Csaták után viditotta; ha elfáradt, megnyugosztotta; ha elbágyadt: jó szóval és édes csókkal megerősitette.

De el nem hagyta felesége az osztrák katonáskodás nyomoruságaiban se. A függetlenségi harcz után ujra besorozták s közlegénynyé tették a huszárhadnagyot. Igy nyomorgott Csehországban, Galiczióban az 1851-ik év végeig. Akkor szabadult meg.

Hazajött édes szülőföldjére, Székes-Fejérvárra. Ott nem talált foglalkozást. Átrándult Veszprémbe. Ott nyitott lisztkereskedést és gabonakereskedést. Ott ismertem én meg 1862 után.

Digitized by Google

A mikor az uj honvédséget fölállitottuk; hadnagygyá nevezte ki a király, de a gyalogsághoz. Olyan huszár, mint ő, nem lehetett gyalogos tiszt. Átment a huszárokhoz, jól elmult már ötven éves, de azért derekabb lovas tisztje nem volt honvéd hadseregünknek.

Az 1876-iki lovassági hadgyakorlatok alatt lovassági roham alkalmával elbukott lova s ő az iszonyu esés miatt sulyos belső sérülést kapott. Sok ideig gyógyitgatták, de a betegség megmaradt s napról-napra kinosabbá vált. Utóbb szabadságot kért és kapott s neje rokonai közelébe, Szamos-Ujvárra költözött.

A »kapitány urat« itt e kis városban mindenki ismerte. Hallgatagsága, csendes modora, nyugodt, lassu beszéde közmondássá vált. Ismerték egész Szolnok-Doboka vármegyében. Minő katonai mult volt az övé! Csatái, hőstettei, huszárkalandjai, szenvedései ezer számra! Mennyit beszélhetett volna, ha akart volna! De nem akart. Századjáról, pajtásairól szivesen beszélt, de saját vitézi tetteiről hallgatott. Hiszen alig tudtam rábirni, hogy az orosz határról való hazamenekülését is nekem s Jókainak elbeszélje, a mint ezt a százhetvenöt huszár történetében megirtam.

Hát hiszen meghalni meg kell. Mindnyájan meghalunk, a kik születtünk. De miért kell az ily férfiunak nyomorékká válni? S még ha ellenség golyója, vagy kardja ütötte volna sebét. Huszárdolog, katonadolog. De oly vakon, bután, véletlenül, lovának eleste miatt éveken át szenvedni a test kinjait: csakugyan rettentő végzet. Deli hősre nézve, a ki gyermekkora óta

Digitized by Google

maga teremtette meg maga számára az életet, a világot s az élet minden örömét és kötelességét.

Viselte kinjait 1879-ig. Akkor már hatvanegy éves volt. Imádott felesége naponkénti bánatát nem nézhette. Utolsó kisérletül elhatározta, hogy Bécsbe megy, orvosi műtétnek veti alá magát s ha az se használ: katonai elszántsággal vet véget mindennek.

Elemészti magát!

Hohó te hős huszárőrmester, szabadságharczunk dicső vitéze, hova gondolsz? Mit akarsz? Meg akarsz futamodni végzeted elől? A halál elől soha meg nem hátráltál s most az élettől akarsz menekülni?

Az élet nagy kötelesség. Születése pillanatában mindenki sulyos adóslevelet ir alá. Abban az adóslevélben meg van irva, hogy ekkor és ekkor, ilyen és amolyan kötelességeket kell végezni. A szülők iránt, a haza iránt, a bajtársak iránt, a feleség és gyermek iránt, a becsület iránt s az örökkévaló élet iránt. Hitvány adós az, a ki megszökik a fizetés elől.

A hős huszárőrmester nem igy gondolkodott.

Végrendeletét 1879-ik évi május 19-én megcsinálta. Azt mondja ebben:

— Isten nevében végakaratomat nyilvánitom. Annyira szenvedek, hogy azt senki el nem hiheti. Tovább nem birom. Eleget türtem, remélve, hogy betegségem jobbrafordul, de hasztalan!

Azután temetéséről intézkedik.

— Temetésem a legegyszerübb legyen. Semmi katonai jelvény, parádé, hivalkodás. Egyszerü fakoporsó. Sirom

Digitized by Google

fölé emlékkövet ne állitsanak, csupán kis fakeresztet, mint az nálunk, Dunán túl szokás.

Ezzel végzi végrendeletét:

— Szándékosan nem ártottam soha senkinek. Az isten növelje nagyra hazánkat. Éljetek boldogul!

E végrendeletben már kitör az önkéntes halál gondolata.

— Tovább nem birom.

E szó már azt jelenti.

De azért Bécsbe akart indulni. El is készült az utra. Ruha, pénz, bucsuzás rendben. Az indulás a következő napon, május 20-án lett volna.

Azonban éjjel, de kivált napközben, irtóztató fájdalmai voltak. Szinte lehetetlennek tartotta, hogy a délután 3 órai induláskor képes legyen utra kelni s képes legyen Bécsbe érni.

Ejh, mit nyavalyogjunk tovább! Tépjük össze azt a születéskor kelt adóslevelet!

De hogyan, mi módon? A Vilmos-huszár ágyban nem halhat meg, mint vénasszony. Neki se jajgatni, se kiabálni, se vonaglani nem szabad. Neki lóháton és fegyverrel kell meghalnia. Huszonegy csatában igy állott szemközt a halállal.

Kiment az ólba, megnézte még egyszer kedves hátaslovát. Jó gondolata támadt.

Fölnyergelte, fölkantározta paripáját. Magához vette kardját, pisztolyát s felült a nyeregbe.

Csodálatos ügyességgel erősen összecsatolta lábait a ló hasa alatt alkalmas szijjal. Azután a nyeregkápához

Digitized by Google

erősitette huszárdolmányát elől-hátul nyakától a kápáig, hogy ha a ló mozog is, ő maga ne mozogjon. Végül kivont kardját jobb keze csuklójára akasztotta.

— No, most jövel édes jó pisztolyom!

Hol is van hát az a kutya sziv, a mely ugy dobog és annyira fáj?

A mikor a rokonok a ló nyeritésére bementek a lóólba: ime, ott ült a hős huszárőrmester, a délczeg Vilmos-huszár akkor is a nyeregben.

Feje előrehajolva, de termete egyenesen. Csak a ló mozgása szerint mozgott kissé előre-hátra.

A földön kilőtt pisztoly. Jobb keze csuklóján kivont kardja.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Igy hal meg a Vilmos-huszár.

Ugy mondtam el, a hogy én hallottam ezt a történetet. Méltó a Százhetvenöt huszár történetéhez.

Digitized by Google

MIT NEM TUDUNK A DREYFUSZ-ÜGYBEN?

(Dreyfusz katonatisztet katonai bíróság 1895-ben árulás miatt holtig tartó számkivetésre ítélte s a bélpoklosok szigetén, az Ördög-szigeten őrizte. 1899-ben a francziа társadalom képzelhetlen forrongásba jött, a mikor az ítéletet ujra vizsgálat alá vették. — A vitatkozások zürzavarában a távolból véleményem alakult: miként lehet rájönni az igazságra.)

Dreyfusz szenved négy és fél év óta. Családjától elszakitva, vagyonától és minden szabadságától megfosztva, nevében megbecstelenitve szenved déli Amerika egyik elhagyatott puszta szigetzátonyán, a hol börtönőrein kivül egyéb élő ember nem lakik. A hova egykor a bélpoklos betegeket zárták. S a honnan, mint embertelen pusztaságból a bélpoklosokat is elszállitották. Mert igy kivánta a szánalom és könyörület.

Ide zárták Dreyfuszt élete fogytáig. Ezt tudjuk.

Kisült ártatlansága. Franczіaország legmagasabb birósága kimondta, hogy ártatlanul itélték el. Eddig már ezt meg is tudta a szenvedő. Hozzák is már haza, hogy ujra ölelhesse nejét és gyermekeit; ujra láthassa imádott hazáját; ujra szivhassa a szabadság tiszta levegőjét s visszaszerezhesse azt, a mi mindennél szentebb és magasabb: a becsületet.

Digitized by Google

Ezt is tudjuk.

Egy csomó katona volt vádlója, birája, feladója, terhelő tanuja. Tábornokok, miniszterek, ezredesek, őrnagyok, századosok. Köztük néhány sötét lelkü gonosztévő, hamisitó, hazug és árulkodó. Köztük néhány vétkesen könnyelmü. Köztük néhány jólelkü ostoba. És segitségükre jött néhány erős lelkü ügynök s háborodott elméjü vagy buta irásszakértő.

Ezek együtt hordták össze s készitették el az embergyilkos itéletet.

Ezt is tudjuk.

A többi, a mit még tudunk, vele járt az itélettel, de nem tartozott hozzá.

Hogy az embergyilkos itéletről azt mondták: ez az itélet a franczia hadsereg becsülete.

Hogy az ártatlanról azt mondták: hazaáruló, mert zsidó.

Hogy a nagy nemzetnek riadó közvéleménye egész éven át azt harsogta: hagyjátok azt az embert az Ördögszigeten elrothadni, akár bűnös, akár ártatlan.

Hogy a nagy nemzetnek akadt néhány nemes fia, akadt néhány nagy lélek és igaz sziv: mely ki merte mondani, hogy hamis volt az itélet s igaz ember volt, a kit megöltek.

Mindössze ennyit tudunk.

De ez nem minden. Sőt még nem is elég arra, hogy a társadalom történetének e fejezetét tisztán megérthessük.

Mi volt a bűnösök valódi indoka? Ezt szeretném

Digitized by Google

én igazán tudni. Ha az összes szereplőket személyesen és jól ismerném: azt hiszem rájönnék. Igy messziről csak általános föltevések madárserege röpköd elmém előtt.

Husz hónap előtt komolyan elmélkedtem e fölött. Egyéni indokom is volt rá. Hiszen én vezettem már ilyen természetü s ilyen világhirü pert. Az eszlári ügy perét. Az eszlári ügy még nagyobb volt, mint ez. A világ sajtója még többet foglalkozott vele. Annak tárgyalása is tizenkilencz hónapon át folyt, mig végre befejezhettük. De abban a világ megelégedett az ártatlanok megmentésével s nem kereste tovább a bűnösök indokát, a kik miatt annyi ártatlan ember oly sok ideig börtönt szenvedett.

De én egyénileg nem nyugodtam meg abban, hogy az ártatlanság kiderült. Én kerestem — s ugy hiszem, megtaláltam a hamis vádlók indokát. De kutatásaim eredményének föltárása már az irodalomra s annyi idő után nem a bíróságra tartozik.

Francziaországban most másként van. Ott nem elégesznek meg Dreyfusz fölmentésével. Ott most biró elé állitják azokat is, kik az ártatlan ember elitéltetésének okai és okozói voltak. Ott tehát kutatják az indokokat, melyek a bűnösöket elhatározásukra birták.

Utjában állott-e Deyfusz valakinek? Törekedett-e valaki arra, hogy helyét, állását, kenyerét elfoglalja? S ha igaz: ki volt az, vagy kik voltak azok? Erről eddig nem volt szó.

Sötét, ádáz boszu esete forog-e fenn? Volt-e valaki, a kit Dreyfusz valamikor halálban megsértett, a kinek

Digitized by Google

önszeretetét vagy nagyravágyását, vagy szerelmét, vagy vagyonát, vagy jövőjét semmivé tette? És a ki ezért életre, halálra, becsületre örök boszut esküdött? — Erről se volt eddig szó.

Vagy talán közönséges ledérség, pajtáskodó betyárság, könnyelmü hányavetiség vezérelte a minisztereket, tábornokokat, ezredeseket, őrnagyokat, tanukat, birákat és szakértőket, hogy egy embert elveszitsenek? Mint a hogy a pajkos kölyök mély vizbe dobja a macskát s gyönyörködik benne, miként vergődik, hogy pusztul el?

Lehetetlen. Erre sincs eddig semmi biztos adat.

Hitvány, közönséges, mindennapi pénzkeresés vágya, terve, ösztöne és szenvedélye: talán ez vezérelte a bűnösöket?

Husz hónap előtt ép e megoldásra bukkantam. Közöltem nézetemet sok barátommal s gondoskodtam, hogy hirlapok is vegyenek róla tudomást. Ma sem tudok más megoldást.

A katonai biróság tagjait ne számitsuk a bűnösök közé. Azokat nem érinti a kapzsiság vádja.

Tévedtek: ez az igazság. Hogy tévedjenek: ez természetében van az ilyen biróságnak. Oly ügyben, mely nem egyszerü, mely sok részletből áll s a melyben nincs döntő bizonyiték. A hol jelek, jelenségek, találkozó körülmények együtt képezik vagy a terhelő, vagy a mentő bizonyitékot. A hol száz irást és száz törvényt és száz véleményt kell birálat, megfontolás, összehasonlitás alá venni. Hol és melyik hadseregben van az a nyolcz vagy tiz, vagy tizenkét véletlenül

Digitized by Google

összekerült hadnagy, főhadnagy és százados vagy őrnagy, a ki ilyen ügyben ne tévedne? Hiszen a katona feladata nem az, a mi a biróé, ügyvédé, gyakorlati jogászé.

A szakbirónál se könnyü ily ügyben az alapos itélet. Hát a katonánál, a kinek esze lován, szakaszán, szeretőjén, találkáján, laktanyapajtásain s hadgyakorlaton kalandoz?

Még a szakértőket is vegyük ki a bűnösök közül. Ezek csak vétkesen könnyelmüek. Fölakasztani nem szabad őket, csak eltörölni. Azért, hogy vétkeztek, ne bántsátok őket, hanem gondoskodjatok arról, hogy alkalmuk ne legyen vétkezni.

Mert az a szakértő, a ki semmi egyéb, mint szakértő, egyáltalán nem szakértő. Hiszen, a ki ért valami szakhoz: az megél, boldogul, meggazdagodik abból a szakból, ha utána lát és semmiképen se fogadja el a birói szakértői állás szegény kenyerét. Csak akkor fogadja el, a mikor már meggyőződött róla, hogy szakmájához nem ért, mert abból nem tudott megélni.

És aztán minden szakértő annak ád igazat, a ki őt megbizta azzal, hogy szakértő véleményt mondjon. Az orvosok tetemes részét kivéve igy tapasztaltam egész életemben.

A Dreyfusz-ügyben sok irásszakértő szerepelt. A leghiresebb volt köztük Bertillon. Ez segitette megölni az ártatlan embert. Pedig ez világhirü szaktudós. Az anthropológia történetében neve és szerepe van. S most kisült róla, hogy bolond, a kit közel se szabad ereszteni oda, a hol az igazság kimondásáról van szó.

Digitized by Google

Hitvány pénzhajhászat: ebben látom én a Walsin-Eszterházy és Henryk lelkét elmerülve.

Képzeljük el, hogy a dolog igy történt.

Van a hadi kormányzat és táborkar szolgálatában egy kémkedésügyi iroda. Rendes közegekkel, rendes fizetésekkel.

Ez irodának rendelkezésére áll egy millió vagy két millió frank. E pénz egyebek közt arra is való, hogy a hireket, tudósitásokat, jegyzeteket, jeleket, iratokat meg lehessen fizetni, a melyek valamely tervezett vagy végrehajtott árulást bizonyitanak. És e czimen pénzelni lehessen azokat, a kik a hireket, tudósitásokat, jegyzeteket, jeleket, iratokat megszerzik.

Véletlenül fölmerül egy árulási ügy. Például a Dreyfusz-ügy.

Ha ez hamarosan fölmentéssel végződik: akkor hirek, jegyzetek, iratok beszerzése czimén sok pénzt szerezni nem lehet. S ha hirek, jegyzetek, iratok épen nincsenek: akkor épen nem lehet pénzt szerezni.

Ha azonban hireket, iratokat lehetne gyártani vagy hamisitani: akkor százezreket, sőt egy milliót is lehetne szerezni. Talán többet is.

Képzeljük el már most, hogy néhány gazember szövetkezik hirek, iratok gyártására s tanuk beszerzésére. Képzeljük el, hogy az iroda főnökei ostobák és könnyenhivők s nyakra-főre szórják a pénzt s nem keresik, hogy a hirek, iratok és tanuk közül melyik az igazi, melyik a hamis? S még azt sem keresik, irhatott-e Vilmos, a németek hatalmas császára levelet

Digitized by Google

Dreyfusznak? Megvan a levél. Ára: 27,000 frank. Kifizetik rögtön.

A Dreyfusz-ügy megvolt. Az alkalom vonzerő volt. A hamisitó, gyártó és szállitó szövetkezet dolgozhatott.

Más ügynek az itélet kimondásával s végrehajtásával vége szokott lenni. Ámde ha a Dreyfusz-ügynek végét vetik: a szövetkezet tovább nem kereshet. Folytatni kellett tehát a bizonyitékok szerzését, a hamisságok gyártását azon túl is.

Nekem ugy tetszik, hogy a Dreyfusz-ügyben az itélet kimondásáig készült száz irat, az itélet kimondása után ezer irat.

Nekem ugy tetszik, hogy hirekért, iratokért, tanukért az itélet kimondásáig kifizettek pár százezer frankot, azután pedig kifizettek talán pár milliót.

Ha a franczia kormány egészen világossá akarja tenni a szomoru ügy sötét részleteit: terjessze a közönség elé az ügy költségjegyzékét.

Ki kapott pénzt? Mennyi pénzt? És miért kapott? Mit szállitott érte? Hirt-e, iratot-e, tanut-e?

Itt a Dreyfusz-ügy rejtelme. Itt lehet feltalálni az igazi bűnösöket.

Nem a papok, nem az antiszémiták, nem a royalisták, nem a klerikálisok csinálták a Dreyfusz-ügyet. Bűnös és szomoru az ő szerepük. De az ő szerepük más lapra tartozik. Ők csak felhasználták az alkalmat a tömeg felbujtására. Ők Dreyfusz vallásából csináltak felekezeti kérdést, ebből csináltak népszenvedélyt, ebből csináltak politikát.

Digitized by Google

A NAGY-KŐRÖSI KÁNTOR.

(A város pinczéje. — Ruzsi asszony. — Patonay János. — A debreczeni diákok. — Vajda Károlyt kántornak ott fogják. — Milyen kántor? — Leénekli az orgonát.)

Nagy-kőrösi történetet mesélek. Csak ugy, az öregek után mondom el, a mint tőlük hallottam. Igaz a történet; — el se mondanám, ha nem volna az.

Még sokan élnek Nagy-Kőrösön, a kik látták a város pinczéjét, még sokkal többen, a kik csak a hirét hallották. Hiszen innen-onnan hatvan éve lesz, hogy elpusztitották. Csak a helye van még üresen ott a központi Gazdaegylet olvasóköre előtt.

Bizony, az nem volt egyéb, mint pincze, de nagy. Előtte korhadt régi épület, vakolatlan téglafalakkal, túl a Dunán ugy mondanák: a pinczetorok. Sehogy se volt diszes épület. A régi város régi maradványa, az ujuló városnak sehogy se ékessége. A pinczetorokban egy kis szobácska, abban lakott a Ruzsi asszony. Meg egy becsületes konyha: abban sütött-főzött ugyancsak a Ruzsi asszony. A város urainak sütött-főzött. Egyszerü, de

Digitized by Google

pompás jóizü ételeket; a ki megizlelte, a szája szélét is megnyalta utána.

Ruzsi asszony!

Hires asszony volt. Kövér, öreg, de azért jókedvü. Nevét, születését, korát senki se tudta, de becsülte mindenki. Nevét, de csak Ruzsi asszony nevét ma is tudja mindenki. Nem volt ellensége. Soha se vétett senkinek. Egyebet se tett, mint sütött-főzött, azután aludt. A városnak volt gazdaasszonya. Rendes tisztviselője. De bizony elmult már száz esztendeje, a mikor felfogadták. De utána nem is fogadtak fel többé senkit. Megszünt, elmult, örökre eltörlődött ez a tiszti állás, mint a fogott bíróság vagy a vármegyei esküdtség.

Fizetése természetesen nem volt. Mi lett volna s miért lett volna? Volt tisztességes tanyája, volt dusan élnivalója. Ha köténye, szoknyára, viganóra, pendelyre, főkötőre volt szükség: gondoskodott róla a város gazdája. Azontul pedig hova tette volna a pénzét?

Azután nem is igen volt szokásban Nagy-Kőrösön a város közembereit fizetni. A város egyházi belső embereit ne értsük ide, csak a külső tisztviselőket. A régi jó magyar felfogás volt itt még ur. Tisztviselő csak az legyen, a ki jómódu ember. Bene possessionatus. Jó családbeli birtokos ember, a ki nem szorult a fizetésre, a ki becsületből szolgálta a várost, a kinek ne hányhassa a szemére senki, hogy a várostól él.

Volt egy öreg barátom Nagy-Kőrösön, Patonay János

Digitized by Google

volt a neve. Szerettem, tiszteltem, becsültem. Ha élek, lesz még róla szóm. Ő is a város közembere volt, ugy 1820 körül. Valami határjáró, felügyelő, külső rendtartó, hivatalos neve nem is jut eszembe. De lóháton végezte hivatalát, de azért nem komiszáros volt. Az esztendei fizetése volt négy rénes forint. Tehát minden negyedévre egyetlen egy rénes forint, a mi mai pénzünk szerint teszen két koronát és tiz fillért. Hivatalos fizetése tehát naponként nem rugott egészen harmadfél fillérre.

No meg adott neki a város esztendőnként egy fehérvári bicskát. Az ára lehetett egy huszas.

— Hát a lótartás?

— A lovat ellátta a város téli-nyári takarmánynyal.

— Hát az élet?

— Hát hiszen adott a Ruzsi asszony a város pinczéjében enni-inni eleget!

Ime a Ruzsi asszony hivatalának fontossága!

Mert hát tisztesség volt ugyan fizetés nélkül szolgálni a várost, de étlen-szomjan szolgálni nem tisztesség volt. A város közjavát ugyan ingyen őrzik, de már mégse koplalnak mellette. El se türné azt a város. Jó hirneve se engedné.

Nos, hát azért volt és arra való volt a város pinczéje és Ruzsi asszony, hogy a mikor a hivatalnak vége s a sok mennykő tanácskozásban kifáradtak az agyak s kiszáradtak a torkok: a város urai oda benézzenek, szokott asztaluk mellé letelepedjenek s Ruzsi asszony sültjét-főztjét jó étvágygyal elköltsék.

Digitized by Google

Igy lett aztán az ország leggazdagabb városává Nagy-Kőrös.

Esténként azután oda gyülekeztek a többi urak is, a kik épen nem voltak hivatalbeliek s jó szó, bodor pipafüst és csendes dalolgatás mellett istennek tetsző módra eltöltötték az időt.

Ezelőtt jó nyolczvan esztendővel is ott dudorásztak az urak egyik este. A Farkas, Beretvás, Vajkó, Mocsy, Kalocsa, Bakos, Gubody, Faragó, Torma, Buz nemzetségekből voltak ott néhányan s voltak mások is: Patay, Patonay s több egyéb tisztes vendégek. Adomáztak, nevetgéltek, jól mulattak s néha egy-egy dalra rágyujtottak. Leginkább a szegény »Szücs Marcsa« dalára. Gyönyörü dal, szomoru történet, éneke még a kuruczok világából.

A mint ott lent a pinczében dudolgatnak, három ifju legény belép Ruzsi asszonyhoz. Fáradt, porlepte, apró batyuval, vaskos suhogóval, de jókedvü mind a három.

— Isten jó nap!

— Fogadj isten!

— Debreczeni diákok volnánk, nénémasszony. Éjjeli szállást is keresnénk, de ha valami kis enni-inni valót kapnánk, az se éppen a kutyának jutna.

Szerette ezt a szót Ruzsi asszony. S tudni kell ám azt is, hogy Nagy-Kőrösön nem volt ám vendégfogadó az uj időkig. A tisztes vendéglátó házaktól még elcsalta volna a vendéget.

Nosza intett Ruzsi asszony a három diáknak a

Digitized by Google

pincze felé. Menjenek csak oda, találnak ott asztalt, széket, telepedjenek csak le. Mindjárt ad harapni valót.

Vitte is azonnal a gőzölgő fölséges báránypörköltet. S vegye tudtul mindenki, hogy olyan báránypörköltet pedig, mint Nagy-Kőrösön, a kerek ég alatt sehol nem tudnak késziteni.

A nagy-kőrösiek észre se vették a három diákot. Csak dudolgatták tovább a szegény »Szücs Marcsa« dalát.

Csakhogy a mikor a debreczeni diákok jól laktak s egyet már ittak is: ugy lassan, félhangon ők is beleénekeltek a Szücs Marcsa dalába. Ők is ismerték már azt a csodálatos szép dalt. S diák ne dalolna ott, a hol más is dalol? Hátha félholt volna! S különösen az egyik diák oly mély, tiszta, dörgő és mégis édes hangon búgott: csoda lett belőle.

A nagy-kőrösi urak egyszer csak meghallják azt a hangot. Micsoda hang ez? Oly szépen belevág a dalukba. De mégse az ő érdes hangjuk. Valami hangszer lesz az. Talán a tárogató. Körülnéznek. Sehol senki, semmiféle búgóhangszer. Éppen nem gondoltak a diákokra. De hát honnan jön az a hang? Égből, föld alól, pincze sötétségéből?

Ujra kezdik a dalt. Ujra belebúg az a hang énekükbe.

Most már észreveszik. Az a három idegen diákgyerek dalolgat velük. De csak ugy félhangon . . .

Az urak közt ott van Bakos Ambrus. Később hires főbirája Nagy-Kőrösnek. Akkor még fiatalember. Fölkel, odamegy a diákokhoz.

Digitized by Google

— Kendtek dudolgatnak a mi dalunkba?

— Nem is ám a fekete macska.

— Miféle szerzetbéli emberek kendtek?

— Bizony, mi csak debreczeni diákok volnánk, szuplikálnánk.

De már e szóra a kőrösi urak helyet szoritottak a a maguk asztalánál a diákoknak.

— Gyertek csak fiaim ide, miközibénk.

Ott aztán kieresztette a diák a hangját, a hogy isten adta. A vakolat ugyan nem hullt le a pincze boltozatáról, mert ott nem is volt vakolat soha. Hanem azért megreszketett attól a hangtól az egész ócska alkotmány Maga Ruzsi asszony is ott hagyta a tüzet, tűzhelyet, vaskutyát és főzőkanalat s benézett az urak közé. Vajjon nem földindulás készül-e ott?

Minden pipa kialudt a nagy-kőrösi urak szájában.

— Ilyen hangot még nem hallottak soha.

— Aztán hogy hivnak téged, édes öcsém?

— Vajda Károly a becsületes nevem.

— Nohát kecskeméti gányó legyek, ha mi téged innen eleresztünk. Itt maradsz kántornak.

Ott maradt kántornak. Még az este megalkudtak, másnap a várossal és a szent eklézsiával is rendbehozták a dolgot. A másik két debreczeni diák egyedül mehetett a világnak.

Igy lett Vajda Károly nagy-kőrösi kántor. Régen elmult, de az öregek még emlékeznek rá.

Ilyen kántora pedig soha se volt még Debreczen városának se. A nagy-kőrösi öreg templom jó félezer

Digitized by Google

év óta daczol a viharokkal, de ilyen hangot nem hallott még soha és nem is hall már soha. A mennydörgés és a rigódal volt együtt az a hang. S a mikor temetett s azt a hangot megereszté, a gyászének telezugta az egész várost, az emberek elhallgattak s abbahagyták a munkát, a galambok és baromfiak elültek az udvaron és a háztetőn, még a harangok szava se nyomta el azt a gyászéneket; meghallották azt a Kőrösér forrásától kezdve a Gógánérig s a czeglédi uttól a kecskeméti határig mindenütt. S minden háznál elsóhajtották a szegény halottra: adjon az isten neki örök nyugodalmat.

Ilyen kántor lett Vajda Károly.

Utóbb meggazdagodott, megöregedett, de azért kántor maradt. A város dicsősége hozta ugy magával. Ha idegenek jöttek a városba, ha nagy gyülések folytak, sátoros ünnepeken és nagy nemzeti ünnepeken mindig az öreg kántor állott elő. Öreg korában is olyan hangja volt, mint hajdan, debreczeni diákkorában, a város pinczéjében.

Mégis nagy szomoruság érte utóbb őt is, a várost is.

Volt Nagy-Kőrösön egy istenes életü előkelő házaspár. Patay Sámuel uram és Patay Sámuelné asszonyom. Az asszony meghalt: temetésére el kellett készülni. El is készültek, öreg férje buzgalommal maga intézte az előkészületeket. Mikor minden készen volt, azt mondta barátainak s az egyház véneinek Patay Sámuel uram:

— Urak, barátaim! Arra kérlek, várjunk a temetéssel két napig.

— Miért várjunk?

Digitized by Google

— Megtudjátok!

Két nap mulva ő is meghalt. Öreg hitvese után megszakadt a szive. Azt akarta: együtt temessék el őket.

Ugy lett, a hogy akarta.

Minden vagyonukat, szép vagyonukat közczélra hagyták. Arra is különösen, hogy orgonát állitsanak a templomba.

Orgona!

Mi a mennykő az? Katholikusoknál, lutheránusoknál van efféle muzsika. De mire lenne az igaz jó magyar nagy-kőrösi kálvinistánál?

Valami hangszer, ugy mondják. Fennáll a karzaton, czifra szerszám. Sok a sipja. Hátul huzzák, elől fujják, legelől billegetik. Okos emberek azt állitják, orgonával szebb az ének, ünnepélyesebb és áhitatosabb az istentisztelet. A régi zsidók is sippal, dobbal, nádhegedüvel dicsérték az istent. Még kosnak szarvából készült trombitával is. A pogány Jerikó falait is trombitaszó döntötte össze. Nekünk is sok pogánysággal kell küzdenünk. Hitetlenséggel, babonával, istenkáromlással. Az orgona eltávoztatja ezeket.

De a hivő lelkek nagy sokasága nem akart hajlani az okos emberek beszédére. Minek térnénk el az ősi szokástól? Lehet-e áhitatosabb istentisztelet, mint a mikor a hivők serege, öregek és fiatalok, nők és férfiak buzgón éneklik együtt a Zsoltárokat és Dicséreteket? Hangjukban van a lelkük, buzgóságuk, megtisztulásuk. Igy tökéletes a munka. Lám, túl a Dunán

Digitized by Google

se kedvelik. Sőt a pápai kollégium hires professzora, Mándi Márton István egyenesen kimondta, hogy az orgona csak »szent duda«. Nem is egyéb, mint duda, ha szent is. Pedig talán nem is szent.

Mind nem használt ez semmit. A pénz meg volt rá, mit csináljanak a pénzzel? Utóbb is megcsináltatták az orgonát, föl is állitották a karzaton, a napraforgóvirágos szószékkel szemben.

Gyönyörü volt.

Ezelőtt mintegy negyven évvel történt az eset. Talán éppen husvétra kellett megszólalni az orgonának.

Nem örült ennek kántor uram. Sőt nagyon is elkeseredett. Minek oda orgona, a hol az ő hangja szállott az egek felé és az áhitatos szivek felé?

Boszura gondolt.

A kar énekét ő vezette. A legszebb zsoltár számát tüzte ki a táblára. Azt orgonás kántor Nagy József uram volt. Azt ugyan még eltürte Vajda Károly uram, hogy az orgona az előhangokat elfujja. De azután nekieresztette rettentő hangját s ugy agyonénekelte az orgonát, hogy meg nem hallotta annak hangját többé senki emberfia.

Ezt nem lehetett megbocsátani.

Leénekelni az orgonát!

Csuffá lesz Nagy-Kőrös városa. Példabeszédet csináltak belőle.

Nyomban nyugdijazták a jó öreg kántort. A mire egyébiránt tisztes kora s nagy érdemei miatt ugyis méltó lett volna már.

Digitized by Google

A LEGÖREGEBB DOKTOR.

(Dr. Fromm Pál. Született 1812-ben, meghalt 1898-ban. Hatvannégy esztendeig volt a főváros elükelő orvosa s több mint negyven esztendeig tisztviselője.)

Egy ember, a ki nem bankettez, nem toasztoz, nem kiállitó, nem kortes, nem mameluk, nem diszküldöttség s mégis tekintélylyel bir hivatalos körében s mégis nyomatékos állása van tiszttársai közt s a főváros hatósági életének nagy mezején: vajjon nem nevezhető-e csodaembernek e mi jó, vidám, zajos, reklámcsináló és reklámszerető fővárosunkban? A belvárosi kerületi főorvos ilyen csodaember.

Nem fiatal már a mátrikula szerint, de nem öreg még a fizika szerint. Az a hetvenöt év, a mi mögötte van, neki még mindig bagatell. S most biztosan megtudta ezt még kollegáitól is, ha ugyan lett volna e fölött valami kétsége.

Elhatározta ugyanis, hogy visszavonul a köztisztviselői pályától. Negyedszázadig egy állásban szolgálni a közügyet elégnek mondotta s azt hivé, hogy tért kell nyitni az ifjabb nemzedéknek is. Tiszttársai megtudták e szándékot valahogy. Nosza összegyültek

Digitized by Google

hamarjában s küldtek hozzá deputácziót, hogy e veszedelmes szándékáról lebeszéljék. Hiszen, ha otthagyná őket, akkor mindegyikök előbbre rukkolna egy lépcsővel s milyen nagy veszedelem lenne ebből mindenkire. A deputáczió el is ment hozzá s mindenek előtt familiáris nyiltsággal megkérdezték tőle, hogy mi lehet annak oka, hogy itt akarja őket hagyni, mint Szent Pál az oláhokat.

— Hiszen öreg legény vagyok én már köztetek, — volt a felelet.

— Öreg? — kérdezék azok elbámulva, hiszen kis gyerek korunkban is olyan fiatalnak ismertünk mi téged, a milyennek most s most is fiatalabb vagy te, mint mi, pedig mi se vagyunk idősebbek ötven-hatvan évnél.

Persze, nevettek mindnyájan e nagy őszinteségen, a mi ugyan meglehet, hogy nem egészen igy történt, de bizonyos, hogy egészen igy történhetett volna.

Elég az hozzá, hogy Fromm a barátságos unszolásra megigérte kartársainak, hogy egy darabig még hát köztük marad, csak azt ne kivánják, hogy az uj restaurácziót után is kiszolgálja az uj kapitulácziót; — neki még tervei vannak s aztán pihenni is akar egyszer már isten igazában s kis gyermekeivel is van elég gondja.

Valóban eddig keveset pihenhetett. Ötven év óta orvos s közel negyven év óta közszolgálatban. Budapesten és Bécsben végezte az orvosi egyetemet és sokáig szolgált mint ifju a kórházakban. Ifjukorában iroda-

Digitized by Google

lommal is foglalkozott s egy orvostani kisebb műve napvilágot látott, de azután a széles orvosi gyakorlat kivette kezéből az irói tollat. A gyakorló orvosok is olyanok, mint a miniszterek, ügyvédek és szinészek: mig dolguk van, addig nem irnának könyvet a világért.

A függetlenségi harcz természetesen őt is magával ragadta. Szolgálatát önként felajánlotta a hazai kormánynak s a kolera vészes napjaiban éjjel-nappal szakadatlanul beteg honvédeinket ápolá. Klauzál Gábor miniszternek különös kedvencze volt s mikor Pestről Windischgrätz elől a kegyetlen csikorgó hidegben menekülni kellett, Klauzál a sietségben mindent vitt magával, csak bundát nem. Fromm lóhalálában sietett utána egy bundával s elérve az uton, beburkolá a vaczogó fogu, már akkor félholtra fázott volt minisztert s még szemrehányást is csinált neki e mulasztásért.

— Megérdemlem barátom, mondá Klauzál — a szemrehányást, ámbár ezzel a bundával meg nem mentjük a hazát.

— De azzal sem ám, ha az urnak lefagy füle, orra.

1849-ben itt a fővárosban rendeztek be a honvédek számára egy kolerakórházat. Fromm ennek lett vezető, felügyelő orvosa s mint ilyen természetesen gyógykezelt beteggé vált fogoly osztrák katonákat is.

Mikor Haynau mint győző bevonult Budapestre, Frommot is megczitálták valami haragos osztrák generális elé, kinek följelentették mint a rebellis kormány tisztviselőjét s mint honvédorvost.

Digitized by Google

— Hát ön hogy merészelt itt maradni a mi kezünkben, miért nem szökött el a többi Kossuth-kutyával? — kérdezé az osztrák generális nagy mérgesen.

Fromm nem ijedt meg a mérges generálistól, hanem megfelelt neki.

— Önökkel együtt bejött hozzánk a kolera s a mely orvos ilyenkor betegjei mellől elszökik, olyan mintha a katona a csatából szökne meg.

A generális elhallgatott s Frommot többé nem üldözték, de a kórházi közszolgálatban meghagyta őt még az ötvenes évek kormányzata is.

S hogy feladatát mily hűen, mily lelkesen, a közönségnek mennyire megelégedésére teljesité: bizonyitá, az, hogy a legelső alkotmányos tisztujitáskor fővárosi tiszti orvosnak választák és azóta negyedszázad óta megválaszták minden alkalommal.

A fővárosi tiszti orvosok kara valóban önmagát is megtisztelé, midőn őt a maga kebelében sietett visszatartani. Az érdem ily elismerésével csak a közönség érzületének lőn kifejezés adva.

A negyedszázados pálya végén s az ujnak kezdetén mi is üdvözöljük a belváros derék tiszti orvosát.

Digitized by Google

KOSSUTHRÓL.

(Halála évének tiz éves fordulóján.)

Tiz év előtt adta vissza erős lelkét az alkotónak. Tiszta, nemes, fönséges volt az a lélek, a miként az alkotó kezéből egykor kikerült. Hosszu életnek nagy harczai, egész századnak nagy küzdelmei se szeplőt, se csorbát, se gyengeséget rajta nem ejthettek.

Élete az örökkévalóságé, melyből közel egy századot töltött el nálunk, velünk és érettünk. Senki se hagyott akkora örökséget nemzetére, mint ő a magyar nemzetre. Élete, munkássága, alkotásai, eszméi s fenséges és rettentő szenvedélyei: ebből áll öröksége.

Méltók vagyunk-e rá? Megőrizzük-e hiven? Nem tékozoljuk-e el könnyelmüen? Növeljük-e, szaporitjuk-e utódaink javára azt az örökséget?

Azt mondja a költő: az ég minden nemzetnek ad egy kincset, melyért él és lelkesül s mely jellemének ragyogó fényét alkotja. A magyar nemzet kincse egy szentelt fájdalom.

Érezni és becsülni a szabadságot, vért és boldogságot áldozni a függetlenségért, megemlékezni a

Digitized by Google

dicső multról s lelkünk mélységeiben megőrizni annak igaz képét, de azért a szabadságnak és a függetlenségnek és a multak dicsőségének birtokába soha el nem jutni: ez a szentelt fájdalom, a mi nemzetünk kincse.

Költő: te mondtál igazat. A te igazságod helyébe Kossuth igazsága lépett.

Nem a szentelt fájdalomra, hanem a szentelt haragra és a hősi elhatározásra van szüksége a magyar nemzetnek. Ez Kossuth igazsága.

Öröklött ősi jogod oh magyar: a szabadság és a függetlenség. Lelked nemes, miveltséged erős s erőd elégséges, hogy kivivd s megszerezd azt. De ábrándozásod mellett támadjon fel akaratod s lelkesülésed alakuljon át elszántsággá.

Ez Kossuth igazsága.

Régóta aludt már ez az igazság. Akkor szunnyadt el, a mikor a szabadság nagy hősének, utolsó dicsőséges fejedelmünknek, Rákóczinak elfáradt kezéből kiesett a kard. Százegyven esztendeig aludt az igazság s alvása mind mélyebbé és mélyebbé vált. Kislelkűek, fajtagadók, korhadt hitűek, béres lelkek váltig hirdették, hogy az az alvás nem is alvás többé, hanem maga a halál, a melyből nincs fölébredés.

Irtóztató tudomány azt hirdetni, hogy meghalt a nemzet igazsága!

Három nemzedék élt és hunyt el egymásután a nélkül, hogy feltámadt volna szent haragja s mennydörgő hangon tiltakozott volna a haláihir ellen. Csak

Digitized by Google

érezni, csak sirni, csak panaszkodni tudtak a nemzedékek.

Jött Kossuth.

Lánglelkének éleslátásával megvizsgálta a magyart. Szivét, karját, lelkének mélységeit, a multján andalgó ábrándjait s a jövőre szegzett reménységét.

És látta, hogy a nemzet igazsága még mindig él. A korhadt sirokban csak a hősök és a vértanuk csontjai porlanak s nem őseink igazsága. A szabadságharczok dicsőséges lobogói is megvannak még, habár szinük megfakult is. Napfényre velük! Isten szabad ege alatt hősök kezében ujra visszanyerik régi szinük ragyogását.

A csodák tüneményei vették körül Kossuth teremtő alakját.

Föltámasztotta a száznegyven év óta alvó nemzeti igazságot.

A nagy eszméket szentséges szenvedélyek talajába ültette el, hogy a következő nemzedékek lelkében többé el ne hervadjanak, el se szunnyadjanak.

Kitüzte a nemzet elé a végczélt oly magasan és oly fényesen, hogy ezt ezentul minden honfiszem láthassa s az odavezető uton senki el ne bódulhasson.

Haragudni is megtanitotta nemzedékét. A népek egyik legnagyobb erénye és ereje a haragvás ernyedni nem tudó képessége. A csupa szeretet, hódolás, panasz, fájdalom, kéregetés és bölcseség nem a nemes fajok és nemzetek egyedüli erénye. A ki csak szeret és a ki csupán csak okos: az mindig megalkuszik. Ezt pedig

Digitized by Google

meg nem engedheti az a különös végzet, melybe minket a századok belesodortak.

Ime Kossuth öröksége a mi számunkra.

Ennek segitségével ismerte meg ujra a világ a magyart.

Ennek segitségével mentettük meg fajunk becsületét és nemzetünk önbizalmát.

Ennek segitségével tudtuk visszavivni mindazt, a mihez jogban, szabadságban, alkotmányos életben eljuthattunk.

A nagy szellem élő alakja tiz év előtt hunyta le szemeit örökre. Ott álltam halottas ágyánál. Láttam életének a halállal vivott harczait. Az én lelkemre is ránehezedett az a rettentő nyomás, mely megillette minden jó magyarnak lelkét. Hát nekünk most már őt is el kell veszitenünk?

Őt is? Az utolsót a hősök, a szellemóriások, a nemzet vezérei közül? A kik Istenerővel markoltak bele nemzetünk sorsának kerekébe, hogy azt az igaz utra vezessék? Őt is elveszitjük immár?

Nem.

Nagy lelke soha se szállt el mitőlünk. Hideg porait pedig visszahoztuk a messze földről, az idegen országból. Hideg porai most már örökre pihennek, de nagy lelke nem pihen meg. Tovább él, örökre él, örökké int, alkot, világit és melegit a magyar nemzet szivében, a hová átköltözött.

Digitized by Google

ÁBRIS GRÓF.

(Gróf Gyürky Ábrahám. Született 1837-ben, meghalt 1901-ben. — Nemzetsége. — Egyénisége.)

Nagy családnak országosan ismert nevü tagját temették ma a temes-gyarmathai temetőbe. Az elhunytnak legközelebbi rokonai is nagy számban élnek. De Temes-Gyarmathától s a régi Bánáttól messze élnek a felvidéki vármegyékben s itt a fővárosban. A halál hirtelen jött, a temetésen az összes rokonság ott nem lehetett.

A Gyürky-család a 17-ik század elején kezdett a nógrádi köznemesség kebeléből kiemelkedni. Az első Gyürky kedvelt embere volt gróf Forgách Zsigmond nádornak s gyermekeinek. A nádor első felesége Losonczy Katalin volt, nem a Hunyadiak korabeli nagy Losonczy-nemzetségből, hanem valamely kisebb nemesi ágazatból, mely országos hirre nem emelkedett s azóta ki is halt. E Katalin asszonynyal volt valami rokonságban az első Gyürky, ki aztán e réven jól érezte magát a nádor udvarában.

E Gyürkynek a fia volt Gyürky István, az első

Digitized by Google

szerző. A primus aquisitor, mint hajdan Verbőczy idejében mondták. A nádor fia gróf Forgách Ádám jobb módban akarta látni az anyai rokont s azért adományozott neki pro fidelibus servitiis, hűséges szolgálataiért Losoncz városában egy nagy nemesi kuriát, és pedig valószinüleg azt, melyet apja Losonczy Katalinnal kapott. Ez időtől kezdve használják a Gyürkyek a losonczi nemesi előnevet. Ezt az ajándékozást királyi jóváhagyással is megerősitették, valamint a losonczi nemesi előnevet is. Ez történt 1634-ben. Gróf Forgách Ádám akkor még fiatal ember volt; alig 33 éves, de már akkor is magister cubicularius volt az udvarnál s Szécsény várának főkapitánya.

A Gyürky-család protestáns volt, még pedig kálvinista. A Forgách-grófok lassanként áttértek a katholikus vallásra, de a Gyürkyek nyakas kálvinisták maradtak. Nem csoda tehát, ha a primus aquisitor Gyürkynek unokái kuruczokká lettek.

Két Gyürky tünt ki Thököly Imre kurucz király függetlenségi harczában. Az egyik: Pál; — a másik: Ferencz.

Pál Nógrádmegye főjegyzője volt s a zivataros időkben főgondja a megyei levéltár megőrzése volt. A megyei levéltárat a jól megerősitett füleki várban helyezték el, a melyben Koháry István volt a várkapitány. Bizony itt sok veszedelem fenyegette a levéltárat az ostrom alatt s a főjegyző itt nem őrizhette azt, minthogy nem biztak jó labanczságában s Koháry a várba be sem eresztette e miatt. Pál ekkor egyenesen a kuru-

Digitized by Google

czokhoz állott s Gács várának őrségét is Thököly zászlói alá téritette. A bukás után vasba verték Pál urat s a vármegye levéltárát is keresték rajta, de e vád alól fényesen menekülhetett, mivel hogy Koháry István elismerte, hogy a levéltár őrzésében ő akadályozta meg.

Gyürky István főszolgabirája volt Nógrád vármegyének s járását Thököly részére ültette lóra. Szerencséjére unokatestvérje István alispán lett a bukás után s e miatt ő is megmenekült Karaffa és Kollonics vérebeitől s jézsuitáitól.

Részt vettek Rákóczi szabadságharczaiban is. A terennei kastély ereklyéi közt még csak néhány évvel ezelőtt is meg volt egy szép selyem kurucz zászló, a Gyürky-család czimerével, melyet Rákóczi tárogatóinak üde szellője lobogtatott.

A nemzeti nagy aléltság és kórságos béke korszakában birtokszerzés után láttak a Gyürkyek.

Gyürky István, Ábrahám grófnak ősapja 1726-ban magszakadás czimén megkapja Sóshartyánt és Kotyháza pusztát. Tizenhat év mulva pedig 1742-ben gróf Forgách II. Ádám fiaitól János, Ferencz, József és Ignácz testvérektől megszerzi Utas-, Vásáros- és Kis-Terennét s Kalapád pusztát s ezzel kikerekiti a Terennei urodalmat a Mátra egyik ágának nyugoti oldalán közel harminczezer holdból. Nagy része természetesen erdő és legelő.

Ez Istvánnak dédunokája Gyürky Pál, a kit még a ma élők is sokan ismertek, mert csak 1860 körül halt meg itt Budapesten, szintén nagy szerző volt.

Digitized by Google

E Pál volt apja a most elhalt Abrahámnak.

Pál 1780 körül született. 1803-ban már aljegyző volt Nógrád vármegyénél, 1806-ban főbiró, azután főjegyző, másod alispán, első alispán s utóbb Krassó vármegye főispánja. 1809-ben a francziák ellen maga is inzurgens, saját költségén állit és szerel fel egy szakasz inzurgenst, önkényt ád a hadi költségekhez háromezer ezüst forintot, kétezer mérő rozsot és kétezer mérő zabot.

Megszerzi a gróf Rhádayaktól Nógrádban a ludányi uradalmat s a bánáti birtokok nagy részét. Az ország köznemesei közt alig volt gazdagabb ember, mint ő. Volt vagy ötvenezer hold földje. Csak Festetich Antal, Szentgyörgyi Horváth, ittebei Kiss s még alig egy-két köznemesi család közelitette meg a birtokok terjedelmében.

Sok dévaj megjegyzésre szolgáltatott okot országos körökben a család élete.

Első neje Bay Francziska volt, baji és ludányi Bay Ferencz szeptemvirnek s Fáy Ilonának leánya. Csaknem minden évben született tőle gyermeke, de mind leány. Öt leánya ért nagy kort: Fáni, Lujza, Petronella, Teréz és Erzse. Minden szülés előtt fogadott, hogy fia lesz s minden fogadását elvesztette. Az igaz, hogy feleségének is csak leánytestvérei voltak.

Mikor első neje meghalt: sietett ujra megnősülni. Elvette Kapivári Kapy Józsefnek s Szent-Iványi Anna-Máriának leányát, Amáliát. E nejétől is sok gyermeke született, de ezek is csak leányok. E leányai közül is nagy kort ért Paulina, Eleonora és Alexandra.

Digitized by Google

Ez a neje is korán elhalt, 1834 körül. De Gyürky Pál föltette magában, hogy neki minden áron kell lenni örökösének. Hiszen terennei urodalma fiágra szól. Mi lesz a családból s az urodalomból, ha nem születik fiutód, igazi örökös?

Ujra megnősült ötvenöt éves korában.

De előbb körülnézett, hogy olyan kálvinista családot találjon, a melyben sok a fiu. Talált is Vay Ábrahám, 1825-ben hires ellenzéki férfiu, 1830-ban grófságot kapott. Ennek Kazinczy Zsófiától, nejétől, már hét fia és öt leánya volt. A második leány Erzsike volt, alig 17—18 éves; szerencséje volt nála s őt vette el.

Az első szülött csakugyan fiu lett. Nagy örömében anyai öregapja nevére, Ábrahámra kereszteltette. Megnyerte valahára fogadását s hét országra szóló lakomával ünnepelték meg az 1836-ik országgyülés végével a keresztelőt.

E fiu volt gróf Gyürky Ábrahám. Ezentul még három gyermeke született. Lilla és Malvina leányok s Béla.

Az Ábrahám név, mint mindenki tudja, zsidó név, de a kálvinistáknál divatban van. Vagy legalább volt Erdélyben is, Nagy-Kőrösön és a Dunán túl is. Közönségesen Ábrisnak ejtik a társalgásban.

Gyürky Ábrahám egész életén át gyakran beteges szeszélyü s ugráló gondolkozásu egyéniség volt. Talán e miatt sok családi baj és sok vagyoni szerencsétlenség érte.

Kedve volt a katonaélethez. De bizarr gondolkozását

Digitized by Google

jellemzi, hogy a Bach-korszakban állott be s kurucz ősei daczára se huszár lett, hanem ulánus. Egy izben párbaja volt az osztrák tisztikar védelmében Tisza Kálmánnal is. Kard volt a fegyver s Tisza Kálmánnak nyelvét sebesitette meg. A pisztolylövésben nagy ügyességre tett szert. Kétszáz lépésről is czélt talált egy alkalommal fogadásból.

Mikor megnősült: otthagyta a katonaságot.

Neje Orczy Sarolta bárónő, báró Orczy Istvánnak és báró Lipthay Augusztának leánya. Neje családjában is van egy szent emlékezet. Báró Orczy István mint 42 éves férfi kötött kardot s ment honvédnek 1848-ban s Szent-Tamás ostrománál a római sánczokon hősi halállal esett el egy roham alkalmával.

Orczy Sarolta bárónő a legszebb és legünnepeltebb leányok egyike volt az országban. A csárdást senki se tánczolta bájosabban, mint ő. Egyike azoknak, kik a csárdást bevitték a főuri termekbe s ugynevezett udvarképessé is tették.

1866-ban, mikor a porosz háború kiütött, Gyürky Ábrahám felrugta a czivil életet, ott hagyta terennei kastélyát s fölment Bécsbe a királyhoz. Kihallgatást kért.

— Fölségedet ellenség fenyegeti, engedje meg, hogy ujra beálljak fölséged zászlói alá.

Ezt mondta a királynak.

A király nagyon megörült az ajánlatnak. Magyarországból alig volt ehhez hasonló. Nagy kegygyel fogadta Gyürkyt, a ki csakugyan végigharczolta a porosz háborut.

Digitized by Google

Ezért adományozta neki a háboru után a grófságot. E házasságból négy fiu és egy leány nőtt fel emberkorra. A legidősb fiu, mint katona halt el; László, István és Viktor grófok élnek. Alice grófnőt pedig egy olasz gróf, Sant-Albino Righini vette feleségül. Az a Sant-Albino grófi család sarja ez, a melynek házában élt utoljára s halt meg Turinban Kossuth Lajos.

Digitized by Google

A TAUSZKI.

Tisztába kell jönnünk azzal, mi az a tauszki. Mert igy a szó után senki se tudhatja, hogy a tauszki az állatvilághoz vagy a növényországhoz tartozik-e vagy pedig egy kinai kikötő, melyet most akar az osztrák-magyar tengerészet elfoglalni.

A tauszki hatalom. És pedig végrehajtó hatalom. Nem királyi, nem állami, nem birósági, nem adó-végrehajtó hatalom, hanem azért hatalom s bizonyos esetekben nagyobb hátalom, mint a többi együttvéve.

Nyugodtan áll a portás a miniszterelnöki palota kapujában.

Nagy kalpagja, bokáig érő diszes mentéje, vállöve, nagy botja mind kifogástalan. Jön a miniszterelnök, nyugodtan, pontosan, biztosan rántja meg háromszor a harangot.

Lent a Duna balpartján, a Muzeum szomszédságában, az országházban vihar dul. A folyosók telvék, a padok telvék, az ellenzék tombol, a kormánypárt némán üldögél padjain, a miniszterelnök fejéhez kegyetlen

Digitized by Google

szavak jégesője csapkod. Parlament és sajtó telve van válsághirekkel. Vagy feloszlatás, vagy kormánybukás kikerülhetetlen.

A portás nyugodtan áll a miniszterelnöki kapuban. Tudja ő, hogy semmi baj.

De napról-napra zivatarosabbá válik a politikai időjárás. A miniszterelnök Bécsbe futkos. Naponkénti minisztertanács. A hirlaptudósitók egész nap ott álldogálnak a sikló körül. Sturm és Singer háromszor föl, háromszor le. A fölség készül Bécsből Budapestre. Most már minden összedül.

A portás most is nyugodt. Kutyába se veszi az egész zürzavart. Ő tudja, hogy nincs semmi baj.

Egy szép reggel jön a tauszki. Fölsompolyog a lépcsőn, végigmegy a miniszterelnöki szobákon. Egy perczig minden szobában körülnéz s aztán szép lassan, szó nélkül távozik. Csak a portásnak ad egy forintot.

Most már a portás tisztán lát. Tudja, hogy ő excellenciája megbukott.

Mert ez a tauszki butorszállitó. Egy kis ember, egy nagy kocsi és két rossz ló nyolcz hordárral: ez együttvéve a tauszki. Ez fogja a miniszterelnököt kihordani. Tehát a mikor már a tauszki körülnéz a szobákban, akkor már a miniszterválság nemcsak kitört, sőt be is fejeződött.

A tauszki sohase csalódik. Csak egyszer csalódott: Wekerlénél. Ő nála kétszer nézte körül a szobákat s az első körülnézés után Wekerle ujra miniszterelnök maradt. A tauszki fejét csóválta.

Digitized by Google

— Ez példátlan eset az én ügyeimben!

A tauszki a politikai nézeteket nem veszi sokba. Vagyis inkább bölcs mérséklettel kiegyenliti. Ő Kossuth butorait csak oly szivesen szállitja haza Turinból, mint a hogy Mária Valéria főherczegnőt Gödöllőről elszállitja Lichteneggre vagy a királyné fóthi vadászbutorait Bécsbe. Még óvatos is. Kossuth szállitásáért nem fogad el jutalmat, a főherczegnőért elfogad kettős jutalmat.

A miniszterelnököket olcsón hordja ki. Épen csak a költségeit fizetteti meg. Hogy melyik miniszterelnök hány kocsi: neki mindegy. Hogy mily távolra hordja el: az is mindegy. Tisza Kálmán 8 kocsi, gróf Szapáry 7 kocsi, Wekerle 6 kocsi, báró Bánffy 8 kocsi: mindegyik csak 150 forint. Pedig Tisza ment a Sándor-utczába, Szapáry a Koronaherczeg-utczába, Wekerle a Damjanich-utczába, Bánffy pedig csak a várbeli uri-utczába. Azért mindegyik csak 150 frt.

Mert a becsület és tekintély az első. A ki a becsületre néz: annak a pénzzel törődni nem szabad.

A tauszki memoirokat ir. Följegyzi magának, melyik miniszterelnök miként ügyel a bepakolásra.

Szapáry és Wekerle sehogyse ügyel.

A Tiszáné kegyelmes asszony gondosan ügyelt mindenre.

De a Bánffyné kegyelmes asszony is. Sőt a pogyászoláskor fölkelt reggeli félhét órakor.

Mindezt a tauszki följegyzi pontosan.

A tauszki kitanulhatatlan.

Valami tiz év előtt a kultuszminiszter költözött a

Digitized by Google

várból le a Kálmán-utczába vagy hova. Árlejtést hirdetett gróf Csáky Albin: ki hordja őt le legolcsóbban.

A tauszki fölment a kultuszminiszteri portáshoz s adott neki 100 forintot, hogy ha jön a többi szállító versenytárs, azoknak mutassa meg a belügyminiszteri helyiségeket is. Ugyanekként végzett a belügyminiszteri portással is.

Ugy történt, a hogy akarta.

A többi szállító kért 8000 forintot, a tauszki kért 2500 forintot. A tauszki nyerte el a vállalatot s nyert rajta 1000 forintot.

Igy alapitotta meg jó nevét. Pedig talán ez az eset nem is igaz.

Ő szállitotta az igazságügyminisztert, a kereskedelmi minisztert, a váltótörvényszéket, a fortunát, a kuriát, a királyi táblát. De ő szállitott egyszer egy büntető járásbiróságot is a rabokkal egyetemben.

Itt megjárta kissé.

Egy rab ugy elkeveredett az akták közé, hogy mire leért vele az Alkotmány-utczába: sehol se találták. Ennél nagyobb baj volt azonban, hogy hordárai közül kettőt meg ott fogtak a detektivek.

Ez a kettő volt pedig a legjobb embere.

Mikor gróf Szapáryt felszállitotta a miniszterelnöki palotába, az alatt, mig a butorokat a kocsikból felhordták, valami gézenguz poéta ezt irta egyik kocsijára:

Tauszki, tauszki!
Már engem ne huzz ki.
Gr. Szapáry.

Digitized by Google

A „LEÁNYÁLMOK".

(Erdő« René ifju költőnk költeményeinek első kötete e czim alatt jelent meg: Leányálmok. A költő bájos hajadon. Felkért, irjak könyvéhez előszót.)

Tisztelt Urnőm! Ön bizalommal felszólitott, hogy költeményeinek gyüjteményes kiadásához, a »Leányálmok«-hoz irjak előszót.

Bizalma mélyen megtisztel. Kitérnem előle lehetetlen, méltón megfelelnem szintén lehetetlen.

Elolvastam költeményeit. Igazán álmok s igazán leánysziv álmai. Bájos ifju nő lelke él a költeményekben. Mélyen érző, gyakran vérző, ritkán vidám, mindég ábrándos leánysziv játszik a szerelemmel.

Játszik? Nem tudom bizonyosan: a sziv-e a játékszer, vagy a szerelem, vagy egyik se, csak ketten együtt mindennapi játszótársak? Melyik fárad el? Melyik törik össze?

Az a leánysziv nem boldog az ő szerelmében és mégis boldog, mert soha sincs szerelem nélkül. Éjszaka, melynek vagy lenyugodott, vagy föl se kelt napja, de mégse sötét. Tele méla holdfénynyel és ragyogó csillagsugárral.

Ön tisztelt Urnőm, leány és ifju. Feje fölött husz tavasz még nem hullatta el virágait. Az ifju leány szivének álmait én már megfejteni nem tudom. Korom

Digitized by Google

nem engedi. Másfelé szállonganak már azok, mint a hol én járok. Ezért nem tudok méltón megfelelni megtisztelő felhivásának.

Mit irjak én előszóban?

Hogy a leánysziv érzése oly mély, oly nemes és oly magasztos: természetesnek találom. Hogy minden érzése a szerelem: ez se lehet másként. Kietlen és zord sivataghoz hasonlit az a leánysziv, mely telidestele nincs vagy a szerelemmel, vagy annak ábrándjaival.

De meglep, hogy a napsugaras, hajadoni életkor pár éve alatt az a leánysziv annyit tudott érezni s érzéseiből annyi szép és kedves gondolatot tudott megérlelni és összegyüjteni.

Nagy költői tehetség teszi gazdaggá az Ön szellemét tisztelt Urnőm! Egyedül ez kelti fel csodálkozásomat. Hogy érzései szellőfuvalomként nem röppentek el öntudatlan; hogy szellemének aranyöntő műhelyében gondolatok és eszmék kincsévé alakultak át; hogy édes, magyar költői nyelvünket annyira birtokába tudta venni s költeményei oly simák, oly gördülékenyek, oly bevégzettek, annyi bájjal, annyi fénynyel és annyi meleggel teljesek: ez az, a melyen el nem fogy, hanem mindig ujra támad bámulatom. És tiszteletem Ön iránt.

És igaz benső örömem a fölött, hogy Ön könyvalakban összegyüjtve adja ki költeményeit. Hadd lásson mivelt izlésü közönségünk egy költőt, a ki nő, hajadon és ifju; hadd lássanak nemes, ifju hölgyeink egy leányt, a ki szerelmi ideáljával nem marad a földön, hanem azt magával ragadja a magyar költészet magasságaiba.

Digitized by Google

VÖRÖSMARTY ELSŐ SZERELMÉRŐL.

Vörösmarty Mihályról barátai, személyes ismerősei alig irhatnak valamit ezentul. Minden egykoruja, minden közeli és személyes barátja meghalt már. A kik, mint magam is, gyermekkorunkban ismertük, közel vagyunk az elaggáshoz. Föl kell tehát róla mindent jegyeznünk, a mit tőle, vagy róla egyenesen láttunk, hallottunk, tapasztaltunk. Nagy ez a kötelesség, de édes is. Siessünk teljesitésével.

Ezért fogtam most én is tollat. S a mit ujat hallottam:

Vörösmarty első szerelméről,

elmondom ezuttal.

Általában ugy beszélik, az irodalom történetében s a költő nem egy életrajzában is ugy irják, hogy első szerelme Perczel Etelka alakját rajongta körül.

Én másként hallottam.

Ugy, hogy első szerelme Perczel Krisztina volt.

Hogy a Perczel-leányok egyikeért rajongott: ez kétségtelen. Mert ezt önmaga örökitette meg költeményeiben.

Mint a Perczel-fiuk nevelője 1818-tól 1822-ig Bony-

Digitized by Google

hádon lakott Perczel Sándor házában és családja körében. Ezután egy évig Görbőn Tolna vármegye alispánja mellett jurátuskodott s az 1823-ik év végétől 1826 közepéig megint Perczelékkel volt

Perczel Sándor lakásának s birtokának környékét Völgységnek nevezi a tolnai nép. Erről irja a költő Széplak költeményében:

„Téged is, oh Völgység! az idő kiragadjon-e tőlem?
Szóljak-e mindenről, ha dal ébreszt, csak ne te rólad?
És ha neved zendül, nagy késő korra lejutván,
Senki ne tudja, hogy oly szentté lett tájad előttem?
Hogy fiatalságom tündérországa te voltál?
Halmaidat koszoruzza borág, koszoruzza tetődet
Százados erdőség; köztük mint égi maradvány,
Nyulnak el a völgyek, fiatal szépséggel igézők:
Ott mikor elfáradt testem nyugalomra hanyatlik,
Lelkem az ifjuság képét öltözve magára,
Ábrándozva bolyong egyedül a csörge pataknál,
S szárnyain ismét a szerelemnek hordja bilincsét
S hordja szelid kötelét az elomló szőke hajaknak."

Ezen kivül több mint tiz ifjukori költeménye szól fiatalságának első szerelméről. S mind e költemény, talán egyet kivéve, ott termett Perczelék házában.

A leány, a kit imádott, szőke volt. Haját aranyhajnak mondja »A hajnalhoz« czimü költeményében. Szemeiről azt irja:

„Sem világos égszin,
Sem borongó fekete.
Nyájasabb a feketénél,
Gyenge kéknél tüzesebb."

Egyik költeményében, a »Szerelemhez« czimüben

Digitized by Google

egyenesen kék szemnek mondja. A Perczel-család ez ágának tagjainál csakugyan a kék szem az uralkodó.

Nevét a napvilágra jött költeményekben sehol sem irja le. Sokan azt hiszik, hogy a Cserhalom bájos nőalakjában, a szöghaju nyájas Etelkában örökitette meg nevét. Ez azonban nem bizonyos.

Ifjukori költeményeiben több leánynév fordul elő. Hajna, Helvila, Emmi, Emma, Zencdő, Hedvig, Ilonka s Etelka is. Kétségtelen, hogy a költők szivesen emlegetik az imádott nevet költeményeikben. De Vörösmarty »Csaba szerelmé«-ben maga inti a leányt:

„Lányka, szerelmimben ha külön több névre találtál,
Meg ne itélj: egyedül elnevezések azok.
A nevek és kinok változtanak egyre szivemben,
Csak magad, oh kebelem gyujtogatója, te nem!“

Csaknem azt kell gondolnunk, hogy az imádottnak a neve már csak azért se Etelka volt, mert a költő e nevet oly különös szeretettel örökitette meg a Cserhalomban. Az a nagy tartózkodás, az a félénkségig menő szerénység, szerelme szentséges titkainak az a féltő őrzése, mely Vörösmarty ifjukori szerelmi költeményeinek általános jelleme, egyenesen erre utal bennünket.

A Perczel-család leszármazását Nagy Iván nagy gonddal és nagy részletességgel irta meg. Az adatokat egyenesen a család fejeitől s ezek közt Perczel Sándortól is, Etelka és Krisztina apjától kapta.

Perczel Sándornak két felesége volt. Az első Kajdacsy Erzsébet, a második Némethy Anna. Ezektől összesen 19 gyermeke származott. Nagy Iván felsorol 18-at.

Digitized by Google

A férfigyerekek: István, Imre, Sándor, Mór, Miklós, Béla, Pál, László, Ferencz és két Tivadar. A leányok: két Etelka, Emilia, Berta, Mária, Erzse és Ilona. A két Tivadar korán elhalt. Az első Etelka is korán elhalt. A második Etelka, a kiért állitólag a költő lángolt, Vojnics Barnabáshoz ment nőül.

Ez összesen tizennyolcz. Ki volt hát a tizenkilenczedik?

A mint én hallottam, ez volt Krisztina, még pedig az első feleségtől Kajdacsy Erzsébettől az első szülött.

Perczel Sándor 1778-ban született s igy 1861-ben, mikor meghalt, 83 éves volt. Nagyon korán nősült. Krisztina leánya 1800-ban született, tehát a költő születése évében. Vojnics Barnabásnét, a második Etelkát megelőzte a születésben Krisztina, István, Imre és a korán elhalt első Etelka. Vojnicsné az ötödik szülött volt, tehát a valószinüség szerint 1807 vagy 1808 előtt nem születhetett. Igaz, hogy ikrek is születtek, de már később, a második feleségtől. Ferencz és Erzsébet, Bartal György neje, ikrek voltak.

A mikor Vörösmarty a Perczel-családhoz került: akkor Krisztina 17—18 éves jól kifejlett, vidám kedélyü, gyönyörü hajadon volt, Etelka pedig csak 10 vagy legföljebb 11 éves gyermeklány. Képzelhető-e, hogy az egészséges lelkü komoly ifju ne a virágzó hajadon, hanem a fejletlen gyermek iránt lobbant volna szerelemre?

Krisztina Petrásovits Andráshoz ment férjhez. Ez ha nem csalódom, görög-keleti vallásu s magasabbrangu uradalmi tiszt volt. Elhalt még a negyvenes években.

Maradt egy leánya: Petrásovits Johanna. Nekem

Digitized by Google

legalább több gyermekéről nincs tudomásom. Ezt egy távoli rokonom Gerenday Ambrus pesti ügyvéd vette feleségül.

Az özvegygyé vált Krisztina leányához jött lakni Pestre. Itt halt meg 1852-ben. Egykori szépségének a nyomai még a halála előtti években is megvoltak. A költő által leirt aranyhaj és kék szemek épen megvoltak nála.

Sokat ezekből egyik derék barátom Bakos János juttatott eszembe, ki mort itt Budapesten királyi táblabiró, de a ki ezelőtt 37 esztendővel emlitett rokonomnál Gerenday Ambrusnál volt joggyakornok. S főnöke nejétől nem egyszer hallotta, hogy az ő édes anyja volt az a Perczel-leány, a kit a nagy költő imádott, a kiért első szerelme lángra lobbant. Őrizte is a költő jegyzeteit, levélkéit s azokat a költeményeket, melyekhez az érzést, az ábrándot, a lelkesülést egykor, régen a század első negyedében az ő varázsló alakja alkotta meg. S el-elborongott azon a névtelenségen, mely őt most körülveszi s azon az örökkévaló dicsőségen, mely a nemzet hódolatából a költő alakját körülsugározza.

Gerendayt, mint rokonomat, én is ismertem. Ott lakott a Sebestyén-téren, a mely már nincs meg, a Két Huszár-kávéház épületének első emeletén, a mely már szintén nincs meg. Jó barátságban volt az öreg Szathmáryval, a királyi tábla segédhivatalainak igazgatójával, a kivel én is, mikor Pesten voltam, mindig összejöttem. Mi hárman s negyedik társunkkal Lendvay József táblabiróval naponként együtt feketekávéztunk

Digitized by Google

hol a Két Huszárnál, hol a Kamonban. Itt is előhozakodott Gerenday erről a dologról. Ugy rémlik előttem, mintha mondta volna, hogy a költő egyszer fölkereste az egykor imádott nő sirját a kerepesi temetőben. Megtehette. Nem vált hűtlenné forrón szeretett nejéhez, ha egy könyet ejtett a sirra, melyben első szerelmi ábrándjainak tündéralakja porladozik.

Bakos barátom elmondta nekem, hol van az a sir. Kocsira ültem s kihajtattam a kerepesi temetőbe. A kápolna előtt bevezető széles út baloldalán a kápolnától háromszáz lépésnyire megtaláltam. Korhadt egyszerü sirkő jelöli a helyet hervadt koszoruval, alig zöldülő hantokkal. Nem csoda: régi a sir immár.

A sirkőre e szavakat vésték:

»Itt nyugszik néhai Petrásovits András özvegye Bonyhádi Perczel Krisztina asszony. Élt 52 évet. Meghalt október 31. 1852. E sirkövet — Felejthetetlen édes anyjának forrón szerető leánya Johanna Gerenday Ambrusné emelte.«

A nagy költő igy irja le a leány alakját:

„A leány szép volt deli termet által,
Mindeneknél szebb ragyogó szemével,
Szüz mosolygását öröm és nemesség
Bája emelte."

„Nem tanult szózat vala lágy beszéde.
Egyszerün jött az repeső szivéből;
Titka sem volt még, csak enyelge a kis
Gondolatokkal."

A deli termet, a ragyogó szem, a szüz mosolygás hova lett most már száz esztendő multán?

Digitized by Google

A zöldülő hant s a korhadó sirkő eltemette. De a költő lantján örökké él.

De azért nekem is van egy kis szavam. Ott a sir körül minden második-harmadik sirhalom fel van már dulva. Kiüritik, elegyengetik a régi sirokat. Ezt az egyet ne bántsa senki. Vagy ha hozzányulnak: azt a követ tegyék biztos helyre. Hadd őrizze a kegyelet. A nagy költő emléke megérdemel ennyit.

Bizonyos, hogy a nagy költő nem Krisztináért, hanem Etelkáért rajongott egykor és oly sokáig. Az én nyomozásaim is kétségtelenné teszik ezt. De azt is, hogy Krisztinát is ismerte, vég nélkül kedvelte s eleintén a Perczel-háznál vele álmodozott, róla ábrándozott.

Digitized by Google

JÓKAI MEGHALT.

Gyász borult rád édes jó magyar nemzetünk. Legjobb munkásod, legnagyobb fiad, örök dicsőséged: Jókai Mór meghalt.

Hiszen meg kellett halnia. Földi anyának szülöttje: a természet kérlelhetlen törvényét neki is meg kellett tartania. Nagy életkorral áldották meg az istenek. Befejezett élet. Becsülettel és teljesen elvégzett dicső munka után vissza kell adni a föld porának mindazt, a mi benne halandó volt. Nincs hát okunk keserü érzésre, boszus fájdalomra.

Mégis lehetetlen elpanaszolnunk a veszteséget, melyet szenvedtünk. Büszkeségünk, önmagunkhoz való édes bizodalmunk, fájó önérzetünk volt élete, neve, munkássága, alkotásainak meg nem becsülhető gazdagsága. Komor korszak borult ránk. Nincsenek többé nagyjaink. Mig ő élt: volt még egy. Az utolsó. A müvelt világ előtt bátran mutathattunk rá. Dicsekvés nélkül nyugodtan mondhattuk: dicső nagy nemzetek, világtörténetnek alkotói, kis számu és gyönge hatalmu

Digitized by Google

nemzet vagyunk mi, magyarok, ti köztetek, de nekünk van egy emberünk, van egy vezérünk, szellemünknek van egy kormányzója: Jókai Mór. Mutassatok nagyobbat, vagy csak hozzá hasonlatosat is!

Nagy szellemekben gazdag volt a mi most elmult századunk. Széchenyi, Deák, Kossuth, Vörösmarty, Arany: együtt, egymás mellett, egymás után. Bölcsek, lánglelkek, nemzet vezérei, hősök, alkotók, vértanuk. Most már fajunk egykori nagyságának dicső emlékei.

De egy se volt nagyobb, egyik se volt fenségesebb, egyik se hozott több áldást a magyarra, mint Jókai Mór.

Hatvan esztendő előtt lett nemzetünk vezérköltője. Néhány évig megosztá a vezéri hatalmat dicső kortársaival. De azután senki se tudott vele e hatalomban osztozni és senkinek se volt ereje és bátorsága e hatalmat vitássá tenni. Mindenki gyönyörüségének tartotta az ő vezérlete alá sorakozni.

Volt korszak nemzetünk életében, a mikor a hősök félreálltak, a bölcsek elhallgattak, a jók és hivek könnyeiket hullatták s a reménytelenség sötét éjszakája borult a nemzedékre. A mikor a magyar ugy érezte magát, mint Istennek választott népe egykor a babiloni vizek partjain, keseregve a fűzfák árnyékában és siratva eltiport hazáját.

Jókai Mór nem akasztotta fűzfára lantját s nem kesergett. Hanem költészetének istenerejével megzenditette rajta azt a hangot, melyben benne volt dicsőségünk a multból, erős reményünk a jövendőre, üditő

Digitized by Google

vidámságunk s a nemzet közel való feltámadásának minden biztossága. A hang végigharsogott a haza határain s fölkeltette, megmozgatta a szivek és lelkek érzéseit. Ifju és agg, férfi és nő, minden osztály, minden népréteg egygyé és egységessé vált abban a nemzeti érzésben, melyet Jókai Mór lantja teremtett. Sem az istenben való hitnek buzgósága, sem a balsorsnak irtóztató csapásai, sem diadalmunk, sem bukásunk, sem örömünk, sem fájdalmunk soha nem tudták a magyart oly egységessé tenni, mint Jókai Mór költészete.

Minő költészet ez!

Mekkora erő! Mekkora gazdagság! Mily fenség és változatosság! Mekkora báj! Eszméknek és érzelmeknek mily mérhetetlen tömege! S mily nemesség és tisztaság! Akár a szentkönyveké.

Szebb és gazdagabb nyelv nincs a magyarnál. Az ókor dicső népei s az ujkor világbiró nagy nemzetei nem tudták nyelvüket a költészet egész birodalmában oly könnyüvé, oly széppé és gazdaggá fejleszteni, a minő a magyar nyelv. Csak világhelyzetünk kis mérete s végzetszülte szerénysége az oka, hogy ezt az igazságot a nemzetek még egyetemesen el nem ismerték.

E nagy igazságra is Jókai Mór teremtő lelke tanitott meg bennünket. Az ő költészetének csodálatos varázsa mutatta meg, mire képes fajunk, nyelvünk s szellemünknek őseredetisége és tisztasága.

Nagy szellem volt.

Digitized by Google

A természet erői ritkán tudnak ugy összefogni, hogy hozzá hasonlót alkossanak. Vannak költői alkotásai, alakok, hangulatok, rajzok, elbeszélések, melyek tökéletességek, melyeket felülmulni soha nem lehet. A költő-óriások merész nagyravágyása csak arra törhet, hogy ezeket elérhesse.

Tulzásnak látszik szavunk. Semmi tulzás sincs benne. Két vagy háromezer éves irodalmi műveltség remekei vannak birtokunkban. Ám a legélesebb birálók álljanak össze s hiába kisértik meg azokból Jókai Mór néhány lapjához méltót találni. Sok alkotásában minden költőnek és minden prófétának fölötte áll.

S minden alkotásában magyar.

Világnagyságának ez a hézaga és gyöngesége. A nagy nemzetek el nem fogadhatják magukénak, a mint elfogadnák, ha angol, német, franczia vagy orosz volna.

De nekünk épen ez az örömünk és büszkeségünk. Egészen a miénk és senkié se másé. Költészetének egész tartalma a magyar szellem. Ez a szellem szülte és nevelte őt s tette remekké, dicsővé és halhatatlanná.

Ő benne nem idegen semmi s mig a világ áll, őt tőlünk el nem vitatja senki. Ő egyedül a miénk marad, mint Árpád, mint bölcs Kálmán, mint Hunyadi János, mint Petőfi.

Nemzeti életünk uj korszakának is egyik alkotója. A márcziusi föltámadás nála nélkül meg nem történhetett. Hőskorunk nagy alakjai közt ott fog állani a nemzettörténet csarnokában az övé is. S akkora ragyogás veszi körül, mint a legnagyobbat.

Digitized by Google

A mult század nagyjai, az ujjászületés hősei kidőltek már mellőle mind. Csak maga élt még, maga állt még, mint óriás szálfa a bércztetőn. Társait elpusztitotta már istenkéz és emberkéz s a mi most körülötte hullámzik, az csak törpe sarjadék. Vajjon kimagaslik-e még valaha e sarjadékból az őserdő szálfája?

Higyjünk, reméljünk. Azt a nemzetet, mely Jókai Mórt szülhette, még nagy és dicső munkára hivja a Gondviselés.

De seregeljünk az utolsó kidőlt szálfa köré nemzetül. Forró könyünk és forró áldásunk kisérje az örök élet utjára. A hogy boldoggá tett élete és munkássága: tegyen nagygyá, dicsővé bennünket soha el nem muló emlékezete.

Digitized by Google

JÓKAI UTOLSÓ BETEGSÉGE.

I.

(Az aggkori elmegyöngülés. — Én minek nevezném? — Miként merek erről beszélni? — Jókai lassu hanyatlását észreveszem. — Mit tanácsoltam neki? — Mikor hallottam először Nagy Belláról?)

Nem arról a betegségről emlékezem, mely közvetlen oka volt a nagy költő halálának. Öreg embernek valamiben meg kell halni. Influenza, azután ebből tüdőgyuladás, végre szivszélhüdés, a hogy az orvos-tudósok mondják. Igy halt meg Kossuth Lajos is. Hát nem erről beszélek.

Hanem arról a betegségéről, melyet én halála előtt három évvel vettem észre határozottan. Az 1901-ik év tavaszán. Ez azonban, mint most már jól tudom, még korábban keletkezett. Talán két-három évvel előbb, sőt talán észrevehetetlen mértékben még több évvel előbb. Erről a betegségről az én tudtommal eddig még nem emlékezett meg senki.

Ez az aggkori elmegyöngülés.

Jöjjünk tisztába a szóval s a betegséggel.

Ez a betegség megvan. Nem is nagyon ritka. Ez

Digitized by Google

valóságos elmebetegség. Latin nyelven ez a neve: dementia senilis. Balogh Kálmán, az egykori nagy tudós, vénkori észtelenség néven ismerte. Nem észtelenség, hanem észtelenség néven. Dementia csakugyan azt jelenti magyarul, a mit az »észtelenség« szokatlan szó. De talán se a latin, se a magyar szó nem a legjobb szó. A magyar semmi esetre se. Schwartzer Ottó aggkori elmezavarnak nevezi. Ő különösen szaktudós az elmebetegségek terén. Az ő szava már jobban tetszik nekem. De én mégis csak aggkori elmegyöngülésnek nevezem, a kinél csak oly mértékben van meg, mint Jókainál megvolt. De még ennél is jobb volna ez a szó: aggkori elmecsonkaság. Csakhogy ez a szó: csonka elme, nehezen férne a nagyközönség agyához. Csonka kéz, csonka láb, csonka orr, csonka szarv; ezt érti mindenki. Azt érti, hogy a testrészből hiányzik egy darab. De azt már nehéz elképzelni, hogy az elméből is hiányzik egy darab. Az elmét nem olyannak gondoljuk, mint a narancsot, a melynek belső gerezdjei vannak, vagy mint a granát-almát, a melynek belső kis önálló gömbölyögei vannak. Még olyannak se, mint a buzakalászt, a melyen az érett szemek nem is érintkeznek egymással. Az elmét egynek, egésznek, egységesnek gondoljuk, a melyből itt vagy amott, egyik vagy másik oldalán nem hiányozhatik egy vagy több darab.

S mégis ugy áll a dolog. Legalább képzelhetjük az elmét is valami afélének, mely részekből, tagokból, csoportokból áll. Sok megfigyelésem mutat erre. De

Digitized by Google

hát elvégre hagyjuk ezt a tárgyat. Elmetudósnak vagy elmebetegségek tudósának én bizony már be nem állok s megfigyeléseimet se tárom a világ elé.

Sokáig tétováztam, vajjon a nagy költő e több évi betegségéről irjak-e?

Rokonai közt többen vannak, a kiket igazán szeretek s nekem fájna, ha nekik fájdalmat okoznék s ha pillanatig is azt gondolhatnák, hogy a nagy költő iránt én nem érzek igazi kegyeletet. Pedig e földön senkiben se él nagyobb kegyelet, mint bennem.

Elvégre Jókai oly nagy, oly egyetlen, a kinek ragyogó alakjára semmi se vethet árnyékot. Az meg épen nem, ha megtudjuk, hogy hetvenöt éves agg korában elméjének egyik szelete gyöngülni kezdett. Hiszen Newton elméje végül egészen elborult s mégis nem ő-e a legnagyobb és legdicsőbb elméjü ember a világon?

Tétovázásomnak még nagyobb oka is volt. Az, hogy én nem vagyok orvos, nem vagyok elmegyógyitó, egyáltalán nem vagyok ugynevezett szakember. Sokan gondolhatják tehát azt, miért avatkozom én olyan kérdésekbe, a melyek igazán szaktudósok kérdései?

De most már ez ellenvetéssel se törődöm. Láttam, figyeltem, tünődtem, összehasonlitottam s rájöttem arra, a melyről szentül hiszem, hogy az az igazság. S minthogy ez Jókaira, fajunk legnagyobb költői alkotójára vonatkozik, ugy vélekedem, nincs is jogom az igazságot elhallgatni.

De egyébként se tartom alaposnak azt az ellenvetést. Sokszor volt az életben dolgom orvosi szakértőkkel.

Digitized by Google

Bizony sokszor ők is együgyü észszel nézik a dolgokat. Sok tüneményt nem vesznek észre. Sok tünemények nem ismerik föl se igazi természetét, se a fölbukkant kérdésre tartozó igazságát. Sokszor tévednek s néha sulyosan.

Soha se tudtam saját eszemről lemondani, ha a fölbukkant kérdést jól ismertem s a tüneményt gondosan megvizsgálhattam. Ily esetekben nem hajoltam meg az orvosi tudomány szakértői előtt. Csak akkor fogadtam el véleményüket, ha azzal az enyém megtudott barátkozni. Kivált az elmebetegségek nagy részének fölismerésében, a beteg elméjü emberek magaviseletének s időnkénti jellemének megbirálásában magam is biztos voltam annyira, mint bármelyik orvos szakember. A kórtani, a csupán kórtani változásokat s azok megitélését természetesen rájuk biztam. Abba bele nem avatkoztam.

Ez a felfogás nem csupán az enyém. Tudom, hogy a német igazságszolgáltatás ezzel nem igen tud megbarátkozni. De a magyar és az angol ész birói gyakorlata e felfogás hive.

Shaftesbury lord, a nagy birói gyakorlatu férfiu, ezelőtt negyvenhárom évvel, Windham pörében e felfogás helyességét fejtette ki.

Nem hiszi — ugymond — hogy az elmeépség vagy elmeháborodás fölött az orvosok illetékesebben itélhetnének, mint akárki a világon, kinek helyes esze és elegendő tapasztalata van.

Egyenesen állitja — igy folytatja kijelentését tovább

Digitized by Google

— hogy közönséges eszü emberek, kik a világban jártasak és az embereket gyakorlatilag ismerik, ha tébolyodott körében vannak, rövid idő alatt fölismerik, vajjon ez képes-e saját dolgait intézni.

Ime, az angol ész. Egyszerübben, világosabban ezt az igazságot nem tudnám szavak köntösébe öltöztetni.

A nagy költő hat év előtt nősült ujra, 1899. év szeptember közepén.

Ez időtájt, sőt esküvője előtt az egész nyáron át gyakran találkoztam vele. Együtt szoktunk ebédelni, valahányszor a városba jött valami tennivalót elintézni. Kissé kopott kétlovas kocsija megállt déli 12 és 1 óra közt az Andrássy-úti Klivényi-vendéglő előtt s ott egy asztal mellett kettecskén ebédelgettünk. Igen keveset evett s ivott. A borjupörköltet megizlelni soha el nem mulasztotta. A bort és pálinkát szerette ugyan, nagy mérséklettel délutánonkint itta is rendesen, de ebédnél alig ivott valamit.

Határtalanul szerettem a nagy költőt gyermekkorom óta. Ha együtt voltunk: soha szemem róla le nem vettem, egyetlen szavát, egyetlen mozdulatát megfigyelni el nem mulasztottam. Se Deákot, se Kossuthot soha nagyobb figyelemmel nem kisértem, mint őt. Abból a nemzedékből, melyet néhány szereplőjében én is ismertem, e három férfiu emelkedett ki a csillagok magasságáig. Tudom, hogy sokan nem igy vélekednek: azok magyar érzését nem is becsülöm ám valami magas értékünek.

Közös étkezésünknél hát az tünt föl előttem először,

Digitized by Google

hogy keveset eszik. Nagy csontu, a közepesnél magasabb termetü férfiunak, ha erős, egészséges és sokat forog a szabad természetben, többet kell enni.

Ez a kevés étküség már az aggulás jele. Ebben bizonyos voltam.

De az aggulást másban is vettem észre. Költői müveiben, a melyeket ez idő tájban alkotott.

Szépek azok. Meglátszik azokon Jókai keze és lánglelke. Az elbeszélő részek ellen nem is lehet a hanyatlás vádját támasztani. Nagyon meg tudtam én ezt akkor már birálni. Hiszen magam is kezdtem már irni s »Gróf Károlyi Gábor följegyzései« s »Utazás a Balaton körül« czimü müveim első kötetét ép ez évben irtam. Az én irói erőm akkor még teljes buzogásban volt, nem is voltam Jókai utánzó, tehát nagyon össze tudtam hasonlitani az 1899-iki Jókait önkéntelenül magammal is, de a mult század 50-es, 60-as és 70-es évek Jókaiával is.

Az elbeszélő részek hát még akkor is tökéletesek voltak a nagy költő alkotásaiban.

De a leiró részeknél mást vettem észre. Azok is szépek voltak, de már nem eredetiek. Azok csak visszasugárzások voltak a nagy alkotások aranykorából. Észrevettem, hogy a nagy költő agya már röst egészen ujat alkotni s hogy alkotásainak szépségei a leiró részekben még mindig nagyok, de azért csak halvány visszaemlékezések a harmincz-negyven év előtti alkotások csodálatos szépségeire.

Igy van azzal az édes-kedves, érzésekben és elmés-

Digitized by Google

ségekben gazdag humorral is, melyhez hasonló a világ összes iróiban és költőiben nincs s melyben a nagy költő talán örökre egyetlen marad.

Ez is gyengébb volt, mint hajdan. Észrevettem.

De én őt hanyatlóban látni nem akartam. Miért ne maradjon ő összehasonlithatlan? Miért legyen ő kisebb, mint valaha volt? Inkább ne irjon.

Azonban még mindig szentül hittem, hogy ő még most is képes a legnagyobb alkotásokra. Csak tárgyát, alakjait, korszakát válaszsza meg.

Ne irjon idegen társadalmak alakjairól.

Ne irjon a mai kor tüneteiről. A mai kor erkölcsei és szenvedélyei és napi vetélkedései már nem neki valók. Már nekem se, pedig másfél évtizeddel ujabb ember vagyok. Az Olympus isteneinek szent tüzénél gyujtotta ő meg egykor fáklyáját s ha ennek lángja elaludni készül, ne gyujtogassa azt a mai tőzsdék, szinpadok, költői és politikai ficzánkolások konyhabeli tüzénél. Maradjon ő csak a nemzeti szentségek társaságában.

Meg is mondtam neki világosan, magyarán.

— Ne irj, te édes bátyám másról, csak arról, a mit gyermekkorunkban és ifjukorunkban láttunk és éreztünk. Az a látás még tiszta, az az érzés még eleven, mély és magyar. Öregszünk már. A mai világot, a szerelem bolondságait, a büntető biróságok hőseit és áldozatait, a világok és tengerek csavargóit engedjük át a fiataloknak. A politika szereplői se a mi tollunkra valók. Ki az, a kit a költészet csillagkoszorujával

Digitized by Google

övezzünk? Dobozy Mihály és hitvese ma nem halnak meg együtt, hanem elválnak szépen s közjegyzői okiratban rendezik a vagyoni viszonyokat. Ősz Peterdi szép Ilonka leánya ma nem hervad el liliomhullásként, ha királyát látja, hanem szinpadra lép, vagy kocsmát nyit. Szondy két apródja ma vidéki szinész, Zrinyi és Gyulaffy miniszterségre pályáznak s nyelvük többször kijön hüvelyéből, mint kardjuk. Nincs már Angyal Bandi se, Sobri Jóska se, ezek helyett is tőzsdelovagok és bankigazgatók uralkodnak. A te muzsád, édes bátyám ne vegye észre ezt a világot. Menjen az csak vissza a régi vármegyébe, keresse föl a szine-java magyar férfiakat és asszonyokat és függetlenségi harczunk hőseit, gyászát és dicsőségét. Ezt még láttuk, megértük, átéreztük. Még most is látjuk, még most is érezzük ugy, mint ötven év előtt. Erről irj, ne másról. Legfölebb még a kurucz kor bujdosóiról. Soha se irtál fenségesebben, mint a hogy ezekről még ma is tudnál.

Tetszett neki ez a furcsa, de igaz szó. Mosolygott, nem szólt ellene, de alig felelt rá valamit.

Adomáztam. Adomáimat a régi magyar életből szedtem elő. Azok az alakok szerepeltek meséimben, a melyeket ő is ismert, ő is legjobban szeretett. Ő volt nemzedékünk legjobb adomázója, legédesebb elbeszélője. Én azért csevegtem, hogy őt birjam rá az adomázásra. Talán szikrát vet a kova, ha az aczéllal rácsapkodunk.

Ritkán vetett, nagyon ritkán felelt. Jó szivvel, kedvesen fogadta emlékezéseimet, de ő a társalgásban

Digitized by Google

kevés részt vett. Mosolygott is, nevetett is, nagyon tetszett neki a dolog, de egyébként csak hallgató volt.

Már ezt észrevettem.

Egészen más volt már, mint nyolcz-kilencz év előtt, a mikor Káldyval a régi magyar zenét, a művészet legfölségesebb alkotásait, a kurucz dalokat és Lavotát és Biharit akartam feltámasztani. Akkor is sokat voltunk együtt, de akkor még adomázott, dalolt, tánczolt s óriás szellemének ragyogó szikrái ugy omlottak, mint az augusztusi csillaghullás. Ez a régi Jókai már nem volt meg. Igaz, hogy akkor hatvanöt éves volt, most pedig már hetvenöt.

Egyszer-kétszer előhozakodtam családjáról, őseiről, nemzetségéről. Elmondtam, hogy családja hagyományai közt sok a tévedés és a puszta költemény. Néhány nyilatkozatában ő is téved. A családi leszármazás tökéletlen még Nagy Iván könyvében is. A legelső nemesi ősökről nem is tudnak semmit.

Csak mosolygott mindezeken.

— Majd megirom én, bátyám, a te nemzetséged történetét, ha kedvem kerekedik.

Még erre is csak ennyit felelt:

— No, ez jó lesz, öregem!

Házassági szándékáról se beszélt soha. Nekem legalább nem.

Akkor ura voltam az »Egyetértés« czimü nagy lapnak. Egyszer azt mondta:

— Öregem, figyeljetek kissé Nagy Bellára!

Digitized by Google

Bármily furcsán hangzik, de megvallom, ez urnő nevét akkor hallottam először.

— Ki az a Nagy Bella?

— Tehetséges, ifju művésznő, nagy reményt kötök hozzá.

Alig telt el néhány hét, egyik-másik lap szellőztetni kezdte, hogy Jókai Mór nősülni akar. Jegyeseként is emlitették Nagy Bellát.

Nem emlitettem föl előtte ezt a föltünő hirt, de fölemlitette ő 1899. évi szeptember 12-én.

— Hallottad, öregem, azt az ostoba hiresztelést? Hogy én elveszem Bellát?

Alig feleltem rá valamit, de harmadnapra megtörtént az esküvő.

Megint találkoztunk rövid idő mulva. Jó kedvvel, hangosan kérdi:

— No, öregem, mit szólsz a házasságomhoz?

— Áldjon meg az isten. Hajlott korral tetted. De ebben is légy minta a mai nemzedék előtt.

Őszintén feleltem. Ugy feleltem, a hogy éreztem és gondolkoztam. El is szomoritott engem az a sok éretlen, ostoba elméskedés, a melyet a fővárosi társaság e házassághoz kötött.

De azért elgondolkoztam a nagy költő fölött.

Vajjon miért mondta nekem szeptember 12-én, hogy a házasodásról szóló tudósitás csak ostoba hiresztelés? Vajjon móka volt ez tőle, vagy komoly dolog? Vajjon ámitani akart volna engem két napig, holott két nap mulva megtartotta esküvőjét?

Digitized by Google

Miért ámitott volna engem? Hiszen nem volt köztünk egyéb viszony, mint hogy én voltam talán a legnagyobb tisztelője. Ha tanácsomat kéri: talán helyeseltem vagy talán nem helyeseltem volna szándékát. De tanácsomat se kérte. S abban is biztos volt, hogy a mit a nagy költő cselekszik: azt én mindig helyeslem. Hiszen nála jobb és nemesebb ember alig született még a világra. Voltak egyéni gyöngeségei, de még azok is kedvesek voltak. S azután mit tartozik az a világra, hogy a legnagyobb költőnek vannak holmi apróbb gyöngeségei? Mit árt az a piramisnak, hogy négyezer év mulva most már repedés vagy zuzódás van egy-két darab kövén?

És ha ámitani akart volna engem: miként érthetném meg, hogy néhány nap mulva régi barát jószivü bizalmasságával kérdezte tőlem: mit szólok házasságához?

Nem ámitott ő engem.

Komolyan beszélt ő velem szeptember 12-én s komolyan lépett házasságra szeptember 15-én.

Csak akarata volt már bágyadt s elhatározása pillanatnyi. A korhadás jele.

De én erre ily értelemben akkor még nem gondoltam. A nagy költővel sok minden történt ama két nap alatt, de arról nem szólok. Mások beszélték, közvetlen tanuságot nem tehetek.

Nem is gondolhattam aggkori gyöngülésre. Arcza üde, fiatalos, szép szemei élénkek; szelleme a társaságban sokkal kevésbbé cselekvékeny ugyan, mint régebben, de azért tiszta, figyelése éber, vidámsága, mosolya,

Digitized by Google

gyönyörü ezüst hangja változatlanul a régi. És irodalmi alkotásai is még mindig jelentékenyek.

Ez után ritkán találkoztunk. Ifju nejét még mindig nem ismertem.

II.

(Jókai levélben magához kér. — Válni akar. — Tárgyalunk, tanácskozunk a válas dolgában. — A bajai Fischer Lipót. — A nagykőrösi Szalay Pálné.)

Az 1901-ik év tavaszán levelet kapok tőle. A levél igy szól:

— Kedves Barátom. Egy igen nehéz ügyben óhajtom igénybe venni ügyvédi és baráti tanácsadásodat. — Kérlek, légy szives ma délután lakásomon meglátogatni. — Baráti üdvözlettel maradok — Budapesten, 1901 május 28. igaz hived: Jókai Mór.

El nem tudtam gondolni: mit akar a nagy költő. Mi szüksége lehet ő neki ügyvédi tanácsomra? Sohase beszéltünk mi az életben együtt ügyvédi dolgokról. Azonban nem sokat tünődtem. A mit ő kér: az parancs. Irása különben a régi, a jól ismert irás, melyen reszkető kéznek semmi nyoma.

Megyek hozzá pontosan. Komolyan fogad. Semmi vidámkodás, de azért semmi komorság.

— Köszönöm, öregem, hogy itt vagy. El akarok válni a feleségemtől. E fölött kell tanácskoznunk.

Nagy dolog. A válópert mindig sulyos dolognak tartottam. Két élet egygyé vált s ime, az egygyé vált életet megint ketté kell szakitani. Nehéz feladat.

Digitized by Google

— Jól van, bátyám, a mit te akarsz, annak meg kell történni. Hanem szokásomról még a te esetedben se mondok le. Előbb veled tárgyalok négyszemközt, azután engedd meg, hogy nőddel beszéljek négyszemközt. Azután nem bánom, tárgyaljunk egymásközt mind a hárman. De nekem meg kell arról győződnöm, hogy az orvoslás másként lehetetlen, a válás elkerülhetetlen.

Gyorsan és szivesen beleegyezett, hogy beszéljek az urnővel. Vele nem is sokáig tartott a tanácskozás. Arra a kérdésemre, hogy nála mi az igazi ok az elválásra: nem is tudott, talán nem is akart valódi, komoly okot mondani. Azt mondta csak: nehéz a járma, nincs elég szabadsága, neje még a leveleit is elolvassa. Csupa általánosságok.

Beszéltem az urnővel. Kegyesen fogadott, szivesen bocsátkozott tárgyalásba. Kijelentette kereken, hogy ő válni akar.

Ezt a nyilatkozatot feltünőnek találtam. Ilyesmi eszembe se jutott.

— Hiszen az ön férje, az én Móricz bátyám, azt mondta, hogy ő akar elválni.

— Nem ugy van. Én akarok elválni.

Átmentem a nagy költőhöz, az ő szobájába.

— Hejh, bátyám, furcsa dolog ez! Hiszen a feleséged akar válni, nem te.

— Igaza van, barátom. Igaza van az én kedves feleségemnek. Én vagyok a vétkes, vén bolond fejjel. Miért kellett nekem őt szerencsétlenné tennem? Hiszen

Digitized by Google

ő fiatal, szép, duzzad az erőtől, előtte az élet és a nagy világ, méltó a boldogságra s ime, itt mellettem, vén ember mellett, elaszik, elszárad.

Nem mondhatom el összes tanácskozásunkat. Se nekem nincs hozzá jogom, se az olvasóközönségnek nincs joga azt megtudni. Végre se lett semmi az elválásból. Aznap nem is fejeztük be a tárgyalást. Folytattuk másnap. Folytattuk a nagy költő svábhegyi nyaralójában. Teljes kibékülés következett. Megittuk az áldomását is.

Hanem azért mégis el kell mondanom, miként fedeztem föl a nagy költő betegségét, a melyet akkor még nem ismert föl se maga, se felesége. S nemcsak akkor még, hanem talán azóta se.

De mielőtt tovább mennénk: jöjjünk tisztába a betegség természetével. Honnan s miként ismerem azt én?

A mult század nyolczvanas éveiben történt az eset. Orvos keresett föl Bajáról azzal a szándékkal, hogy komoly orvosi dologban tanácskozni óhajt velem. Nevét nem mondom meg. Nem szép dolgokat mivelt, meg is halt már régebben, nevét tudnunk nem szükséges.

Vidámságra birt szándéka. Hiszen nem vagyok én orvos. Én tudtam legjobban, hogy az a vélekedés, mintha én az orvosi tudományok titkait ismerném, balvélekedés. Az eszlári vérvádpörben keletkezett ez. Én csak egyes birói esetek orvosi kérdéseit ismerem. Hát bizony mulatságos dolog volt az, hogy épen orvos

Digitized by Google

folyamodjék hozzám, orvosi dolgokban kérni ki tanácsomat.

Az eset ez.

Volt Baján egy vagyonos, tőkepénzes, zsidó ember, a neve Fischer Lipót. Vagyonát egy millió forintra becsülték. Valamikor kereskedő is volt, de főleg azzal foglalkozott, hogy pénzeket adott ki kamatra. De nem volt uzsorás. Ugy mondták, elég tekintélyes embernek tartották Baján s eléggé becsülték is.

Abban az időben már öreg ember volt, túl a hetven éven. Se felesége se gyermeke nem volt, vagy legalább vele nem volt. Csaknem magánosan élt agglegény, vagy özvegy ember módjára. Volt egy vagy két szolgálattevője, de állandó társasága csak az orvos volt. Az az orvos, a ki engem fölkeresett. Rokonai azonban voltak, a kik joggal számitottak a majd egykor rájuk néző örökségre.

Egyszer az öreg Fischer el kezdett végrendelkezni. Rendelt például egyik rokonának kétszázezer forintot. Az orvos odament a rokonhoz, elmondta, hogy erre a rendelkezésre ő birta rá az öreget, kéri tehát jutalmát, jutalékát. A rokon meg is adta a busás jutalékot.

Az orvos vérszemet kapott. Elment a másik rokonhoz s tetemes jutalék mellett ajánlkozott arra, hogy Fischerrel olyan végrendeletet csináltat, a milyent ez a rokon óhajt. Megalkudtak. És Fischer csakugyan olyan végrendeletet csinált ujra.

Az orvosnak efféle ravaszsága ismétlődött többször. Az öreg Fischer egymásután csereberélte a végrende-

Digitized by Google

leteket. Ezek az okiratok szabályosan készültek, mert közjegyzőnél készültek. Az orvos szakadatlanul rakta zsebre a busás összegeket.

Elvégre feltünő lett a dolog a rokonok közt. Hol hozzájutottak, hol elestek az örökségtől. De könnyen ki lehetett számitani, hogy ha sokáig igy megy a dolog: akkor utóbb az öreg Fischer pénze is, a rokonok vagyona is az orvos zsebjébe költözik.

Föllázadtak a rokonok. Nekiestek az orvosnak. Azt állitották, hogy az öreg Fischer bolond, az orvos ránczigálja orránál fogva, meg is fenyegették az orvost büntető följelentésekkel komolyan. Igy került hozzám az orvos azzal a kéréssel, vizsgáljam meg az öreg Fischert s jelentsem ki, hogy nem bolond. Az én szavamnak a fellázadt rokonok szentül hisznek s ő akkor megmenekül.

Az orvosnak se arcza, se tétovázó szeme, se kapkodó beszéde nekem nem tetszett. Faggatásomra beismerte, hogy a rokonoktól csakugyan kapott a végrendeletekért jutalmakat. Ez meg még ugy se tetszett. Láttam, hogy az orvos nem igaz uton járó ember.

Elmentem Bajára. Nagyon érdekelt az eset. Meglátogattam az öreg Fischert. Baján nem vagyok jártas. Ezt a derék várost nem ismerem. Kétszer voltam ott életemben s mindig csak futólag. Hol, melyik utczában lakott az öreg: bizony nem tudom. Jó termetes, emeletes házban, az emeleten lakott, kissé rideg, hideg, régi butorzatu szobában. Divatnak, asszonynak, naponként való porolásnak semmi nyoma. Szinte csodálkoztam, hogy igy lakik a milliomos.

Digitized by Google

Magas, sovány, egyenes termet. Egykor barna, most már deres haj, bajusz, szakál. Redők az arczon. Bizony lenéztem én az arczáról jó hetvenöt évet.

Nem mondtam neki, hogy azt akarom tudni: bolond-e vagy nem. Hanem azt mondtam, hogy Bajára vezetett utam, jó hiréről-nevéről régóta ismerem, meg akartam látogatni.

Ő is nagyon ismerte az én nevemet s látható szivességgel fogadott.

Elkezdtem vele beszélgetni. Hogyan élt fiatal korában? Volt-e sokszor beteg? Mi baja szokott lenni? Miként szerezte vagyonát? Mikor épült az a ház, a melyben lakik? Ki épitette? Melyik rokona legjobb ő hozzá? Haragszik-e sokat? Melyik párthoz tartozik?

Okosan, kimeritőleg, vidáman felelt mindenre. Ifjukorabeli dolgokról különösen szeretett beszélni. Egészségével, étvágyával nagyon meg van elégedve, csak az orvos ne itatna vele annyi vizet.

Vidámsága különösen feltünt. Nem nevető, kaczagó, zajos vidámsága volt, hanem állandó derüs, mosolygó arcza, szives beszéde. Legjobban szeretett arról beszélni, mily sok pénze van. Az aggkori elmegyöngülés semmi sulyosabb tünetét nem vettem rajta észre. Hogy akarata gyönge volna, elhatározása pillanatnyi s ugrándozó: épen nem vettem észre. Hogy környezői csak játszanának akaratával: eszembe se jutott. De mindenre nem is volt alkalmam. Hiszen magaviseletének megfigyeléséhez hetekre, hónapokra lett volna szükségem.

De egy tünethez mégis eljutottam. Kérdeztem tőle,

Digitized by Google

ismerte-e Tóth Kálmánt, a költőt, Baja egykori követét, jó barátomat?

— Ismertem. Engem szeretett.

— Hogy történt az, hogy ő olyan sánta ember volt?

Nem volt Tóth Kálmán sánta, hanem kisérletet akartam tenni, vajjon rá tudnám-e beszélni, hogy sánta volt?

Kérdésemre gondolkozott s azután felelt.

— Nem volt Tóth Kálmán ur sánta.

— Hogy ne lett volna, már azt én csak jól tudom. Gondolkodjék csak kissé Fischer ur!

Percz mulva felelt.

— Csakugyan most már én is emlékszem; hogy én ezt el tudtam felejteni!

Igazán gyanus más tünetre nem akadtam ama másfél vagy két óra alatt, a melyet társaságában töltöttem.

Meg is mondtam az orvosnak, hogy én az öreg Fischert elmebetegnek mondani nem tudom, de azért rám mint tanura ne hivatkozzék, mert miattam lehet aggkori elmegyöngülése. Kis és nagy dolgokban való magaviseletét nem volt módom megismerni, de azt se, hogy mostani magaviselete s eddigi egész férfikorán át megszokott, megrögzött magaviselete közt van-e nagy különbség s miből áll az? Az a sokféle végrendelet, az az időnként gyorsan változó elhatározás s Tóth Kálmán sántaságáról való szeleburdi nézetváltozása minden esetre gyanus.

Az öreg Fischer Lipótot ezután csakhamar kétségtelen aggkori elmegyöngülésbe esettnek tartotta minden rokona, ismerőse és orvosa. Azt a lelkiismeretlen

Digitized by Google

orvost elzavarták mellőle s azután rögtön megszüntek a végrendeletgyártások.

Volt alkalmam más esetet is megfigyelni.

Nagy-Kőrösön élt egy öreg asszonyság: özvegy Szalay Pálné, V. Faragó Zsuzsánna. Férjével együtt jótékony lélek. Gyermekük nem volt. Eszes, gondos, házias asszony. Nagy-Kőrösön többféle nemes alapitványt tett. Árvaház, kisdedóvó, tanitók javadalmazása. Ugy rémlik előttem, a debreczeni kollégiumnak javára is adományozott valamit. Mintha magának s férjének kisvárosiasan festett arczképét ott láttam volna valamikor a kollégium könyvtárában. Hogyan került volna az oda másként? Az asszony tizenhárom-tizennégy év előtt halt meg, a férje jóval előbb.

Vagy tizenöt év előtt kőrösi ember jött hozzám panasszal, tegyek neki igazságot.

Tanyása vagy valami más szolgálattevője öreg Szalay Pálné asszonyomnak. Az asszonyság ő neki kétezer forintot adott kötelezvényben s most rajt hajtanak a rokonok s meg akarják ezt az adományt rontani. Pedig ő ezt megérdemli. Hűséges szolgája s bejárója az asszonyságnak, annyi sok idő óta.

Kimentem Nagy-Kőrösre megvizsgálni a dolgot. Az öreg asszonyságot korábban nagyon kedveltem. Tudta, hogy dédapám a németektől üldözve vagy 180 év előtt Nagy-Kőrösre menekült s ott volt református pap. Azután egy időben ellenséges kortesek el akarták vele hitetni, hogy én zsidó nemzetségből származom. Nosza kapta magát, utána járt a dolognak, összeszedte

Digitized by Google

az anyakönyvi adatokat és saját fejétől és saját költségén kinyomatta, a mit jónak látott. Ezután ismerkedtem meg vele.

Meglátogattam. Szivesen beszélgetett. Állandó derüs mosolygással ép ugy, mint a bajai öreg Fischer s ép ugy, mint később a nagy költő. Nem volt sovány, hanem nagyon kövér s már nagyon öreg. Az aggkori elmegyöngeség sulyosabb tünetei nála is hiányoztak.

De azért nagyon gondos nyomozás után rájöttem, hogy ő is szórja a pénzét, igéreteit, kötelezőit. A ki mellette van két-három napon át: annak javára bőkezüségének nincs határa A holnapi napra sohase gondol s ha rokonai erős felügyelet alatt nem tartják: utóbb betevő falat kenyere se marad.

Egyébként egészséges, jókedvü, szeszélyei pillanatig tartók, beszéde okos, fiatalkori dolgairól szivesen és bőven beszél. Felületes figyelés után teljes lehetetlenség, hogy komoly, lelkiismeretes ember elmegyöngültnek mondja ki.

Ime, ez a két eset jutott eszembe rögtön, a mikor a nagy költővel házassága felbontásáról tanácskoztunk. A mely tünetek e két esetben emlékezetemben maradtak: önkénytelenül és ellenállhatatlanul ugyanazokat kerestem a nagy költőnél.

S nagyrészben megtaláltam.

A köznép, az általános tudat ismeri e bajt igen jól. De nem tartja elmebajnak. S bár minden agg embernél nem fordul elő: mégis az öregséggel együtt járó gyöngeségnek tekinti.

Digitized by Google

III.

(Az öregség. — Krafft-Ebing tana. — Taylor Alfréd Savaine tana. — További tárgyalásunk Jókaival és nejével. — A nagy költő kedvessége. — Szerelmes versei hitveséhez.)

Az öregség sok bajjal jár. Százféle szólása, mondása van erről minden népnek. Már a rómaiak azt mondták: senectus ipsa est morbus. Az öregség maga is betegség.

Ez azonban valósággal még se igaz. Kétségtelen, hogy az öregség sokféle hanyatlással, a testi és lelki erők lassu és fokozatos fogyásával jár. Mégse betegség. Ép ugy nem, mint a csecsemőkor vagy a kamaszkor. Csak egyik állapota az élet folyamatának.

Mikor kezdődik az öregség, az aggság? Ki tudná azt biztosan napszámra, hétszámra, sőt gyakran évszámra is megmondani? Ennek nincs mértéke, mint a vér hőfokának vagy mint a hizásnak és soványodásnak. Az őszülés, kopaszodás, fogcsonkulás például lehet öregség jele, de azért egyáltalán nem jelenti mindig az öregedést. Kossuth is, Jókai is kopaszok voltak már negyven éves korukban, de azért bizonyos, hogy még hatvan éves korukban is, sőt később is megvolt erőik teljessége. Kossuth korán őszült, Jókain, Deák Ferenczen alig lehetett az őszülést észrevenni.

Ime, e jelek bizonytalansága. Száz tünete van a kétségtelenül beállott öregségnek, de azért minden öregségi tünet egyenkint és elszórtan mégse kétségtelenül jelenti az öregség beálltát.

Digitized by Google

Általában öregnek, aggnak, vénnek mondjuk azt az embert, a ki aránylag magas koru, hatvan éves már elmult; a kinek e mellett látó, izlő, mozgó, emlékező, ereje jelentékenyen meggyöngült; a kinél az erély, az erős munkának, a gyors mozgásnak, az izomerő kifejtésének vágya már megszünt vagy alig-alig pislog. A kinél ez az állapot már megkezdődött: csak az eshetik az én tapasztalásom szerint a dementia senilisnek nevezett különös betegségbe.

Ezt a betegséget törvényszéki elmekórtanában részletesen tárgyalja Krafft-Ebing, a hirneves tudós. De ki merem mondani, nem a legszerencsésebben.

A betegségnek különböző foka van, a legenyhébbtől a legsulyosabb fokig. A legsulyosabb szerinte a tökéletes elbutulás. Vannak szerinte oly aggkori elmezavarok is, melyek iszonyu erkölcsi tévedések okozói, melyek fajtalanságra, lopásra, gyilkosságra birják a beteget. Leirásának gyöngesége épen abban áll, hogy a legenyhébb esetek tüneteit a legsulyosabb esetek tüneteivel összekeverve adja elő s ekként nem rajzolhat tiszta képet azok elé, a kiknek maguknak nincs erős és tiszta tapasztalásuk. Több fokozat van e betegségben, más szóval többféle ez a betegség s mindegyik fajtának mások és mások a főtünetei. E tüneteket a fajták szerint kellene leirni és csoportositani.

Sokkal szerencsésebb a leirásban a jeles angol tudós, Taylor Alfréd Swaine. Ez az aggkori elmegyöngülés enyhe alakját igy irja le:

— Az előhaladt vénkorban levő ember értelme

Digitized by Google

egészen helyén és dolgaiban tiszta felfogásu lehet, azokat jól intézheti s testi egészsége is jó, mégis azoktól, kik őt környezik, annyira félhet s annyira függővé válhatik, hogy azok teljesen uralkodnak rajta s azért környezői kezében gyermeknél és játékszernél nem egyéb, — oly annyira, hogy azok akarata ellenére semmit se merészel tenni s kivánságaiknak nem képes ellenállani.

Ime, ez a leirás illik tökéletesen az öreg Fischer Lipótra s özvegy Szalay Pálnéra is, a kiket én megfigyeltem. Minden felelet, melyet tőlük s közelvalóiktól gondos kérdéseimre kaptam: a Taylor által leirt agg alakot állitotta elém.

Mind Fischer, mind Szalayné rendesen élt, szokott módon evett, ivott, kelt, feküdt, öltözött s lakása és háza rendjét pontosan megtartotta. Vagyoni dolgai vitelében is rendes felfogásu volt, de közelállóinak szava, akarata, befolyása alatt okoskodás és ellenmondás nélkül föltétlenül meghajolt, sőt meglehetősen ugy szinlelte, hogy nagyon szivesen hajolt meg.

Tökéletesen ilyennek találtam a nagy költőt. A Krafft-Ebing szerinti borzasztó állapot nála egészen hiányzott, de a Taylor szerinti egészen megvolt. Csakis egyetlenegy megjegyzése van a német tudósnak, mely Jókai állapotára is illik; a hol azt mondja, hogy az aggkori elmebetegnek akarata nem szilárd, sőt könnyen befolyásolható.

Bizonyos, hogy a nagy költő elmegyöngülése már több év előtt kezdődött s bizonyos, hogy a mikor én

Digitized by Google

észrevettem, még akkor is az első, az enyhe állapotban volt meg. Az eszmék zavara és korlátoltsága, a nagy, sulyos és utálatos erkölcsi tévedések, az őrjöngési kitörések tökéletesen hiányoztak.

Emlitettem, hogy több napon át folytattam a házassági válási tárgyalásokat. Igazán mondva folytattuk együtt a nagy költővel s nejével.

Ismételve megbékéltünk, ismételve összevesztünk. Már tudniillik puszta szóval, zaj nélkül, szenvedély és haragkitörés nélkül.

A mikor az urnő azt mondta: el kell válnunk: — akkor a nagy költővel félrevonultunk s őszintén tanakodtunk a fölött, miként rendezzük a válás részleteit, miként biztositsuk s mily mértékben az urnő vagyoni, ellátási igényeit. S nem volt ám ebben szinlelés, ámitás, öreg ember ravaszkodása a nagy költőnél. Igazán törte fejét velem együtt, miként hozzuk rendbe az állapotokat legjobban.

De a mikor azt mondta az urnő: no, hát nem bánom, ne váljunk el, kisértsük még meg a házassági együttélést tovább is: — nosza akkor a nagy költő szép arczán kilobbant s vidámság, összeütötte a bokáját, földhöz vágott minden válási gondolatot és jogtudományt s elővette rosszul kezelt, de azért jó budai borát, saját termésü istenitalát s odaszólt hozzám:

— De már erre igyunk egyet.

Ittunk s összeültünk hárman, miként értékesitsük valamikor a nagy költő műkincseit, miként biztositsuk egykor özvegyét. Mert hogy ő, a 77 éves [illegible]agg, előbb

Digitized by Google

el fog mulni, mint 23 éves ifju felesége: ezt bizony mi mind a hárman kiolvastuk a csillagokból.

Ez se volt szinlelés a nagy költőtől.

A minő arczot, kedvet, szándékot és elhatározást mutatott: azt mindig őszintén mutatta. Csakhogy arcz, kedv, szándék és elhatározás homlokegyenest változott rövid időnként, a mint az urnő óhajtotta vagy egyenesen akarta.

A nagy költő nagy lelke nem volt már egészen a magáé. De csak az erély, az akarat, az elhatározás képessége aludt. Szellemének száz karja volt, mint a hitregebeli Briareusnak, a többi karja még nem volt béna.

Megmutogatta kincseit.

A Jókai-könyvtárt, a melyben minden művének kiadása mindenféle példányban megvan. Értékét meg se lehetne szabni.

Az ereklyéket, a feliratokat, az albumokat, a nemzetnek és a királynak emlék-adományait. Ragyogó külsőben valamennyi.

S megmutatta, a mi mindezeknél becsesebb, apró kopott jegyzetkönyveit.

Minden érdekes dolgot följegyzett röviden, a mit csak életében hallott. Ötletek, eszmék, bölcs mondások, alakok, adomák, megtörtént esetek, különös jelenségek, álmok, ábrándok, egy-két szóval jelezve. Nagy részük feldolgozva költői alkotásaiban. Nagy részük örökre elveszett. Mindenkinek ismeretlen világ, csak előtte volt ismerős. Az élet nem volt elég hosszu ezeket is feldolgozni.

Digitized by Google

Mindent följegyzett, mint Hugo Viktor, ő is. Menynyire irigyeltem. Már akkor magam is irni kezdtem. De én a hosszu életen át soha se gondoltam biztosan, hogy valamikor iró leszek. Nem jegyeztem. Csak puszta emlékezetemre vagyok szorulva. Az emlékezet pedig tékozló fiu. Szórja kincseit erre-arra. Mind eszembe jutott, a mikor a nagy költő jegyzetkönyveit nézegettem.

S azután kimentünk szőlejébe. Nyaralója történetét jó kedvvel beszélte el. Megmutatta tőkéit, gyümölcsfáit. Panaszkodott, hogy a balaton-füredi kocsánytalan spanyol meggyet sehol sem tudja megszerezni. Figyelmeztettem a hófehér somra.

— Olyan nincs, öregem. A francziák is csak fehér csikos somot ismernek, hófehéret nem.

— Pedig én láttam is, ettem is, tudom is hol terem. Somogy vármegyében, megyeri határban.

Fölirta, igérte, hogy meghozatja.

Nem tudom, de nem hiszem, hogy meghozatta. Mi az, a mit ő már meg tud fogadni? Lehelet, eltünő sugár, lenge árnyék.

Szivesen tereltem át beszélgetésünket ily dolgokra. Abbahagytam adomáimat is. Hadd beszéljen a nagy költő örömmel oly dolgokról, a melyekről szivesen beszél. A vén lantos mindennap elfelejti egy-egy dalát. De még sok dala van. Dudolgassa hát azt, a mi még megvan. Hiszen ugyis elfelejti lassankint valamennyit.

Bevitt megint szobájába, összeültünk megint hárman. Beszélgettünk az élet legkényesebb és legszürkébb dol-

Digitized by Google

gairól: vagyonról, pénzről, örökségről, végrendeletről. Ő is csinált egy csomó végrendeletet, mint a bajai öreg zsidó. Évenkint egyet-kettőt. Ott hevernek egy fővárosi közjegyzőnél.

De akármily nehéz ügyről beszéltünk: csak pillanatnyira törődött ő azzal. Fölkelt ültéből.

— Várj csak, öregem, mutatok én neked valamit.

Odahozott egy kötetnyi könyvet. Költeményekkel volt tele, a melyeket mostani nejéhez irt. Kéziratos könyv. Elkezdett nekem abból felolvasni. Felolvasott ötöt, tizet, huszat.

Bizony kicsordult könyem nem egyszer. Arra biztat, válaszszam el feleségétől s ime, felesége előtt a hozzáirt lángoló szerelmes verseket olvasgatja. Csak azért, hogy én is halljam.

Oh, nagy költő, isten szózatának remek hirdetője, ne tanácskozzál te én velem ügyvédi és birói dolgok ostoba furfangosságáról, válóperről, örökségről, duzzogó rokonok terveiről. Nem választlak el téged attól, a kit egykor szived és költészeted megszeretett. Egy év — két év: ugyis vége lesz mindennek. Lángoló lelked de elbágyadt akaratod támasztékot óhajt. Mindegy már tenéked, kire támaszkodol.

Ám itt van melletted, a kit a végzet melléd rendelt!

— — — — — — — — — — — — — — — —

Soha se láttam azóta se a nagy költőt, se nejét. Házuk táját nem tudtam fölkeresni.

Digitized by Google

A LELKEK URA.

(Mennyi egy csopron 12 ezer választó? — A régi kortes. — Mit kell tudni a mai kortesnek? — A lelkek ura. — A budavári választás. — Ki az az Ehrlich Gusztáv?)

Vissza kell térnem a legutolsó választásra. Igaz, hogy három nap előtt történt. Nagy idő ez mai napság. A németek hatalmas császárjára öreg fejszét dobott egy aggszűz s harmadnap mulva már az ördög se beszélt róla. Miért emlékeznék tehát a világ három nap után is a fővárosi képviselőválasztásra? Futni és feledni: ez a mi korunk természete. S ma már néhány ezer választó azt se tudja a fővárosban, hogy Csernátony halt-e meg és Morzsányit választották helyette, vagy Morzsányi halt-e meg és Csernátonyra esett a többség?

Pedig nagy az eset.

Tudni kell ugyanis, hogy a főváros Erzsébet nevü városában 12 ezer választó van kerek számban. Tizenkétezer férfi. Erős, egészséges valamennyi. Adófizető az utolsóig. Alkotmányos jogára büszke és féltékeny mind s ha kell: elmegy szavazni mind.

Tudjátok-e, hogy 12 ezer mennyi?

Digitized by Google

Tizenkétezer emberrel foglalta el Árpád az országot. Felényi emberrel indult el a szent földre Jerusálemi Endre magyar király, hogy napkeleten minden pogányt kiirtson a föld kerekségéről. A régi világban az egész Mosony vármegyének csak 40 választója volt, minthogy akkor csak nemes embernek volt választójoga, több nemest pedig ott nem találtak. Egész Máramaros, Szatmár, Szabolcs, Bereg, Ung és Ugocsa vármegyének összesen nem volt együtt tizenkétezer választója. Csupán Borsod vármegyének volt több. A bereczki kerületnek Erdélyben ma is csak kétszáz választója van s ez küld egy követet. Ebben az arányban az erzsébetvárosi kerületnek hatvan követet kellene választani. A mitől mentsen meg bennünket a jó isten és Ehrlich Gusztáv.

Már most hogy lehet tizenkétezer választót rendben tartani ?

Ez a kortes dolga ugy-e ?

Kortes ? Mi az a kortes ? Ki az a kortes ? Tizenkétezer választó közt hogy támadhat kortes ?

A kortesről a festőművészek már néhány remek képet készitettek. Uray kortesei Szatmárban, Forintos György kortesei Zalában, Pecsovics Ferencz kortesei Tolnában, a Kállayak, Papszászok és Tiszák kortesei Szatmárban, Hevesben, Biharban mind emlékezetes és hatalmas alakok a régmult időből.

Széles váll, hatalmas erős termet, keményen kipödrött vastag bajusz. Félrevágott darutollas süveg, panyókára vetett dolmány, pitykés mellény, végig

Digitized by Google

gombos lovas nadrág, sarkantyus csizma. Jobb kezében fokos, bal oldalán tele kulacs, pipaszerszám teljes készséggel. Hol lóháton, hol gyalog.

Inni és nem aludni, szónokolni és verekedni, dalolni és káromkodni, adomázni és verset mondani, őseinknek véren szerzett jussáról soha meg nem feledkezni; a németet leszólni, de ha kell: agyon is ütni; a parasztal szóba se állni, viczispánnal és muzsikus czigánynyal pedig pertu lábon állni s éjjel-nappal mindig lábon állni: ez a régi kortes.

De az ilyen kortest ma már az Erzsébetvárosban tüstént bekisérné a rendőr. S röhögne rajta minden választó.

A régi kortes irni se tudott. Ha tudott is: nem szokott. Irjon a nótárius, a rektor meg a pap. Vagy az iródiák. Nem irok, nem olvasok, én magyar nemes vagyok: ez volt a jelszó, az igazság, az élet és a gyakorlat.

Az erzsébetvárosi kortes elveszett ember vagy meg se született ember volna, ha irni-olvasni nem tudna. De sőt nagyon is kell neki irni és olvasni tudnia.

Tizenkétezer választónak tizenkétezer neve van s mindegyik név két szóból, mert vezeték- és keresztnévből áll. Kétszázötven uton, utczán és téren lakik s kétezerötszáz házszám alatt lakik az a tizenkétezer választó. S egy-egy néven nagyon sok a választó. Minden Kisről, minden Nagyról, minden Kohnról, minden Weiszról tudni kell, melyik az ügyvéd, melyik az orvos, az iparos, a kocsmáros, az ügynök, a vas-

Digitized by Google

utas, a számtiszt, a magánhivatalnok, a bérkocsis, a nagyságos ur és a méltóságos ur? Ki lakik a beltelken, ki lakik a kültelken? Melyiknek hol a kocsmája, hol a kávéháza, hol a kaszinója, ki a szeretője, ki a hitelezője, melyik bank vagy takarékpénztár az ő bankja és pénztára?

Mindezt tudni kell a kortesnek. A választók nevét ugyan istentelen nagy könyvbe kinyomtatják, de ez csak a tudásnak fele. Ez csak a hivatalos adatokkal van megtöltve, de hol vannak még ezenkivül a bizalmas adatok, a suttogásra szánt viszonyok és állapotok? Pedig a kortesnek ezeket mind tudnia kell, még pedig jobban, mint a hivatalos adatokat.

S Ehrlich Gusztáv mindent tud. Ő a lelkek ura e borzasztó választókerületben. Nála nélkül ez a kerület se el nem alszik, se föl nem ébred. De még ha aludni el tudna is: fölébredni sehogy se tudna. Ő vezet és igazgat mindent és mindenkit, mindenütt és mindenkor. Nála nélkül se kis embert, se nagy embert megválasztani nem lehet. Akár követet, akár fővárosi bizottságot válasszanak, akár kerületi előljárót vagy iskolatanácsot, akár papot vagy tanitót vagy tanitónőt: a kire ő szavát adja, arra adja szavát mindenki.

Mert ő a lelkek ura!

De hát hogy lehet ez?

Mindig csodálkozom, hogy az én ifju irótársaim, a kik lapjainkat tárczával, családainkat regénynyel s szinházainkat szinművekkel akarják ellátni: az erzsébetvárosi embereket és állapotokat nem észlelik, nem

Digitized by Google

tanulmányozzák s azokról hasábokat és könyveket nem irnak. Hogy lehet ez? Hiszen itt nagy tünemény áll előttünk.

Nézzük csak a főváros első kerületét. Másfélezer vagy kétezer választó, vagy annyi se. Fele hivatalnok, fele nyugdijas, kis rész háziur. Ügyvéd, zsidó, lótófutó ember alig akad. Még jelölt is alig akad. Valami minisztert lefülelnek: legyen ő a követ. Legalább nem jár vele semmi vesződség. A választás napján a hivatalfőnökök kiadják a rendeletet, hogy melyik osztály tagjai hány órakor menjenek szavazni. De hát kire szavazni? Erről szó ne essék. A miniszter urra szavazni. Kire másra? Két embert megfogadnak, a ki a választóhelyen napi nyolczvan krajczárért egy-egy zászlót tart s a mellett szunyókál. Öt embert megfogadtak napi egy forintért, hogy óránként kiáltsa el: »éljen a kegyelmes ur« — s ezzel vége. Délután hat órakor bezárják a jegyzőkönyvet s viszik a kaszinóba a kegyelmes urhoz. A kegyelmes ur fölkel a tarokk mellől, kezet szorit a deputáczióval s a többit, a mi történik vagy nem történik még, megirják a kőnyomatosok s ezzel vége.

De nézze meg valaki az erzsébetvárosi választást! Azt a száz kocsit száz lobogóval és kétszáz kortessel, a ki lóhalálában nyargal minden utczán, minden téren, minden perczben és minden házhoz, hogy a választóhelyre szállitsa a választókat és a szavazatokat és a lelkeket!

Milyen más világ ez!

Digitized by Google

Néha ugyan itt is csendes év van. A mikor nincs szükség erőfeszitésre. Például 1901-ben a tavaszi választásnál, a mikor meghalt Csernátony s megválasztották Morzsányit. A mikor az ellenjelöltek csak lobogójukat mutatták, de győzelemre nem számitottak s a mikor két ellenjelölt is volt ugyan, de Ehrlich azt mondta: elégnek tartom, csak huszszor annyi szavazatunk legyen, mint a másik két pártnak összevéve. S igy nem engedett többet leszavazni háromezerkétszáz választónál.

De hát ki ez az Ehrlich Gusztáv?

Hiszen Eszterházy herczeg is csak nagy ur, az esztergomi érsek is csak nagy ur: de ha minden uradalmukat adósságba vernék, se tudnának a lelkek fölött ekkora uraságot gyakorolni.

Ezelőtt tizenhét évvel ismerkedtem meg vele. Engem is kijelölt ebben a kerületben képviselőnek. Nehezen nyugodtam bele, meg is mondtam előre, hogy megbukunk, de meg is buktunk istenesen. Akkor még fiatal ember volt a lelkek ura s nem igen birt a lelkekkel. Hiába hivatkoztunk Kossuthra, Rákóczira, Bethlenre, Bocskayra: a jó erzsébetvárosi választóközönségnek nem igen kellett a kurucz ember. S ez a rossz szokása ma is megvan ennek a közönségnek.

Akkor még kis zsidó volt Ehrlich Gusztáv. Most azt hiszem, noha biztosan nem tudom, hogy közép zsidó. Azt biztosan tudom, hogy nem nagy zsidó. Ő tanitott meg engem erre a különbségre.

— Van — ugymond — kis zsidó, közép zsidó és

Digitized by Google

nagy zsidó. A kis zsidó jó ember, a közép zsidó is jó ember, a nagy zsidó azonban rossz ember.

Akkor egy kis vaskályha-raktára és vaskereskedése volt a Károly-körúton. A választási mozgalmak idején benéztem oda néhányszor. Volt egy szalmafonatos faszékje, arra leültetett. S beszélt nekem vidáman és lelkesüléssel és rajongással arról, mekkora lesz a többségünk s miként hóditjuk meg a világot!

Morvaországu származásu, még a felesége is bécsi asszony; erős magyar érzéssel van tele mind a kettő; öt fia és egy leánya mint a vasék; Kossuth és Petőfi az eszményképük. Mikor beköltözött, Kőbányán volt egy kis szatócsboltja tele vasnemüvel; ma már gyára van a fővárosban s nekünk nem kell kimenni Bécsbe vaskályháért.

De azért ma se gazdag ember. De azért mégis tagja a fővárosi képviseletnek és tagja a pénzügyi, közlekedési, telekadó és 45-ös bizottságnak s a követválasztó központi választmánynak. Többen járnak protekcióért hozzá, mint a miniszterelnökhöz. Mert ő a lelkek ura. Igazi törzsfőnök.

Két nagy titka van, a melylyel uraságát megszerezte.

Az egyik az, hogy mindig jókedvü, mindig egészséges s mindig otthon találja minden szegény ember. Adóbaján, szegénységén, rendőri bajain mindenkinek segit s időt és költséget nem kimél, hogy a hatalmasságoknak a kis emberek dolgán meglágyitsa szivét.

A másik pedig csodálatos jótékonysága.

Szegény gyermekek felruházására, apró házbérek és

Digitized by Google

adóvégrehajtások elháritására mindig van kezében négy-öt forint. Tavaly kiosztott hétezer forintot, az idén már a téli idő szigorusága miatt ötezeret.

Hol veszi a pénzt?

Minden korcsmában, minden kávéházban van neki asztaltársasága s jótékony perselye. Jó kedve és jó példája föllelkesiti társaságának tagjait. Gyülik a pénz s ő viszi oda, a hol igazi nyomort kell enyhiteni.

Barátja Morzsányinak. S barátját egykor gonosz gyanusitás és rágalom eltiporni törekedett. Ő tudta és hitte, hogy barátja becsületes ember. De barátját elhagyni készült mindenki. Őt is kérték, intették, ijesztgették, ne ragaszkodjék hozzá örökké.

De ő rendithetlen maradt.

— Nem lennék becsületes ember, ha elhagynám barátomat, mikor üldözik.

Ezt mondta. S a hogy beszélt: ugy cselekedett. Közéletünkben kevés párját ismerem.

S ezért megbocsátom neki még azt is, hogy egykor engem mint képviselőjelöltjét megbuktatott.

Digitized by Google

A MÓRICZ KÖLYÖK.

(1899-ik évi áprilisban hire futamodott, hogy Sarf Móricz meghalt. Az eszlári nagy perben ez volt az antisémiták koronatanuja. — Én a biróság előtt „Móricz kölyök"-nek neveztem.)

Tizenhat-tizenhét esztendeje annak a pernek. Minden alakjára s minden részének minden apróságára már nem emlékszem, de a kis Móriczra, a »kölyök«-re, mint én a törvényszék előtt neveztem, még meglehetősen emlékszem. E fiu nagy rejtély volt akkor s nagy rejtély ma is a müvelt világ nagyrésze előtt.

E fiu volt az, a ki azt vallotta, hogy látta a templom ajtónál a kulcslyukon át, a mint a zsidók s ezek közt saját apja is, Solymosi Esztert, keresztyén leányt a templom előcsarnokában lefektették s fekvő helyzetében torkát elvágták s vérét vették.

Hogy e vallásából egy szó se igaz, azzal minden hosszas gondolkozás nélkül első pillanatra tisztában voltam, mihelyt a per egész anyagát átnéztem. Hiszen Eszter hulláját a dadai Tiszából ép nyakkal halászták ki s egyéb száz és ezerféle fontos körülmény is kétségtelenül igazolta a kis Móricz vallomásának alaptalanságát.

De miért beszélt hát ekként?

Digitized by Google

Beteges nem volt, hülye nem volt, látások nem bántották. Piros, pozsgás, jóképü, jókedvü pufók fiu volt a tárgyalás alkalmával; — meglátszott rajta a jótartás.

Anyját nem ismertem. Volt apjának ugyan felesége, de ez csak mostohája volt a fiunak. Apját jól megfigyeltem. Erős, egészséges, pirosarczu ember volt ő is. Jókedélyü, jó és tiszta magyar humoru mezei munkás zsidó, a milyet még nem is igen láttam. Varga lett volna ugyan az ő eredeti mestersége szerint, de a foltozás gyenge kenyér volt s azért eljárt napszámba kaszálni, kapálni, mezei munkát végezni. A jó kedély és jó humor jó lélekre és semmi esetben se ostoba észre mutat. A kis Móricz pedig arczvonások és testalkat dolgában ugy láttam, egészen apjára ütött.

De hiszen külön kikémleltem én a Móricz elméjének erejét is. Nem volt az gyönge. Tizenhárom éves fiuk elméjének átlagos erején felülállott az ő elmeereje. Honnan eredt tehát vallomása?

Mellékesen jegyzem meg, hogy a vérvádpörök tanulmányozásánál feltünt nekem, hogy a terhelő főtanu gyakran zsidógyerek szokott lenni és pedig akként, hogy a gyereket letartóztatják, a zsidóktól elzárják, a nyilvánosság ellenőrzése elől elvonják s aztán egy bizonyos idő mulva vall a gyermek, mint a parancsolat. Igy történt az 1794-iki péri pörben, de ha nem csalódom, az 1761-iki sárosmegyei pörben is.

De teljesen igy történt az eszlári pörben.

Gyanum nem lehetett más, mint hogy a kis Móriczot vallomásra szándékosan előkészitették.

Digitized by Google

A törvényszéki nyelv »kitanitás«-nak nevezi az ily esetet. Rossz szó. Mért nem betanitásnak ? Akárminek nevezi, Móriczot kitanitották vagy betanitották, egyszóval: előkészitették.

Nem egyetlen s nem első eset a világhirü pörökben.

A franczia trónörökösnek, a lenyaktilózott Mária Antoinett királyné fiának tanuskodási esete tökéletesen hasonló ehhez.

A kis trónörökös is el volt zárva a világtól. Őt is megvaditották anyja ellen. Ő neki is olyan vallomást csöpögtettek elméjébe s azután adtak ajkára, mely tökéletesen valótlan és hihetetlen. Egykor, ha időm lesz, e két tanu lelki életét élettani alapon összehasonlitom. A Dauphinét és Scharf Móriczét.

Móricznál nem ment könnyen, legalább nem ment gyorsan az előkészités. Egy évig volt fogva. Ez idő első felében csak kényszer és félelem adta ajkára a szavakat. Második felében hetykén, nyalkán, vakmerőn, sőt dicsekedve vallotta gyilkosnak apját s a többi zsidót.

Először meggyülöltették vele a zsidókat.

Azután meggyülöltették vele apját.

Természetellenes lett érzése és gondolkozása. Nagyravágyás, dicsvágy, urhatnámság biztos reménye töltötte el szivét, ha a zsidókat elitélik. És viszont elhitették vele, hogy a zsidók agyonütik őt, ha megszabadulnak.

Mindezekre sok anyagot, sok bizonyitékot hozott össze a vizsgálat és a tárgyalás.

Apja, Scharf József sehogy se akarta elhinni, hogy

Digitized by Google

fia őszinte érzéssel beszél. A vádlottak közt volt egy hosszu és őszszakállu öregebb zsidó is, szép, őskori, bibliai alak. Egy napon azt mondja Scharf József a fiának a törvényszék előtt:

— Édes jó fiam, nézd meg ezt az öreg embert, nézd meg ősz szakállát, becsületes képét. Mit vétett ez neked? Miért akarod te ezt a becsületes öreg embert akasztófára juttatni?

A fiu megnézi az öreg embert. Arcza elvörösödik, valami érzés fölfelé hajtja a vért. Azonban rándit egyet vállán s igy felel:

— Bánom is én, akármi történik is a komisz zsidajával!

Apja rászól:

— Mit beszélsz, hát te nem vagy zsidó?

— Bizony nem. Nem is akarok az lenni.

S elfordult apjától.

Apja odatántorgott ülőhelyére. Nem szólt többet. Letült. Hanem megfogta kabátja hajtókáját s vaskézzel lehasitotta azt.

Az elnök odatekint a hasitás zajára s odaszól:

— Scharf, mit csinál ön?

Az apa rá se néz az elnökre. Nagy, durva, napszámos tenyerével eltakarja zokogó arczát s lassu hangon mondja:

— Halottam van, megszaggatom ruhámat.

Kétszázharmincz ember van a teremben. Csaknem mindegyiknek kicsordul a könye. Mikor az apa siratja meghalt fiát. A ki meghalt, mert meggyülölte faját és

Digitized by Google

nemzetségét s megtagadta apáinak istenét. A fiu pedig közönynyel lóbálja fejét jobbra-balra s halkan egy gunydalt dudorász.

Sohase láttam lélekrázóbb jelenetet.

És ily jelenet nagyon sok van ebben a perben, mely a világnak legnagyobb pöre volt. A Dreyfus-ügy kezd kissé ugy messziről hozzá hasonlitani.

Ha egykor megirhatom e per igazi történetét, bámulni és egyuttal okulni fog a világ. És tisztelni fogja a magyar birói kart, mely meg nem rettent, meg nem hajolt a világ közvéleménye előtt, hanem igazságot szolgáltatott s az ártatlanokat fölmentette.

Én sajnálom ezt a Móricz gyereket. De haragudtam azokra, a kik egy esztendeig fogva tartották. De a közvélemény irtóztató nyomása alól nem tudtam őt kiszabaditani.

De bármint sajnáltam: az ügyről nem beszéltem vele soha. Én az ő vallomásának eredetét, fejlődését, megerősödését tisztán láttam. Tiszta látásomat nem akartam az ő magánbeszélgetése által megzavarni.

Kik voltak tanitómesterei, nem kutatom.

Ügyesek és szerencsések nem voltak.

Mert első nagy vallomását irásban elkészitették, vele megtanittatták s gyakran elmondatták. Ugy, hogy mire a törvényszék elé jutott, már csak ugy hadarta el beszédét, mintha már unná a leczkének ily gyakori fölmondását.

Azért kértem az elnököt, hogy szólitsa fel a tanut:

— Nem tudná-e elmondani vallomását versben?

Digitized by Google

Tombolva vett körül e szóra engem a »közvélemény« dühöngése. De a tomboló zaj fölött jól hallottam, a mint a világ minden részén kaczagott az igaz lelkek kis serege. Akkor kicsiny, ma végtelen e sereg.

Szegény kis Móriczot, most, hogy meghalt, nem tudom hányan siratják meg. Csak annyit tudok biztosan, hogy apja megsiratja.

Digitized by Google

A KÉZCSÓK AZ ALKOTMÁNYBAN.

I.

(Az 1741-iki országgyülés lanyhasága. — A directorium. — A királyné kese csókolására miért nem mehetnek a köznemesek? — A vita. — A régebbi directoriumok. — A sérelmek. — Az ország zászlós urai.)

A kézcsók is lehet alkotmányi kérdés? Igen is lehet. De akár lehet, akár nem: alkotmányi kérdés volt valamikor. Különösen az 1741-iki országgyülésen. Azért, hogy az egyetemi jogtanár urak nem beszélnek s az akadémiai tudós urak nem irnak róla, még sehogy se következik, hogy a kézcsók ne lenne fontos közjogi dolog.

E kérdés egykor összefüggött a magyar királyi udvartartás kérdésével. Talán ma is összefüggene. De van-e magyar királyi udvartartás? Dehogy van. A törvényben megvan, viseljük is busás költségeit, de valóságban nyoma sincs. Sok millió pénzünket évenként a császári udvartartás és az osztrákok pocsékolják el.

Azonban folyton követeljük, hogy a magyar királynak meglegyen az ő külön udvara. Magyar nyelvvel, nemzeti szokásainkkal, ruháinkkal, jelvényeinkkel.

Digitized by Google

A hogy megvolt az Árpád-királyok alatt s Hollós Mátyás dicső királyunk alatt. S a hogy a magyar nemzet érdeke, joga és tekintélye megköveteli. Különösen meg legyen pedig akkor, a mikor a magyar király itthon van Magyarországon.

Több mint husz éve vitatkozunk e fölött a legujabb időben is. Sajtó és országgyülés tele van időnként vitáinkkal. Vajjon mire valók a magyar királyi udvari méltóságok? Van e joguk s szerepük a zászlós uraknak a királyi udvarban? Miből áll a zászlós uraság mai napság? Üres czim-e, hiu külsőség-e rokkant nagyságok számára, vagy közjogi szerep?

Szinte érdekes, miként vélekedtek erről őseink. Kiválasztom erre nézve az 1741-iki országgyülést. Ennek tárgyalásait közönségünk kevéssé ismeri. Nagy elméjü barátom, Salamon Ferencz, szép történelmi értekezést irt erről valamikor, de ez se kimerítő s a kézcsók-kérdésről alig szól valamit.

Ezt az országgyülést választom ki azért is, mert a mióta lemondtunk a királyválasztás jogáról s a mióta elfogadtuk a Habsburgok nőági örökösödési törvényét: azóta ez volt a legelső országgyülés, mely valósággal végrehajtotta azt a törvényt, az ugynevezett pragmatika szankcziót. Ez kiáltotta Európa fülébe nagy harsogással a hires »moriamur pro rege nostro Maria Theresia« jelszavát s bizony nem hiába kiáltotta. Férfiak, hősök, vitéz seregek, nagy tettek következtek a jelszó után.

Valami heves ellenzék, valami felforgató szellem

Digitized by Google

éppen nem volt ez az országgyülés. Csodálom és szinte kárhoztatom e miatt akkori őseinket. Dicső fejedelmünk, az utolsó Rákóczi, alig öt éve hunyta be szemeit örökre. Hires vezérei közül még többen éltek Voltak még kuruczok Pozsonyban is, az országgyülésen is, a kik egykor a szabadság halvány-piros lobogóit Pozsonytól Brassóig lengették. Most már szürkülő hajjal, szürkülő bajuszszal, de talán még a régi szivvel, a régi lángolással.

Hajh, bizony a régi lángból csak a parázs maradt; azt is elfödte már a józanság és hideg megfontolás szürke hamuja. A nemzetnek nem volt már 1740-ben vezére, a ki abból a parázsból lángot szitani tudott volna. Még olyan se, a ki lángot szitani akart volna. Nem az a szó harsogott többé: moriamur pro libertate! Hanem csak ez a szó: moriamur pro rege. Nem a tárogató süvöltött már, hanem csak a hárfa döngicsélt. Ezt csodálom, ezt kárhoztatom akkori őseinknél.

De azért ám lássuk a kézcsók közjogi történetét.

III. Károly király 1740-ik évi október 20-án elhalt. Leánya, Mária Terézia, 1741. évi január 21-én kelt leiratában május 14-re Pozsonyba összehivta az országgyülést. Nem volt már országgyülés, közel másfél évtized óta. A rendek a meghatározott időre közjogilag teljes számban összegyülekeztek.

Az első ülés május 18-án alakulással s a két tábla közti kölcsönös üdvözléssel telt el s az ülést nyilvános istenitisztelet zárta be. Akkor még a követ urak és főrend urak, ha összejöttek, szivesen elmondták egy-

Digitized by Google

másnak: adjon Isten jó napot! S az első ülésen még az Isten előtt is megjelentek a szentegyházban, hogy elmondhassák: mi ugyan veled vagyunk s el nem hagyunk, fölséges jó öreg uristen, de azután te is velünk légy ám s el ne hagyj bennünket! Ma már ilyesvalamivel nem törődik az országgyülés.

A második ülésben, május 19-én, minden kérdés előtt azt kellett megállapitani, hol és minő rendben üljenek a követ urak. A vármegyék közt vita támadt e miatt. Négy kerületből állott az ország. Minden kerület követei együtt akartak ülni. De egyik se az utolsó helyen. Elég szó esett a királyi tábláról is. Hát az hogyan és hol üljön? Azután az apátokról és káptalani követekről. Adjanak-e előkelő helyet a pap uraknak? A városok követeit sem lehetett a kályhasarokba állitani. Hát még a távollévő főrendek s az özvegy asszonyok követei?

Furcsa szerkezete volt a régi rendi országgyülésnek. Hogy a követ urak hol és miként üljenek, 1741 után is örökösen vitatták. 1825-ben is, 1832-ben is. Végre az utóbbi országgyülés véglegesen meghatározta s igy maradt az ülés rendje 1848-ig.

A május 19-iki ülésben mind a főrendek, mind a követek tábláján bemutatták már a királyi személyes jelenlétre vonatkozó utasitást. Ebben meg volt szabva, miként utazik a királyné Pozsonyba, miként fogadják az ország határán, miként Pozsony város kapujánál. Miként vonul föl a várba s miként üdvözlik őt a karok és rendek.

Digitized by Google

Mind nagy kérdés volt ez akkor, Mária Terézia uj király volt. Azonkivül asszonykirály. Régóta nem volt már a magyarnak asszonykirálya. Háromszáz év óta éppen nem volt. Meg kell tehát fontolni mindent, de jól.

A királyi utasitás neve volt latinul: directorium sive ordo. 1847-ig igy nevezték, 1847-ben rendszabásra forditották. 1867 óta az efféle udvari szabályzatot rendesen szertartási rendnek nevezik. A régi országgyülések ezt a directoriumot valami királyi előterjesztésfélének tekintették s jól megvizsgálták: nincs-e benne valami közjogi hiba, vagy sérelem, a mely nem fér össze az ország tekintélyével. Ha volt: azt ki kellett igazitani. Szinte csodálni való, hogy éppen az 1847—48-iki pozsonyi országgyülés ezt a vizsgálatot meglehetősen elmulasztotta.

Mária Terézia e directoriumának nincs kelete. A kanczellár ekkor gróf Batthyány Lajos volt. Ez május 12-én kelt leiratával közölte a directoriumot az országbiróval, gróf Pálffy Jánossal. Mert nádorispán akkor nem volt s igy az országbiró volt akkor az országnak első zászlós ura s a főrendi tábla elnöke. Egyik secretariusa, Palugyay, a főrendek előtt felolvasta, a kik nem szóltak rá semmit, hanem szó nélkül elfogadták s tudomásul vették. Az országbiró egyuttal Palugyay által átküldte felolvasás végett a követek táblájára is a directoriumot.

A követ urak is meghallgatták. Nagyon sok apróbb-nagyobb közjogi sérelem volt bizony abban az utazási

Digitized by Google

rendben, de az első hallásra csak egyet vettek észre a követ urak. A kézcsók sérelmét.

A directorium ugyanis ugy intézkedett, hogy a királyné kezének megcsókolására csak a főrend urak bocsáttatnak s nem egyuttal a vármegyék követei is. A mi azt jelentette voltaképpen, hogy a köznemességnek nincs megengedve, hogy a királyné kezét megcsókolja. Nyomban az első hallásra heves felszólalások történtek. A nemesi előjogok világos sérelmét látták ebben a dologban. S egyértelmü elhatározással deputácziót választottak a főrendekhez, a közjogi sérelem orvoslása végett.

A deputáczió rögtön megalakult s ment a főrendekhez. Egy pillanatig se lehetett türni a sérelmet. Deputáczióba ugyan kivált a főrendekhez tisztes diszmagyarban kardosan és kalpagosan és sarkantyusan kellett menni, de hiszen akkor még a követek minden nyilvános ülésen diszmagyarban s kardosan voltak, tehát nem kellett átöltözködés végett hazafutkosni.

Mig a deputáczió oda járt, az alatt is tartott az ülés. De a követ urak hevesek voltak. Nagy botránynak tartották a dolgot s fölötte hangosan intézték szemrehányásukat a kormány és a főrendek ellen. Az udvari embereknek sehogy se tetszett, hogy az országgyülésnek már kezdetén is ily szenvedélyes állapot kapjon lábra.

A követek táblájának elnöke a királyi személynök volt, akkor báró Grassalkovich Antal. Magas udvari és állami méltóság, a kinek különös tiszte volt a vitát

Digitized by Google

csillapitani s az indulatokat elaltatni. Elég ügyes férfi is volt hozzá, hiszen családja herczegi rangját s óriás vagyonát voltaképen ő alapitotta meg.

Azt indit;ányozta: tartsuk meg a régi szokást és a jó rendet. Idő előtt sohase jöjjünk haragba. A harag árt az egészségnek. Azt a directoriumot először is irassuk le minden követ számára. Arra valók a követ urak iródiákjai, kancellistái, juratusai. Menjen az a directorium a diktaturába. Ha azután minden követ ur megkapja: olvassa el figyelemmel, gyujtson pipára, gondolja meg jól, aludjék rá egyet s igy majd a holnapi ülésen nyugodtan meghányjuk-vetjük az ügyet.

Bizonyos, hogy ez volt a legokosabb tanács már csak azért is, mert ez felelt meg az ősi szokásnak s ebben volt biztositék mindenféle elhamarkodás és hebehurgyaság ellen. Azután hátha több sérelem, hátha nagyobb sérelem is van abban a directoriumban. Jó lesz azt megnézni jól.

Az indulatok csakugyan elcsillapodtak egyelőre. De ennek más oka is volt, nemcsak a személynök inditványa. Közben ugyanis a deputáczió megjárta a főrendeket s előadta náluk a követek üzenetét. A főrendek békés indulattal voltak s nyomban méltányolták a követ urak felfogását. Tüstént meg is választottak maguk kebeléből egy deputácziót, a mely izenetüket vigye át a követ urakhoz.

A küldöttség tagjai voltak: Bartakovics Pál álmáziai választott püspök, ifjabb Esterházy Mihály és Imre grófok s Balassa Ferencz és Amade László

Digitized by Google

bárók. Ezek hozták át a főrendek izenetét, természetesen élő szóval. Abból állott az üzenet, hogy a directorium ugyan teljesen megegyez a régebbi országgyülések directoriumaival, azért nincs is mit azon valami sokat változtatni, de már a kézcsókra nézve elismerik a főrendek a vármegyei követek jogát, azért ők is azt kivánják, hogy a nemeseket együtt bocsássák kézcsókra a főrendekkel, sőt a nemesek minden esetre megelőzzék Pozsony városának magisztrátusát.

Ez üzenet csillapitólag hatott ugyan, de a békét azért nem állitotta helyre. A vita eléggé hevesen, de már harag nélkül tovább is folyt.

A vita folyamán több inditvány bukkant föl.

Némelyek a nemesség sérelmének orvoslása s örök időre való eltávoztatása végett országgyülési átiratot akartak a kanczelláriához küldeni. Mások a királyhoz akartak feliratot intézni. Ugy vélték: rettenetes közjogi sérelem van abban, ha a nemesség nem csókolhat kezet. A mikor már mindenki kibeszélte magát, elvégre megnyugodtak a mai napon a személynök inditványán. Nagy az eset. Irásban kell olvasni a directoriumot. Egyszeri hallás nem elég. Halaszszuk el a tárgyalást holnapra.

Másnap, május 20-án, délelőtt tiz órakor kezdődött az ülés. Eközben minden követnek megvolt már a maga kézirati példánya. Első tárgy volt természetesen a directorium, a kézcsók kérdése.

Grassalkovich nagytekintélyü és tapintatos férfiu volt. De minden jó szándéka és ügyessége daczára

Digitized by Google

mégis elhibázta a dolgot. Be akarta bizonyitani a követ uraknak, hogy a directorium egészen megfelel a régi közjogi gyakorlatnak s azért az országgyülés archivumából előkerestette az 1722-iki országgyülés directoriumát s azt a karok és rendek előtt felolvastatta. Az is fontos országgyülés volt. Akkor fogadták el a pragmatica sanctiót. Akkor jutott leányágra Magyarország szent koronája. Ha tehát akkor jó volt a directorium : legyen jó most is.

No hiszen lett most ribillio.

Éddig csak egy közjogi sérelem volt: a kézcsók dolga. De most az összehasonlitásból hat különböző természetü és fontosságu sérelemre jöttek rá.

Első sérelem minden esetre a kézcsók a királynénál, melyre 1722-ben különbség nélkül eljutottak a főrendek s a köznemesi rendek.

Második sérelem, hogy 1722-ben külön meg voltak emlitve Horvátország követei, most pedig azokról említés sincs téve. Ezt az észrevételt Najsich Ádám báni itélőmester tette s a rendek helyeselték.

Harmadik sérelem, hogy a királynő sátoránál a katonaság jobbfelől, a rendek pedig balfelől állittatnak föl, már pedig minthogy a rendek tartják zsolddal a katonát, illetlen dolog lenne a zsoldosokat állitani a királynő jobbja felől, az urakat pedig balja felől. Még olyan hang is hallatszott: minek oda a katona, akár jobbfelől, akár balfelől? Minek oda a katona, a hol a király és az országgyülés üdvözli egymást? Ezt a hangot azonban a rendek lezugták.

Digitized by Google

A negyedik sérelem az ország zászlós uraira vonatkozik. A jegyzőkönyvi határozat erre nézve magyarra fordítva szóról-szóra a következő:

— A mostani directoriumból ki vannak hagyva az ország zászlós urainak teendői; erre nézve az országnagy urak felhivandók (requirendi), hogy a maguk tisztjét (functiones suas), melyekre ő felségének az országba bejövetelekor egyedül ők illetékesek, teljesitsék!

Az ötödik és hatodik sérelem Pozsony városának tanácsát és polgárságát érdekli. Ez nem tartozik ide, erről hát nem beszélek.

Mindezekre nézve az alsó-tábla megállapodott s megállapodásait szóbeli üzenet alakjában közlé a főrendekkel. Az üzenetet küldöttség vitte át.

A főrendek tábláján is nagy és felette érdekes vita folyt e kérdésekben. Ismerjük meg először ezt a vitát röviden, azután térjünk át a kézcsók-háborura.

Az ország zászlós urai ekkor a következők voltak:

Országbiró volt, mint már emlitettem, a közel 80 éves agg gróf Pálffy János, a kit az országgyülés a következő junius hónapban nádorispánná választott. Az országgyülés alatt csaknem folytonosan betegeskedett.

Horvátország bánja volt a szintén öreg gróf Esterházy József.

Főtárnokmester volt gróf Nádasdy Lipót.

Főkamarás volt gróf Zichy Károly, ki azonban junius 14-én meghalt. Utódja Esterházy Antal herczeg.

Digitized by Google

Főasztalnokmester volt gróf Illésházy József.

Főlovászmester volt ifjabb gróf Esterházy Ferenc.

Főajtónállómester volt gróf Pálffy Károly.

Főudvarmester gróf Pálffy Miklós.

Tehát három Esterházy, három Pálffy s a Nádasdyak, Illésházyak, Zichyek közül egy-egy. Az ország legelső, legvagyonosabb, legtekintélyesebb családainak tagjai. De mind osztrák széleken lakó főrendek. Az Árpádkori Nádasdyn kivül mind habsburgi mágnások. A dunai és tiszai s az erdélyi fejedelmi főrendek közül senki.

De azért ezek önérzetét s magas méltóságát kétségtelenül sértette volna, ha a királyi udvarból s a királynő oldala mellől akkor is ki vannak zárva, a mikor a királynő Magyarországban van. A vita folyama legalább azt mutatta, hogy ők a közjogi tekintetek mellett személyes mellőzésnek is vehetnék, ha a királyi udvar nyilvános és hivatalos tisztjeit nem ők viselnék, hanem a bécsi udvar méltóságai és tisztjei.

A directoriumban ugyanis egyetlen szó sem fordult elő, melyben a magyar zászlós urak és udvari méltóságok szereplése lett volna megemlitve. Sok elfogadási, üdvözlési és kiséreti szertartást sorol az fel, mig a királynő az ország határától Pozsony alá ér, a Dunán átkel, a városon átvonul s a várba feljut, de mind e szertartásnál a magyar zászlós urakat emlitetlenül hagyják.

Igaz, hogy valami különös tennivalók az osztrákok részére sincsenek fölemlitve. De bent van a directoriumban, mindjárt elején, hogy ő felsége »cum dominis

Digitized by Google

ministris et destinata comitiva aulica nec non militari« (magyarul: a miniszter urakkal s az udvari és katonai kisérettel fog jönni Bécsből); már pedig előre lehetett látni, hogy ha a rendek szó nélkül hagyják a dolgot, akkor azok a bécsi miniszter urak s az udvari és katonai kiséret tagjai fogják ő felsége udvarát képezni s körülötte az ünnepélyes és szertartásos szolgálatokat végezni.

S volt még egy igen fontos körülmény, melyre kétségtelenül gondoltak a főrendek és országzászlósok s melyet az alsó táblán hihetőleg nem egy szónok föl is emlitett.

Ő felsége Mária Terézia ugyanis nem volt német császár. Az ő nemzetközi és diplomácziai rangja főképen abból állott ekkor, hogy Magyarországnak királya volt. Az országgyülést összehivó levelében is magát csak Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horvát- és Szlavonországok királyának stb., Ausztria főherczegnőjének s férje után Lotharingia és Barri herczegnőjének, Hetruria nagyherczegnőjének stb. nevezi. Mind e cimei közt hasonlithatlanul legelső volt magyar királysága, valamint birodalmai közt is hasonlithatlanul legnagyobb és legerősebb volt a maga társországaival és kapcsolt részeivel együtt Magyarország.

Ily helyzetben csakugyan szégyenletes lett volna az ország zászlósaira s udvari főméltóságaira nézve, ha szó nélkül türik, hogy a magyar király, a ki ma igazán alig egyéb, mint magyar király, még Magyarországon is osztrák főherczegi vagy cseh királyi udvarral vegye magát körül.

Digitized by Google

II.

(A magnások vitája. — Az egri püspök. — A kalocsai érsek. — A bán. — A felirat. — A leirat. — Hogy folyt le a kézcsók szertartása? — Mi a csók állatnál és embernél? — Birálat.)

Az alsó táblán e kérdésben nem voltak különböző pártok vagy eltérő nézetek. De már a főrendek táblája két pártra oszlott. Igaz, hogy igen nagy kisebbség volt az, mely ne az ország méltóságának s a zászlós urak tekintélyének és jogainak érdekében emelte volna fel szavát.

A kisebbség szónokai közt legtovább ment gróf Erdődy Gábor egri püspök, a ki ő felsége iránti áradozó hódolat hangoztatása közben azt a nézetét fejté ki, hogy a király mint vendég jön hozzánk látogatóba, részint az országgyülés meghivására, részint saját kegyelmes elhatározásából.

Ő hát vendég.

Már pedig ősi magyar virtus, minden vendégnek megengedni, hogy kiséretét és szolgálatát maga válassza meg. S méltatlan dolog volna épen a királytól követelni az ellenkezőt s épen őt gátolni meg abban, hogy saját legmagasabb tetszése szerint rendeljen maga mellé kisérő környezetet. Az ő nézete szerint ezt ő felségére kell bizni s meg kell nyugodnunk abban, hogy esetleg a magyar zászlós urak szolgálatát is igénybe vegye, de ez iránt semmiféle felszólalást nem helyesel.

A többség szónokai is tekintélyes férfiak voltak.

A többség élén állott e kérdésben Zajczdai gróf

Digitized by Google

Patachich Gábor kalocsai érsek. Öreg, rokkant ember, de nagytekintélyü férfiu, a ki határozottan követelte, hogy ama pillanattól kezdve, a mikor a király ő felsége az ország határát átlépi, mindaddig, mig Magyarországban van, az idegen udvari emberek szolgálatát semmikép meg nem kell engedni. Akár osztrák főherczegi, akár cseh királyi, akár német császári udvari méltóságok legyenek is azok.

Ez a helyes álláspont. Ezt rendelik teljes határozottsággal mind a régi, mind az ujabbi törvények. Ez a magyar közjog. De csak irásban, csak papiroson. Mily messze vagyunk attól a valóságban! Mennyit kellett vétkezni századok alatt királyoknak, kormányoknak, országgyüléseknek s az összes pártoknak, hogy külön állami létünk magas és fontos intézménye, az élő magyar királyi udvar szerkezete elpusztuljon s végkép elnyelje azt az idegen bécsi udvar. Pedig világos törvények aludtak el s kiáltó nemzeti jog s még vagyonban is nagy nemzeti érdek lett az áldozat. Nem gondoltak erre még 1790-iki s még 1848-iki őseink se. Komolyan legalább nem.

Gróf Esterházy József, Horvát-, Tót-, Dalmátországok bánja s később még az országgyülésen országbiró, szintén agg férfiu s régi udvari ember, a magyar király tekintélyének érdekében is szükségesnek tartotta, hogy az országban a királyt a magyar udvar környezze. S az egri püspök szavai ellenében hozzátette, hogy az ország nádorispánja, akárkit választanak azzá, habár köznemest is, állásánál és rangjánál fogva sem-

Digitized by Google

miféle külföldi fejedelmi személynek nem áll mögötte, sőt a királyi család tagjait kivéve, mindenkit megelőz.

Nyomatékos szó volt ez. A bánnak volt pártja az országgyülésen, mely őt óhajtotta nádorispánná választani. Nevét a királyi kijelölésbe gróf Pálffy János mellé bele is tették, de szavazás előtt önmaga visszalépett.

Felszólaltak még erélyesen ifjabb gróf Szirmay Tamás és gróf Berényi Imre. A bánnak és a kalocsai érseknek nézetét támogatták s azok érveit egészitették ki.

Összegezte a nemzeti követelés erősségeit s különös erélylyel nyilatkozott báró Balassa Ferencz. Kifejtette, hogy alkotmányunk és törvényeink s régi, dicső, bölcs királyaink nem hiába állitották és tartották fönn az ország-zászlósi magas méltóságokat és udvari főtisztségeket, hanem azért, hogy ők a királyt és az országot szolgálják s a királyi udvar fényét emeljék. Ők pedig az ő magas közjogi állásukban a nádorispánnal együtt előbbvalók itt, az ország határain belül, mint bármely idegen herczegek, fejedelmi személyek vagy császári miniszterek. Nem is szükséges itt a további vita. Inditványozza egyenesen s egyben a zászlós urakat felhivja, hogy nem türhetjük, hogy az ő állásuk és méltóságuk pusztán üres czim legyen, azért tehát foglalják el helyüket haladéktalanul a király mellett s szerepüket ne engedjék át senkinek.

Hogy a bécsi udvar a magyar királyságot külön megjelenésében is el akarja sikkasztani s mindez

Digitized by Google

azért történik, hogy Magyarországot tartomány módjára valami birodalmi egységbe beolvaszsza: a hazaáruló törekvésnek ezt a történelmi tényét a szónokok nem világitották meg eléggé.

A főrendek táblaján ekkor jelen volt a 8 zászlós uron kivül, kiknek neveit felsoroltam, 2 érsek, 16 püspök, 3 rend-főpap, 2 koronaőr, 20 főispán, 36 gróf és 57 báró. Az összes szám 144. Ezeknek igen nagy többsége igen élénk helyesléssel fogadta a nemzeti álláspont szónokait s gyorsan elfogadta az alsó-tábla határozatát.

Azonban némileg mégis változtattak rajtuk.

Például azt a kérdést, hogy a királynő melyik oldalán álljon a katonaság, a főrendek tárgytalannak tartották s azért ezuttal el is ejtették. Azt mondták ugyanis, hogy a királynő első fogadtatása a királyi sátor előtt történik, minthogy a királynő ott száll le utazó kocsijából. Ott pedig a sátor és a kocsi közelében ugyis a karok és rendek lesznek s a katonaság csak távolabb áll. Itt hát a katonaság felállitásából sérelem nem támadhat.

A zászlós urak tisztjére nézve igy szól a határozat:

— A zászlós urak ő felsége szerencsés megérkezése alkalmával saját teendőik gyakorlatához hozzálássanak. (Latinul: Barones regni cum faustissimo suae majestatis sanctissimae ingressu exercitium functionum suarum aggrediantur.)

A kézcsók-határozat is meglett. A directoriumba ugy jön bele, hogy ő felsége Magyarországnak s a

Digitized by Google

szent koronához kapcsolt országoknak és részeknek a jelen országgyülésre meghivott egyháznagyjait és nemeseit s minden rendjeit kézcsókra bocsátja. — Mint látszik, Horvátország itt nincs külön fölemlitve.

A főrendi megállapodásokat az országbiró itélőmestere, Trstyánszky János, ki mint királyi táblabiró az alsó-táblán volt jelen, nyomban irásba tette s főrendi üzenetként egy küldöttség az alsó-táblához átvitte. A küldöttség tagjai voltak gróf Zichy Ferencz novii püspök, gróf Esterházy János Ferencz, gróf Cziráky József és báró Andrássy Péter.

Az alsó-tábla a némileg módositott határozatokat egészben elfogadta s már a május 22-iki ülésben a feliratot a királynőhöz megszerkesztette.

A feliratban elmondják, hogy a rendek a mostani directoriumot az 1722-iki országgyülési directoriummal összehasonlitván és egybevetvén, észrevették, hogy a mostaniban a királynő kézcsókjára világosan kifejezve csakis a főrendek bocsáttatnak, mig a régiben ugyanez az összes karoknak és rendeknek világosan megengedtetett s ámbár meg vannak győződve, hogy ő felsége a régi szokást megváltoztatni s a nemesi előjogokat csorbitani nem szándékozik, mindamellett a mostani directoriumot akként kiigazitani s azt most és jövendőben is akként szerkeszteni legkegyelmesebben méltóztassék, hogy Magyarországnak s a szent koronához kapcsolt egyéb országok és részeknek országgyülésre egybehivott összes karai és rendei minden kivétel nélkül bocsáttassanak a királynő kézcsókjára.

Digitized by Google

Végzik pedig a feliratot ekként:

— A legalázatosabban könyörgünk felségednek arra nézve is, hogy királyi felségednek ezen örökös országába leendő szerencsés és óhajtott megérkezése alkalmával az ország zászlós urai saját teendőiket teljesithessék.

Rettentő birálatra ösztönöz engem ez a felirat. De birálatomat későbbre hagyom. Hadd mondom el előbb magát a történetet.

A feliratot küldöttség vitte Bécsbe s adta át a kanczellárnak, gróf Batthyányi Lajosnak. A királyi válaszon sokáig tünődtek, tanakodtak, csak junius 10-ikén lettek vele készen. Természetesen olyan nesze semmi — fogd meg jól féle királyi válasznak kellett készülni. Kezet ugyan csókolhatnak a rendek, de magyar királyi udvart nem kapnak. Ezt kellett kigondolni, de oly alakban, hogy a rendek a kudarczot észre ne vegyék, sőt még örüljenek neki, mint a bolond a sapkájának.

A mikor a királyi válasz megérkezett: az országbiró ágyban fekvő beteg volt. Köszvénye leverte lábáról. Ámde a főrendi táblának ő volt az elnöke, a főrendek tehát az ő lakására jöttek össze országos ülést és tanácskozást tartani s nem a szokott helyiségükbe. Itt olvasták föl a királyi választ.

Az alsó-tábla a maga palotájában ülésezett s itt a királyi személynök első tárgyként jelentette be a királyi válasz megérkeztét. A választ nyomban föl is olvasták.

Ebben elmondja a király, hogy az általa kiadott directorium az 1714-iki és 1722-iki országgyülések

Digitized by Google

directoriumának mintájára készült s az a körülmény, hogy benne a kézcsóknál csak a főrendek emlittetnek, nem volt akadály arra nézve, hogy ne az összes karok és rendek bocsáttassanak a királynő kézcsókjára, a minthogy ezuttal is kegyelmesen megengedi az összes karoknak és rendeknek.

Arra nézve pedig, hogy az ország zászlós urai a felségnek Magyarországba jöttével saját teendőiket gyakorolhassák, a király ujabb directoriumot ád az országgyülés ünnepélyes megnyitására, a nádorválasztásra s a koronázásra vonatkozólag. A rendek világosan megérthetik ebből az ő kegyelmes szándékát, különösen azt, hogy az országgyülés megnyitásánál s a nádor megerősitésénél a király sátorában vagy mennyezete alatt a fölovászmester tartja a kivont kardot, koronázáskor pedig az ország zászlós urai szokott módon teljesitik tisztjüket.

Csak azt a részt emlitem meg, mely az országgyülés ünnepélyes megnyitására vonatkozik.

Ebben ő felsége meghagyja, hogy a karok és rendek a királyi előterjesztések átvételére délelőtti 9 órakor a várban jelenjenek meg s kisérjék ő felségét a várkápolnába, a hol az esztergomi érsek fogja a szent lelket segitségül hivni. Ezután ő felsége visszavonul, de nemsokára a palotába megy s helyét a mennyezet alatt a trónon elfoglalja s jobbfelül a trónon kivül ő királyi felségének főtisztviselői (primarii officiales), a trón alsó lépcsőjén pedig kivont karddal a királyi fölovászmester fog állani.

Digitized by Google

Ez után a magyar királyi udvari főkorlátnok a kegyelmes királyi előterjesztéseket magyar nyelven (nativo idiomate) előadja s végre ő felsége e rendekhez latin nyelven szól.

Természetesen. A Habsburgok soha se tanulták meg a magyar nyelvet. A királyok közt közel négyszáz év óta csak a mostani királyunk, Ferencz József, beszéli a magyar nyelvet. Elődjei közül Hollós Mátyásig soha egyik se.

Az uj directoriumban, valamint a királyi válaszban is mind az alsó, mind a felső tábla szó nélkül megnyugodott. Többé ez országgyülésen e tárgy nem is jött szőnyegre.

Csak azt jegyzem meg, hogy a magyar országgyülés ünnepélyes megnyitása ma se tisztán magyar közjogi cselekmény, hanem részben osztrák dolog. Mert a trón mellett a király oldalán az osztrák császári főudvarmester van a bottal s ott van a császári arcier-testőrség kapitánya is.

Mit keresnek ott?

Azonban lássunk vidámabb dolgot is. Nézzük még kissé azt a kézcsók-vitát.

Hogy is kellett hát annak a kézcsóknak megtörténni?

A királyné megállt nagy kiséretével az ország határán Pozsony fölött. Ott már készen állt számára a sátor. Óriási sátor szines kelméből. Elől nagy mennyezet faoszlopokon. A mennyezet alatt a sátornyilás félrehuzható nehéz selyem és arany függönyökkel. A sátor belseje jókora térség, földje vastag szőnyeggel be-

Digitized by Google

vonva. A királyi trón a mennyezet alatt, hogy a kézcsókolók serege a sátor előtt vonulhasson el s ne kelljen neki a sátor belsejébe vonulni. Igy minden zavarnak és rendetlenségnek elejét lehetett venni s a királyi trón mellett jobbról-balról nyugodtan állhattak az oda rendelt magas méltóságok és udvari főtisztek.

Magyar nemesi testőrsereg akkor még nem volt. Megvolt az Arciér-testőrség, a kit a kurucz magyar Hacsérosnak nevezett a maga nyelvén és a maga idejében.

Kiket bocsátottak a királynő kezének csókolására? Az összes karokat és rendeket.

Bizony sokan voltak. Legalább kezet csókolgatni nagyon sokan.

A felső tábla tagjai, az egyházi és világi főrendek, a nagyobb és kisebb zászlós urak, mint emlitettem már, összesen 144-en.

Az alsó tábla tagjainak számát nem tudom. Fáradsággal járna ezt a számot biztosan kipuhatolni. Megközelitőleg azonban megmondhatjuk. A tájékozásban segitségül vehetjük az 1825-iki országgyülést, melyet az előző legutóbbi országgyülésről ép annyi idő választ el, a mennyi az 1741-ikit elválasztotta előzőjétől.

1825-ben a megyei és kerületi s horvát követek száma 105 volt. Kétségtelenül 1741-ben is ennyi.

A városok, székes káptalanok és javadalmas apátságok követei 1825-ben összesen legalább 120-an voltak. Ezt megközelitő szám lehetett 1741-ben is.

A távollevő főrendek s a főrendü özvegy asszonyok

Digitized by Google

követei 1825-ben 291-en voltak. Ennek felét, vagy 150-et felszámithatjuk 1741-re is. S a királyi tábla tagjaiként legalább huszat.

Ime, tehát több mint ötszáz férfiunak kellett és lehetett a kézcsókhoz járulni. S bizony oda járult mindenki, a ki csak tehette. És pedig nem gyorsan, nem rohanvást. A sok öreg ur, a sok nagyméltóság és főtisztviselő, a lassu mozgáshoz szokott sok érsek, püspök, apát és kanonok bizony nem ugrándozott nagy sebességgel. A kardok s diszöltönyök se engedték volna a gyorsaságot.

Ha minden perczben négy ember végezte is a kézcsókot: akkor is több mint két órai időbe került a sok szertartásnak csupán ez a része. Hát még a sok fogadtatás és bemutatás és üdvözlő beszéd az ország nevében, Pozsony vármegye és Pozsony városa nevében s a többi másféle udvari hókusz-pókusz.

Bizony ez ünnepnek nem elég komoly, de mulatságnak elég unalmas.

Honnan ered a kézcsók s mi ennek a története?

Darwin és Spencer törvényei adnak erre nézve felvilágositást. Az állat szeretettel nyalogatja azt a társát vagy kölykét, a kit szeret. Az embernek is az állati része a legigazabb része. A mit az állat a nyelvével végez: azt az ember szebb és gyöngédebb módon ajkaival végzi s nevezi csóknak. Sok ezer éves szokás. Az első keresztények a szent csókot is divatba hozták. A közéletben és irodalmi elnevezésekben százféle csókot ismerünk.

Digitized by Google

Nálunk a tisztelet csókja nagyon régi a kézcsók alakjában. Apának, anyának, öreg szülőknek, öreg és előkelő férfiaknak és nőknek kezet csókolni szokásban volt régóta. Valamint a papnak és szép asszonynak is.

Azonban a királynak s királynőnek kezet csókolni más. Szeretet és tisztelet is lehet e csókban, de ez természeténél fogva mégis csak hódolati csók. Megcsókolni azt a kezet, mely uralkodik s vagy ád vagy elvesz, vagy áld, vagy sujt, a melytől tehát félni is kell; ez a hódolati csók. XIV. Lajos, a hatalmas király, udvari szertartássá s alattvaló kötelességgé tette hűbéresei s udvari méltóságaira nézve a kézcsókot. Még Mária Terézia férjére nézve is, a mig ez vagy apja mint Lothringen herczeg az ő hűbérese volt.

Mária Terézia 1741-ben 24 éves volt s már négy év óta menyecske. Szép is, fiatal is, királynő is, menyecske is: négy különös ok arra, hogy a karok és rendek szivesen törekedjenek neki kezet csókolni.

Vajjon szép keze volt-e? Nem tudom, de bizonyosnak tartom. Erős kézi munka el nem torzithatta alakját, erős napsütés és időviszontagság meg nem barnithatta szinét s el nem ronthatta bőre finomságát. Elég kövér volt már ekkor is s ujjainak izein s keze fején kiképződhettek azok a finom dombocskák és bájos körvonalak, melyek a női kezet oly csodálatos széppé teszik. Az egész női testen talán, a szemet és ajkakat kivéve, sehol sincs oly kis területen annyi szépség összehalmozva, mint a kézfejen.

Digitized by Google

Ha jól emlékszem, Hugo Viktor énekli meg egyik gyönyörü költeményében, hogy az Isten miként alkotta meg mosolyból, sugárból és illatból a női kéz szépségeit s hogy a mikor az Isten a nagy munkában elszunnyadt, miként lopódzott oda az ördög s miként helyezett a nő ujjaira körmöket.

De talán téved a nagy költő. Hiszen a szép köröm a női kéz szépségét csak emeli s nem csökkenti. A köröm három szine gyönyörü változat a kézfej és ujjak szinei között.

A női szépségek közt a kéznek szépsége a legállandóbb. Disraeli azt mondja egyik igen kedves regényében, hogy a kéznek szépsége nem is mulik el a halálig. Valóban igen sok agg nőnek igen szép keze van még akkor is, a mikor már egykori gazdag szépségének minden kincse elenyészett.

A pozsonyi országgyülés karai és rendei a nemesi előjogok sérelmének tekintették, ha a főrendek kezet csókolhatnak a királynőnek, de a köznemesek nem.

Ez nem egészen világos előttem.

A nemesi előjogokat Werbőczy, a százados gyakorlat és az országgyülési törvények állapitották meg. Ám ezek egyike se szólt soha a kézcsókról. El se lehet képzelni, mit vesztett volna azzal a nemesség, ha a királynőnek nem csókolhat kezet.

Csak képzelődés s üres hiuság szülhette a jogsérelem gondolatát. Werbőczy azt mondja s egykor ugy is volt, hogy a köznemes a nemesi előjogok élvezetében ugyanolyan, mint a főrendü nemes s köztük közjogi

Digitized by Google

különbség nincs. Már most a vármegyei követek ugy vélekedtek, hogy ha a főrendeket kézcsókra bocsájtják, de a vármegyék követeit nem: akkor Werbőczy parancsát megszegik s főrendi és köznemes közt különbséget tesznek.

Ebből állt volna az előjogok sérelme.

Csakhogy ennek az orvoslása sokkal könnyebb és férfiasabb lett volna akként, ha kimondja az országgyülés, hogy az alsó tábla tagjai nem mennek kézcsókra s nem engedik meg, hogy a főrendek is mehessenek. Elvégre az országgyülés a törvényhozásban egyenlő jogu fél a királylyal. Miért csókoljon hát kezet a királynak, ha a király se csókol kezet az országgyülésnek.

Mindez azonban ma már csak vigjátékba való okoskodás. Sok minden elmult és sok mindennel együtt az udvari kézcsók régi divatu szertartása is.

De bizony nevetni való hiábavalóság volt akkor is.

Fiatal, üde, illatos szép asszonynak kezet csókolni ugyan pillanatnyi, de nemes élvezet. Mint mikor az ember egy szép érett gyümölcsöt ehetik. Csakhogy a gyümölcs helyett a gyümölcs száraz héját enni még se kivánatos élvezet s a meleg, sima szép női kéz helyett a szarvasbőr-keztyüt csókolni mégis ostobaság.

Pedig abból állott a királynő kézcsókja. Ugyan hogy is állhatta volna ki a királynő, hogy egyszerre és egymásután ötszázan csókoljanak neki kezet? Bizony az ő szép kacsója annyi bajusz és annyi nedves ajak érintése után nagyon harmatos talált volna lenni.

Digitized by Google

Vagy talán kendővel törölgesse kezét? Furcsa lett volna.

A szarvasbőr könnyen türhetett mindent.

Kézcsók ezen túl is volt még egyszer-másszor, de alkotmányos kézcsók-vitát ezen túl soha se folytatott az országgyülés.

* * *

Már most álljunk elő röviden a birálattal.

Hitvány volt bizony ez az országgyülés s gyávák és eszmétlenek akkori őseink. Mintha Rodostóban örökre kihalt volna a magyar nemzet önérzete.

Az önálló magyar királyi udvart nem állitotta föl, nem is követelte, sőt valósággal lemondott arról, hogy a történelmi Magyarország külön állami léte ily módon is biztositassék.

Még csak azt se mondta ki az országgyülés, hogy a király oldala mellől, mikor Magyarországba jön, az osztrák főherczegi, német császári és cseh királyi udvari méltóságok pusztuljanak s helyükbe a magyar király udvari méltóságai és az ország zászlós urai lépjenek.

Azt ugyan kimondta, hogy a zászlós urak és udvari méltóságok végezzék a király körül a teendőket, de istenért se mondta meg, mik azok a teendők most és jövendőre. Ugy hagyott mindent, a hogy volt.

De hát mindez elvégre kisebb fontosságu dolog. A nagy és döntő dolog egészen más.

Kihalt a Habsburg-család, csak egy leánya maradt. Európa haddal támadta meg azt a leányt s végkép

Digitized by Google

le akart számolni azzal a természetellenes alakulással. melyből akkor a kihalt Habsburgok birodalmai állottak.

A magyar nemzet szabad tetszése szerint alapithatta meg állami jövendőjét.

Vagy azt mondhatta: az asszonykirály nekünk se kell, ha Európának se kell. Legyünk szabadok, függetlenek.

Vagy azt mondhatta: édes jó királynőnk, hagyd a pokolba Sléziát s németországi s olaszországi igényeidet, ugy se érnek azok neked semmit s ugy is elveszik tőled majd valamennyit. Légy magyar király, légy e nagy országnak hatalmas ura, légy hű a magyarhoz, mi Nagy Lajos birodalmát állitjuk föl számodra!

Vagy azt kellett volna mondania: életünket és vérünket áldozzuk érted szépséges királynénk, szétverjük ellenségeidet, biztositjuk birtokaidat, de a föltételünk az: te is biztositod állami létünk függetlenségét s magyar fajunk nagyságát és boldogságát.

Az az országgyülés egyiket se tette, egyiket se választotta.

Hanem a helyett viaskodott azért, hogy kezet csókolhasson a királynőnek.

— — Tenger az, a mi felháborodik a hazafi szivben, a mikor 1741-re gondolunk.

Digitized by Google

KOSSUTH LELKE ELSZÁLL.

(Turinba megyünk. — Hol gyüjtjük a pénzt? — Kossuth már eszméletlen. — A haldokló mellett vagyunk. — Gróf Károlyi Gábor fogja utoljára kezét. — Én kémlelem utoljára érverését. — Melyik perczben halt meg? — Mit találtam örökséget? — A mesztelen holttest.)

Most van a szent öreg halálának ötödik évfordulója. Kimentem a Kerepesi-úti temetőbe, hogy megnézzem sirját. Magam voltam ott. Igaz, hogy hideg, kelletlen idő volt, alig nyolcz-tiz ember járkált a temetőben. Csak a temetőőrök unatkoztak az utak sarkain. Egyedül voltam Kossuth sirjánál. Csak később jött arra két feketébe öltözött nő. Egy pillanatig megálltak, megnézték az uj koszoruk szalagjait s a szalagok fényes, aranyos betüit s aztán tovább mentek ők is.

Eszembe jutottak életének utolsó perczei. Elmondom, a hogy eszembe jut.

Csávolszky Lajoshoz 1894. évi márczius 17-én levél érkezett Turinból. Ruttkayné irta s e levélben e szavak voltak:

»Levelet irtam Eötvös Károlynak. Szeretném, ha már itt volna. Hisz bátyám annyira szerette. Legalább rendezhetné bátyám ügyeit, kinek nincs ugyan vagyona,

Digitized by Google

de becses emléktárgyak maradnak utána, a melyekre nézve sem én, sem fiai nem tudják végakaratát.«

Csávolszky Lajos hordár által egy kis levélben értesitett engem és gróf Károlyi Gábor barátomat: Ezt irta: »Ruttkaynétól levelet kaptam, a család sürgősen vár benneteket.«

Szombati nap volt. Estennen kaptuk Csávolszky értesitését. Hozzám Ruttkayné levele még meg nem érkezett. Lehet, hogy korábbi szives levelére hivatkozott Csávolszkynál.

Még azon este táviratoztunk Ruttkaynénak, hogy holnap 18-án indulunk s 19-én Turinban leszünk. Gábor azon kivül Kossuth Ferencznek külön is táviratozott.

Másnap vasárnap volt. Első dolgunk volt pénz után nézni. Tudtuk, hogy a szent öregnek nincs vagyona. Sejtettük, hogy sok fizetni valója lesz. Orvos, cseléd, házmester, talán házbér, boltok, apró adósságok s több efféle.

Azt gondoltam, nemzetünknek szent kötelessége a szent öreg örököseit efféle terhektől megmenteni. Azt gondoltam: szégyen lenne a magyar névre, hogy egy napig is fizetetlenül maradna bármi teher s ha azoknak, kik Kossuth körül szolgálatot tettek, azonnal tisztességes, habár szerény jutalmat nem adhatnánk.

Tehát pénzre volt szükségünk, a mely azonban valami nagy mennyiségben se nálam, se gróf Károlyi Gábornál minden pillanatban lenni nem szokott. Akkor se volt.

Reggel legelőször Wahrmann József barátomat kerestem föl. Talán nem veszi rossz néven, ha most

Digitized by Google

nevét fölemlitem. Ő pénzt magánál tartani nem szokott, bankjába vasárnap nem mehetett. Nem volt több nála háromszáz forintnál, odaadta mind. Kijelentette azonban, hogy küld utánunk, ha kell, a mennyi kell.

A mi pénzünk, a mi kezünk ügyében volt, alig ment többre pár ezer liránál. Ezt olasz pénzre fölváltottuk.

Elmentem a Leszámitoló bankba. Valkó igazgatót már ismételve nemes gondolkozásu férfiunak tapasztaltam. Turinnal való pénzdolgainkat már máskor is nagy előzékenységgel intézte el. Szavamra és váltómra rögtön nyolczezer lirát utalt számomra egy turini bankháznál. Ezen kivül két nagyon előkelő barátom által tizenkétezer forint, mintegy 25—26 ezer lirányi összeg kiutalásáról gondoskodtam Kossuth örökösei kezéhez, hogy nemzetünknek háláját nagy fia iránt, habár parányi részben is, de rögtön leróhassuk. Tudtuk mi, éreztük mi, gróf Károlyi Gábor barátommal, hogy mindez semmiség, de mi akkor többet nem tehettünk.

Még utravaló ételről és italról gondoskodtunk, mert én az olasz konyhát ki nem állhatom s aztán utrakeltünk.

Utazásunk rendes volt. Gróf Károlyi Gábor, ki már akkor is nagy beteg volt, Mestrében az átszállásnál elájult, de ismét magához jött. Milanóban estennen kaptuk Kossuth Ferencz barátom táviratát, melyben értesitett, hogy atyja kissé jobban van. Ez felvidámitott bennünket.

Esti 11 órakor pontosan Turinba érkeztünk. Valami régi vendéglősünk, kinél a mult évben voltunk szállva,

Digitized by Google

várt bennünket. Előre értesitettük, hogy hozzá szállunk, de ő szállodáját már megszüntette s ezt közlé velünk s egyuttal ajánlá a Hotel Torinó-t. Podgyászunkat fölvitettük és siettünk a nagy beteg házához.

Éjfél felé járt az idő, midőn Kossuth nagy dolgozó szobájába értünk. Giorgio, a komornyik már ismert bennünket, beeresztett. A szoba üres volt, a család tagjai a beteg szobájában voltak. De a nagy pamlagon egy ősz férfialak feküdt s mélyen aludt. Lélekzetét, mozdulatát se vettük észre. Első pillanatban mind a ketten azt gondoltuk: ez a nagy beteg. Ambrozovics volt, a család közel rokona, kit az ápolás és fáradság már elnyomott.

Lassan, lábujjhegyen benyitottunk a beteg szobájába. Ott volt Kossuth Ferencz és Tivadar, Helfy Ignácz, Basso orvos és egy fiatal egyetemi tanársegéd.

Kossuth az ajtó mellett ágyon feküdt paplannal takarózva. Láza láthatóan nagy volt. Szája és szép kék szemei nyitva. Homloka és két arcza piros. Apró, gyors lélekzettel nehezen pihegett. Jobb kezével gyakran törekedett a paplant magáról lerázni. Ferencz egy fehér porczellán szopókás csészéből gyakran pár csöppnyi tejjel kinálta. Teljesen eszméletlenül volt. Minket már nem ismert meg s Tivadar azt mondta, már őt se. Ő is csak egy vagy másfél nappal előbb érkezett, mint mi.

Néhány perczig fájdalmasan néztük a század egyik legnagyobb alakjának kinos vonaglását, azután átmentünk ismét a dolgozó szobába, hol Ferenczczel és Tivadarral tán félóráig társalogtunk. Társalgásunk a

Digitized by Google

betegség körül forgott. Ruttkaynét, ki szintén beteges volt s egy másik lakosztályban pihent, ez éjszakán már meg nem látogathattuk.

De mi se sokáig késtünk ott. Gróf Károlyi Gábor maga is beteg s a mult egész éjjeli és nappali utazásban mindketten kimerültünk. Magunk mellé vettük dr. Bassot, vacsorázni elmentünk a Caffe Parigiba s hajnali három órakor lefeküdtünk.

Másnap kedden 20-án mind délelőtt, mind délután az egész időt kevés kivétellel a beteg körül töltöttük. Ferencz szives meghivását, hogy az ebédet és vacsorát náluk költsük el, hálás köszönettel el kellett mellőznünk. Ruttkaynét is ismételve meglátogattuk, ki igen kegyesen és barátságosan fogadott bennünket s részletesen elbeszélte, minő jó szivvel emlékezett meg rólunk naponként a nagy beteg, mig a tüdőgyuladás ágyba nem döntötte s erejét és eszméletét el nem rabolta.

Délelőtt két egyetemi hirneves orvostanár jött a kezelő orvosokkal tanácskozást tartani. Megállapitották, hogy a beteg menthetetlen s legkésőbb az éjszakán át a halálnak be kell következni. Rám a két tanár ugy külsőleg és első pillanatra nem tett kedvező benyomást.

A két ifju Kossuthot ez utamban láttam először. Első pillanatra igen jó vélemény és nagy rokonszenv támadt bennem irántuk. Sokoldalu ismeretet és jelentékeny mérvü tudást s kivált Tivadarban férfias nagy erélyt vettem észre.

Kissé élczelő kedvre hangolt Ferencz, midőn előttem komoly képpel, hosszan és szakszerüleg fejtegette s

Digitized by Google

magyarázta, hogy hányféle a tüdőgyuladás, mi e betegségnek az általános jelleme, miben különbözik egyik a másiktól? — Mintha én ezt éppen ugy nem tudtam volna, mint ő s mintha akár ő, akár én akármit is tudnánk biztosan e betegségről.

Meglepett azonban, igazán meglepett, hogy a mikor kérdeztem, milyen magas, hány foku a nagy beteg láza: Ferencz azt felelte, hogy az orvosok ezt nem mérik.

— Micsoda? Hát nincs a háznál hőmérő?

— Nincs!

No hiszen szegény Bassónak kellett e miatt tőlem eleget hallani.

Este vacsora után pontban nyolcz órakor mentünk be a beteghez. Arcz, fekvés, minden külső jelenség ugy volt, mint napközben. Csak az áll volt sárgásfehér, onnan minden pirosság eltünt. És csak a fej fordult gyakrabban hol jobbra, hol balra. A tejet már ekkor nem nyelte el. A lélegzetvétel némileg gyorsabb, fulasztóbb, szaggatottabb volt.

A mint beléptünk, Gábor rögtön megfogta a beteg jobb kezét s a beteg megragadta Gáborét. Nem is eresztette el haláláig. Ott ült ágya mellett több mint harmadfél órán át.

Az orvosok azt modták: ez már agónia, ez már haldoklás. Én még mindig csak erős láznak tartottam s a collapsus nyomait nem észleltem. Meg kell jegyeznem, hogy szakértő ebben nem vagyok. De mégis erős aggódásom közben is kiváncsi voltam a láz megközelitő nagyságát megismerni.

Digitized by Google

A fontoskodás nem természetem. Órámat nem vettem elő. De a nagy beteg kézcsuklójára pontban félkilenczkor rátettem mutatóujjamat s kémleltem és olvastam az érütést. Sokáig ismételtem magamban az érütés ütemét s mikor már azt hittem, hogy az ütem időpontjait nem tévesztem el, kiléptem a másik szobába, órámat elővettem s az ütemet magamban ismételve, az érütést leolvastam. A szám, a mely igy kijött, 110 volt. Tudom, hogy ez nem biztos, de mégis megközelitő. Az érütés különben erős és szabályosan egyforma volt.

Ekkor kimentem az ebédlőbe, hol vagy 15—20 hirlaptudósitó szivarozott és társalgott hangosan. Rákosi Viktornak mondtam, a mint emlékezem, hogy még mindig erős a láz, még mindig nem hiszem, hogy az utolsó perczeknél vagyunk.

Tizedfél órakor ujra kémleltem az érütést. Akkor már szabálytalan volt. Egyik ütés gyenge, másik erős és rohamos, gyakran el-elmaradó. A sziv már kezdte a szolgálatot felmondani.

Ezt is közöltem a hirlaptudósitókkal. Ekkor már kétségbeestem magam is.

Egyszerre az ifju Ambrozovics kilépett a betegszobából s elkiáltotta e szót: »meghalt«.

Órámra néztem, 10 óra 50 percz volt. A szent öreg ekkor vette utolsó lélekzetét.

A bekövetkező zavarra, a betóduló tudósitókra, a családtagok fájdalmának kitörésére nem emlékezem biztosan. Valami sajátságos bágyadtság és tompultság

Digitized by Google

vett rajtam erőt s némán mozdulatlanul támaszkodtam háttal a dolgozószoba nagy asztalához.

Ferencz benn volt a halottas szobában. Tivadar szigoru és komor arczczal s nagy léptekkel járt föl és alá a dolgozószobában. Fájdalmába és gondolataiba volt elmerülve. Helfy és neje egy ablak két sarkában könyeztek csöndesen.

Egyszer megáll Tivadar s a faliórára néz, mely egykedvüen ott ketyegett a falon s féltizenkettőt mutatott.

Felállt a pamlagra, visszaigazitotta a mutatót 10 óra 55 perczre s megállitotta az órát.

— Ekkor halt meg, ugymond.

Az én órám szerint öt perczczel tévedett. Nem igazitottam ki a tévedést.

Mindegy volt már.

A nagy szellem repült már akkor a csillagok felé. És repült haza elhagyott honába, édes jó magyar nemzetéhez!

Ott aludta már Kossuth az álom nélküli örök álmot abban a kis benyiló szobában, a hol halálos betegségét végig szenvedte. A tudósitók nyargaltak a táviróhelyre szanaszét s az előbb még oly zajos ház egyszerre kiürült és néma lett. Kimerültek és elfáradtak a családtagok is.

Károlyi Gábor gróf mutatta jobb kezefejét.

— Nézd édes vajdám, még most is meglátszanak az öreg kézszoritásának nyomai.

Az ő szavajárása szerint Kossuth volt az »öreg« s én voltam az »édes vajdám«.

Digitized by Google

És csakugyan a közel három órán át tartó kézszoritás nyomai még félóra mulva is látszottak Gábor puha izomzatu kezefején. Mert Kossuth kézszoritásából csak a halál pillanatában tudott kibontakozni. Előbb nem is akart.

Éjfél felé mi is el akartunk távozni, előbb azonban még egyszer megakartuk nézni a halottat. Benyitunk a hálószobába. A halott mellett egyedül volt Basso s kegyetlenül masszálta a holttestet. Nyakát, mellét, karjait. Majd a falnak estünk bámulatunkban.

— Mit csinálsz te szerencsétlen? kiáltott rá Gábor.

— Próbát teszek, még egy próbát teszek.

Pedig szemei majd leragadtak az álomtól s szája tátva volt a kimerültségtől. De azért csak tovább abajgatta a halottat. Karon fogtuk s ugy lóditottuk ki.

Éjfélkor mentünk mi is a táviróhivatalba. Szanaszét küldtünk pár száz lira áru táviratot a mieinknek. Értesitettük az »Abbázia« kávéházat is, hol politikai barátaink összegyülve várakoztak.

Azután mentünk vacsorára. Megint csak a hajnal vetett bennünket az ágyba.

Szerdán délelőtt, 21-én Kossuth Ferenczczel és Tivadarral tanácskoztunk a további tennivalóról. Délfelé elmentünk bankárunkhoz, hol Ferencz volt a pénzfölvételnél az én személyazonossági tanum s hol Ferencz és Tivadar számára is azonnal folyóvá tették az én gondoskodásomból odautalt tizenkétezer forintot. Ferencz vette föl mindenféle szinü lira-bankjegyekben s ő nyugtatta ki.

Digitized by Google

Én is megkezdtem a családtagok értesitése nélkül és csupán Gáborral értve egyet a mi külön pénzkészletünk diszkrét kiosztását. Csak Basso és Giorgio adták meg kérdéseinkre a szükséges utmutatást. És némely dolgokban az áldott Ruttkayné.

Minden valamelyes összegről megnyugtató iratot szereztem. Csak Giorgiotól s a házmesternétől és a város által a kapu elé rendelt diszőrségtől nincs nyugtám. Ezek ajándékai kisebb összegek voltak.

A házmesterné öreg, fölötte kövér s mindig mosolygó asszonyság volt. Éjjel-nappal ott ült a kapu alján balfelől egy üveges ketreczben. Mikor nekiadtam kis adományomat, kezet akart csókolni, de nem tudott karosszékéből fölemelkedni.

— Jó emberek, nagy urak a magyar urak! Ezt tizszer is elmondta.

Ebéd után Ferencz átadta nekem a szekrények kulcsait, hogy Gáborral és Helfyvel együtt nézzem át az iratokat. Nincs-e politikai, vagy egyéb végrendelet, mely esetleg a temetés iránt is intézkednék.

Végignéztem futólag az ujabb időbeli, az utolsó hónapokból eredő összes leveleket. Az utolsó két-három hónapról legtöbb volt Herman Ottótól gondosan egymásra rakva az iróasztal egyik fiókjában. Nem olvastam el egyet se. Volt másoktól is sok. Helfytől is. Találtam nem egyet, melyben csunya árulkodás volt én ellenem. Tudtam én azt! Nem is voltam rájuk kiváncsi. A neveket is elfeledtem készakarva. Szegény jó Károlyi Gábor barátom kiváncsibb volt. Ő át akart nézni néhányat.

Digitized by Google

Igaz, hogy neki is, nekem is végtelenül fájt, hogy a boldogult nagy férfiu az utolsó években kettőnk ellen nem egyszer annyira fel volt bujtogatva, holott tettekben is, áldozatkészségben is, elvekben is senki se volt igazabb hive, mint mi ketten. Senki! Kötelességünk volt a tett is, az áldozat is, az elvhüség is. Nem is tudott a szent öreg áldozatainkról semmit. Nem tudtak s tán ma sem tudnak fiai sem. De van még élő, a ki tud s tudnak beszélni az okiratok.

De én most még beszélni nem akarok. Majd máskor, majd később, vagy majd ha szükséges lesz! Ha ki nem kerülhetem.

Az iróasztal egyik fiókjában öt vagy hat kopott, elnyütt régi bőr zsebbeli tárczát találtam. Üres volt valamennyi. Egyetlenegyben találtam öt darab egy-egy lirás rongyos bankjegyet.

Öt lira! A mi pénzünk szerint mintegy két forint!

Két forint!

Ekkora örökséget hagyott maga után Kossuth Lajos!

A ki hetven esztendeig volt a magyar nemzet köztisztviselője! A ki nagy országnak, Magyarországnak volt mindenható kormányzója! A ki két európai nagyhatalom ellen folytatott háborut! A ki száz millió forinttal szervezett hadseregeket! A ki egyik trónjától fosztotta meg a Habsburg-családot! A ki két nagy nemzetnek, az olasznak és németnek világtörténelmi harczaiban oly nagy szerepet vitt! a kivel császárok, királyok, fejedelmek, hadvezérek tanácskoztak! S a kinek tanácsát oly gyakran elfogadták!

Digitized by Google

Ennek az embernek, mikor meghalt két forint volt összes vagyona. Pedig élni is szegényül élt.

Azon a széken ültem, melyen ülve irta meg nagy műveit. Jobbfelemen Helfy állt, balfelemen Károlyi Gábor. A két ifjabb Kossuth távolabb egymással beszélgetett. Mikor az öt lirát megtaláltam, rettentő fájdalom szoritotta át szivemet. Gáborra néztem. Ő is rám nézett villogó szemekkel. Felhuzott ajkai közt fogait csikorgatta. Akkor szokta ezt tenni, mikor valami nagy fájdalom kitörését akarta elnyomni lelkében. Ő is azt érezte, a mit én. Fölálltam arról a székről s Gáborral átöleltük egymást. Akkor sirattam meg igazán először Kossuth Lajost!

E jelenetről sokszor beszéltünk egymással is, benső barátaink körében is. És sokszor megtisztult lelkünk arra a gondolatra, hogy a nemzedék hálátlansága mi kettőnket talán még se terhel. Hiszen mi a legjobb lelkiismerettel erőnk erejéig teljesitettük kötelességünket.

— — Találtam egy másik nagyobb alaku, de szintén ócska tárczát is egy szalaggal összekötve. Abban voltak a hű feleségnek s a kedves leánygyermeknek emlékül eltett hajfürtjei. A kik már rég ott porlanak a genuai campo santo tengerszéljárta magasain. És abban voltak azok a hervadt virágszálak, melyeket hitvese és jó gyermeke sirjáról szakitott Kossuth, valahányszor meglátogatta azt a sirt.

»Kedveseim sirjáról«: e szavakat irta egyik-másik száraz virág alá. De sokat és sok kedves szomoruságot irt annak a kopott tárczának napló-lapjaira egyebekről

Digitized by Google

is. Tárd nemzetünk elé mindezt, tisztelt barátom Kossuth Ferencz! Minden vezérczikknél többet ér ez — hidd el nekem.

Bementünk a halottas-szobába is. A halott már rendesen feküdt, mintha aludnék, behunyt szemekkel az ágyon. Egész alakja körül volt hintve apró szirmu alpesvölgyi sárga virággal, mintha koszoru venné körül az egész termetet.

E szobában volt egy keskeny, magas, több fióku szekrény. Itt voltak legértékesebb diplomácziai iratai. Itt se találtunk végrendeletet.

És sehol se találtunk.

Megkészitettem kutatásainkról a jegyzőkönyvet. Aláirtuk hárman. Átadtam Kossuth Ferencznek. Másolatot nem vettem róla magamnak.

A következő napon Gáborral és Bassoval benyitunk véletlenül egy terembe. Üres terem, közepén gyalult fenyőfa nagy asztal s az asztalon mezitelenül hanyatt fektetve a holttest. Az orvosok igy rendelték, hogy a bebalzsamozást végezhessék.

Sokáig néztem a holttestet. A fénylő homlokot, a most is domboru mellet, a csonttá fonyadt kezeket és lábakat, a féloldalra görnyedt gerinczet, a kilenczvenkét év sulya alatt aszuvá vált egykor hatalmas alakot. A ki ideálja volt férfiaknak, nőknek egyaránt.

Mivé lett! Mivé lett!

Egykor talán leirom gondolataimat, melyek ekkor agyamban és szivemben támadtak. Most nem.

Én a koponya körületét mértem meg a homloktól

Digitized by Google

le a két fül tövénél a lamdavarrat felső csucsa irányában. Nem volt pontos mérés, tudom; — 58 és fél centiméter volt a mérés eredménye.

Gábor pedig elővettte kis ollóját s a hófehér fényes hajfürtökből a fül tövénél levágott egy kis pamatot. Csináltatott szétnyitható kis üvegburkot, mely aranycsavarral volt bezárva. E burokba bele tett néhány szál hajat s az alpesvölgyi sárga virágokból egy bugás szirmot. Talán tizenkettő készült igy. Bizonyitványt irtunk alá mindegyikhez: én, gróf Károlyi Gábor és dr. Basso-Arnoux, hogy igazoljuk a hajfürt azonosságát. Barátaink közt osztottuk el.

Ez a kis üvegburok minden emlékem Turinból.

Másnap elváltunk egymástól.

Kossuth Ferencz elutazott Nápolyba. Gróf Károlyi Gábor elutazott Genuába: Kossuthné és Vilma leánya hamvait a sirból kiemelni s hazánk földjére visszahozni. Közös költségül, melyen aztán megosztoztunk, én adtam ez utra Gábornak ezer lirát. — Én pedig Tivadarnál bevártam a főváros küldöttségét s a mint megérkezett: hazaindultam.

Gábor nem volt ott Kossuth temetésén. Félholt betegen feküdt ágyában. A nagy út összetörte.

Én sem voltam ott. Én meg a temetés napján Gábort ápoltam, ágya mellett ülve reggeltől estéig.

Távolmaradásunkat nem vette észre senki. Hiszen ott volt a temetésen a magyar nemzet.

Digitized by Google

TARTALOMJEGYZÉK.

Oldal

A MI KIRÁLYNÉNKRÓL.

(Erzsébet magyar királyné s osztrák császárné életét 1898. évi szeptemberben orgyilkos keze oltotta ki. Kiss József, a költő, megkért: írjak heti lapja számára emlékverset. Erre felelet ez a kis czikk.) 1

KI VOLT IRÁNYI DÁNIEL?

(Irányi Dániel, eredeti nevén Halbschuh. Született 1822-ben, meghalt 1892 november 2-án. 1848 előtt publiczista, 1849 után menekült és bujdosó. A külföldön franczia és olasz író. Ujabb alkotmányos életünkben a függetlenségi irány erős harczosa. Mocsáry Lajos után a függetlenségi párt elnöke haláláig. Az elnökségben 1892. évi november óta én váltottam föl.) 4

VÖRÖSMARTY ELŐFIZETŐI 12

TISZA KÁLMÁN HALÁLAKOR.

(Tisza Kálmán született 1830-ik évi deczember 10-én s meghalt 1902. évi februárban. A közélet férfia és író. 1861 óta a közjogi ellenzék vezére, 1875 márczius 3-ától belügyminiszter, ugyanez év októbor 2-tól miniszterelnök 1890 márczius 13-ikáig. Azóta haláláig befolyásos képviselő. Az országgyülésen közel négyezerszer szólalt föl.) 28

LEVÉL EGY MENYASSZONYHOZ.

(E levél Schlesinger Magda urnőhöz szól, a ki 1900. évi január hó 25-én ment férjhez Schlesinger Samu pest-pilis-solt-kiskun vármegyei nagybirtokosnak, bizalmas barátomnak egyetlen leánya. Jeles festőművésznő. Tekintélyes vagyon fölött

Digitized by Google

Oldal

rendelkezik s vagyonánál, miveltségénél s kellemeinél fogva képes arra, hogy tiszta magyar s magasabb miveltségü uri szalónt vezessen s a magyar miveltségnek a budapesti társaságokban mélyebb és szélesebb terjesztésére jó példát mutasson.) 85

KÜLÖNÖS EMBER.

(Gondol Gábor. — Jogtanárom a pápai akadémián. — Vadkacsa-tudománya. — Mennyire ismerte a gombokat? — Lakása, életmódja, halála.) 41

A TORPEDÓ-KIRÁLY.

(Whitehead Róbert fiumei gyáros, torpedó-készitő, sokszoros milliomos. Bismarck herczeg násza. 1882-ben meglátogattam, hogy a torpedógyártás némely titkát nagyjából megismerjem. Meghalt 1905. évi október 16-ikán.) 49

A NAGY ASSZONY.

(Bónis Sámuelné született Darvas Erzsébet. Született 1813-ban, meghalt 1900-ban Férje jó ismerősöm volt. Államférfi s utóbb az ország egyik főbirája. 1848-ban tevékeny munkása függetlenségi harczunknak. 1849 után üldözött és fogoly. Felesége méltó volt hozzá. Nagy sziv, nagy lélek, igaz magyar nő.) 57

KOZMA SÁNDOR.

(Kozma Sándor, született Kőröshegyen Somogyvármegyében 1825-ben, meghalt 1897-ben. Ügyvéd, megyei tisztviselő, főbiró, utóbb az ország főügyésze 1870 óta. — Irodalmi alkotása kevés. — Legjobb barátaim egyike.) 62

BITTÓ ISTVÁN HALÁLÁN.

(A Bittó-család. — A csallóközi nemesség. — A tábor, melyhez Bittó tartozott. — Milyennek látta bujdosó korában Párist? — Hol láttam először? — Miért nem volt nagy szónok? — A Deák-párt bomlása. — Önként hagyja el a miniszterelnökséget.) 68

EMLÉKEZÉS PULSZKY ÁGOSTONRA.

(Pulszky Ágoston. Született 1846. évi juliusban, meghalt 1901. évi szeptemberben. Iró, képviselő, államférfi, egyetemi tanár, az észjog és jogbölcselet mivelője, hosszu időn át jó barátom.) 81

Digitized by Google

Oldal

FALK MIKSA KORÜNNEPE.

(Dr. Falk Miksa született 1828. évi október hó 7-én. Már tizenöt éves korában kezdő iró és fordító. Később hirlapiró a legmagasabb szakmában, a politikai irányczikkek alkotásában. A mult század ötvenes és hatvanas éveiben jelesebb hirlapirónk nem volt, hozzá mérhető is alig egy-kettő. Ezenkivül jelesebb iróink egyike. Mint képviselő, a diplomatikai iratok készitésében fölötte kiváló.) 88

BÁRÓ WESSELÉNYI MIKLÓS HIRES BAJVIVÁSA.

I. (Az erdélyi 1834-iki országgyülés szerkezete. — Napló szerkesztése. — Szász Károly inditványa. — A gubernium tiltó beavatkozása. — Wesselényi buzgalma. — Körlevele a követekhez. — A november 13-iki viharos gyülés. — A jelkérés. — Wesselényi beszéde. — Báró Nopcsa László bajra hivja Wesselényit.) 108

II. (Wesselényi Szatmárvármegyében. — Hütlenségi pőre. — Bukásán dolgoznak. — Kezdődik a rágalom. — Széchenyi szerepe az ügyben értheletlen. — Ügye b. Jósikával és b. Nopcsa Lászlóval. — Wurmbrand ezredes. — Gróf Károlyi Györgynél folyt beszélgetés. — Wesselényi bajra hivja Wurmbrandtot. — A konzervativek. — A segédek. — Wesselényi borus lelkiállapota. — Végrendeletet csinál. — Pesti vivómesterénél. — A bajt Mező-Telegden megvivják. — Wesselényi győz. — Megjegyzéseim.) 131

TÓTH KÁLMÁN.

(Tóth Kálmán jeles költőnk s egykor talán legnépszerübb költőnk. Született 1831. évi márczius hó 30-án, meghalt 1881. évi február hó 3-án. Együtt veltunk a törvényhozás tagjai. Nem egy táborban voltunk, de nagyon szerettem.) 152

AZ A PATAKI DIÁK.

(Böszörményi László. — A testvérek. — A pataki diák. — Beáll huszárnak. — Huszonhét esztendeig nem látták otthon. — A mikor lopott. — Bónis Samu. — Hogy járta Böszörményi Dani a toborzót? — Elmult mindenki.) 158

Digitized by Google

Oldal

HOGY HAL MEG A VILMOS-HUSZÁR?

(Korman János születése, gyerekkora. — Felesége lesz a szép örmény leány. — Veszprémbe kerül. — Honvédhuszárkapitány lesz. — Balesete. — Türhetetlen kinjai. — Hogyan hal meg a Vilmos-huszár?) 169

MIT NEM TUDUNK A DREYFUSZ-ÜGYBEN?

(Dreyfusz katonatisztet katonai bíróság 1895-ben árulás miatt holtig tartó számkivetésre ítélte s a bélpoklosok szigetén, az Ördög-szigeten őrizte. 1899-ben a franczia társadalom képzelhetlen forrongásba jött, a mikor az ítéletet ujra vizsgálat alá vették. — A vitatkozások zürzavarában a távolból véleményem alakult; miként lehet rájönni az igazságra.) . . . 176

A NAGY-KŐRÖSI KÁNTOR.

(A város pinczéje. — Ruzsi asszony. — Patonay János. — A debreczeni diákok. — Vajda Károlyt kántornak ott fogják. — Milyen kántor? — Leénekli az orgonát.) 183

A LEGÖREGEBB DOKTOR.

(Dr. Fromm Pál. Született 1812-ben, meghalt 1893-ban. Hatvannégy esztendeig volt a főváros elökelő orvosa s több mint negyven esztendeig tisztviselője.) 192

KOSSUTHRÓL.

(Halála évének tiz éves fordulóján.) 196

ÁBRIS GRÓF.

(Gróf Gyürky Ábrahám. Született 1837-ben, meghalt 1901-ben. — Nemzetsége. — Egyénisége.) 200

A TAUSZKI 207

A „LEÁNYÁLMOK".

(Erdős René ifju költőnk költemenyeinek első kötete e czim alatt jelent meg: Leányálmok. A költő bájos hajadon. Felkér, irjak könyvéhez előszót.) 211

VÖRÖSMARTY ELSŐ SZERELMÉRŐL 212

JÓKAI MEGHALT 220

Digitized by Google

Oldal

JÓKAI UTOLSÓ BETEGSÉGE.

I. (Az aggkori elmegyöngülés. — Én minek nevezném? — Miként merek erről beszélni? — Jókai lassu hanyatlását észreveszem. — Mit tanácsoltam neki? — Mikor halloltam először Nagy Belláról?) 225

II. (Jókai levélben magához kér. — Válni akar. — Tárgyalunk, tanácskozunk a válás dolgában. — A bajai Fischer Lipót. — A nagykőrösi Szalay Pálné.) 236

III. (Az öregség. — Krafft-Ebing tana. — Taylor Alfréd Savaine tana. — További tárgyalásunk Jókaival és nejével. — A nagy költő kedvessége. — Szerelmes versei hitveséhez.) 145

A LELKEK URA.

(Mennyi egy csopron 12 ezer választó? — A régi kortes. — Mit kell tudni a mai kortesnek? — A lelkek ura. — A budavári választás. — Ki az az Ehrlich Gusztáv?) . . . 252

A MÓRICZ KÖLYÖK.

(1899-ik évi áprilisban hire futamodott, hogy Sarf Móricz meghalt. Az eszlári nagy perben ez volt az antisémiták koronatanuja. — Én a bíróság előtt „Móricz kölyök"-nek neveztem.) 260

A KÉZCSÓK AZ ALKOTMÁNYBAN.

I. (Az 1741-iki országgyülés lanyhasága. — A directorium. — A királyné keze csókolására miért nem mehetnek a köznemesek? — A vita. — A régebbi directoriumok. — A sérelmek. — Az ország zászlós urai.) 266

II. (A mágnások vitája. — Az egri püspök. — A kalocsai érsek. — A bán. — A felirat. — A leirat. — Hogy folyt le a kézcsók szertartása? — Mi a csók állatnál és embernél? — Birálat.) 278

KOSSUTH LELKE ELSZÁLL.

(Turinba megyünk. — Hol gyüjtjük a pénzt? — Kossuth már eszméletlen. — A haldokló mellett vagyunk. — Gróf Károlyi Gábor fogja utoljára kezét. — Én kémlelem utoljára érverését. — Melyik perczben halt meg? — Mit találtam örökséget? — A meztelen holttest.) 293

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

14 DAY USE
RETURN TO DESK FROM WHICH BORROWED
LOAN DEPT.
RENEWALS ONLY—TEL. NO. 642-3405
This book is due on the last date stamped below, or on the date to which renewed.
Renewed books are subject to immediate recall.

JUN 23 1969 6 9

REC'D LD JUN 19 '69 -8 AM

LD 21A-40m-2,'69
(J6057s10)476—A-32

Gen. University Berkeley

Digitized by Google

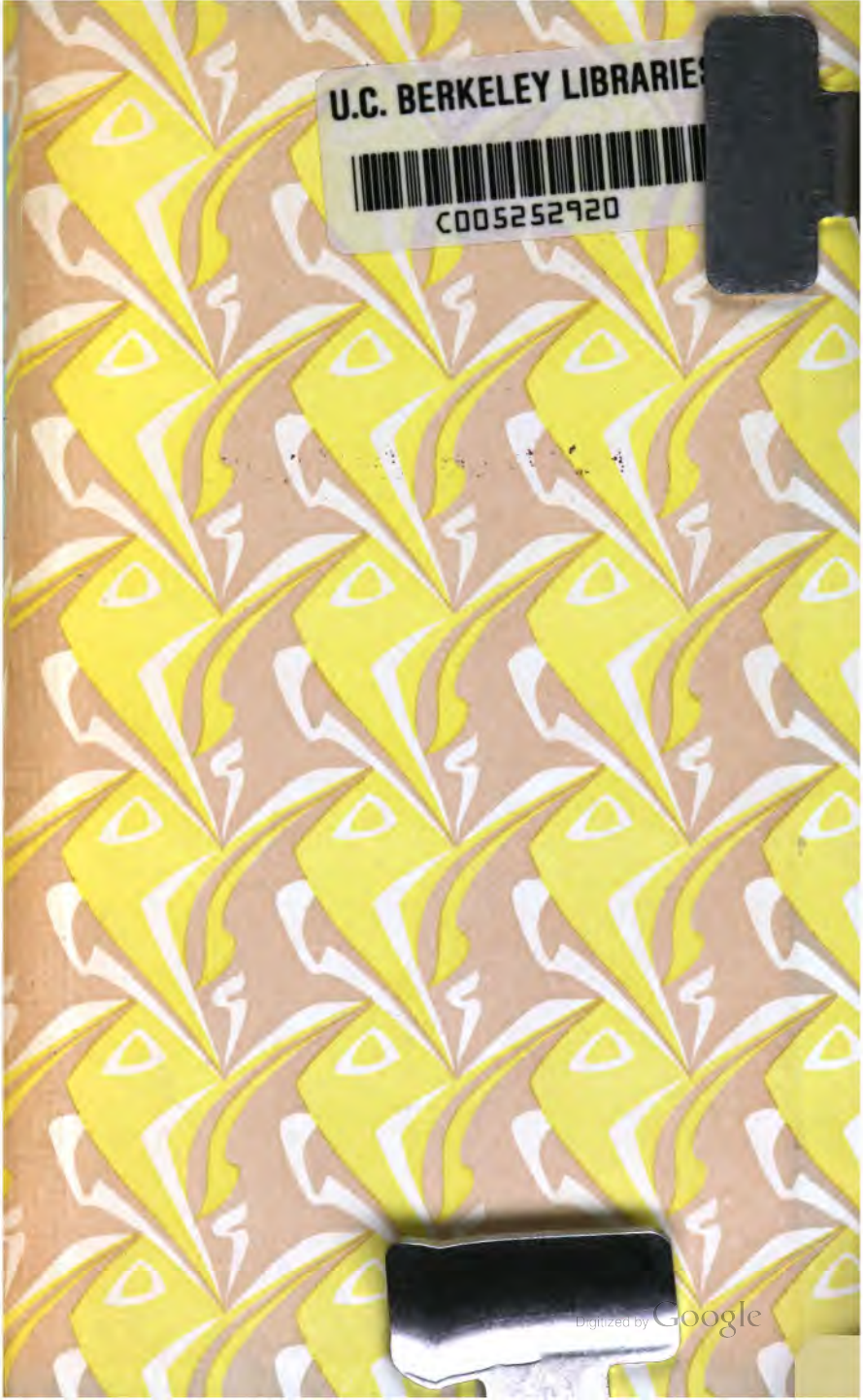
U.C. BERKELEY LIBRARIES
C005252920
Digitized by Google

Digitized by Google